

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSAL PETROL ŞİRKETLERİ’NİN İÇ VE DIŞ POLİTİKAYA
ETKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: CEZAYİR-SONATRACH
ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
MUSTAFA YASİR KURT

HAZİRAN 2021

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**ULUSAL PETROL ŞİRKETLERİ’NİN İÇ VE DIŞ POLİTİKAYA
ETKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: CEZAYİR-SONATRACH
ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA YASİR KURT

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ FATMANİL DÖNER

II. DANIŞMAN

PROF. DR. AHMET KAVAS

HAZİRAN 2021

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Mustafa Yasir KURT

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Fatmanil Döner

İMZA SAYFASI

Mustafa Yasir KURT tarafından hazırlanan “Ulusal Petrol Şirketleri’nin İç ve Dış Politikaya Etkisi Üzerine Bir İnceleme: Cezayir-Sonatrach Örneği” başlıklı bu yüksek lisans tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Fatmanil DÖNER

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Doç. Dr. Leman ERDAL

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Mürsel Bayram

Kurumu: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 22/ 06/ 2021

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Mustafa Yasir KURT

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri:

Elektronik Posta:

EĞİTİM

Derece Kurum Mezuniyet Yılı

Lisans: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, 2018

Yüksek Lisans: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, 2021

İŞ TECRÜBESİ

Kurum Görev Tarih

Afrika Koordinasyon ve Eğitim Merkezi, Araştırmacı (2018-2019)

Afrika Araştırmacıları Derneği (AFAM), Araştırmacı (2018- devam ediyor)

Ankara Sosya Bilimler Üniversitesi, Bölge Çalışmaları Enstitüsü, Afrika Çalışmaları Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi (2019- devam ediyor)

YABANCI DİLLER

İngilizce (İleri)

ÖNSÖZ

Enerji, gündelik hayattaki artan önemine paralel olarak sosyal bilimlerde birçok araştırmanın konusu olmuş, farklı perspektiflerle incelenmiş ve tartışılmıştır. Nitekim devletlerin, petrol ve doğal gaz gibi yenilemeyen ve ikameleri henüz tam anlamıyla mümkün olmayan enerji kaynaklarına olan bağımlılıkları ve erişimlerine yönelik duydukları güvenlik endişeleri bu kavramın Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde de incelenmesine neden olmuştur. Çalışma, enerjinin bu yadsınamaz önemini göz önünde bulundurarak dünyadaki başlıca hidrokarbon üreticilerinden ve ihracatçılarından biri olan Cezayir'in enerji politika ve endüstrisini, sahip olduğu petrol şirketi üzerinden incelemiştir. Türkçe literatürdeki gerek Cezayir enerji endüstrisine gerekse Ulusal Petrol Şirketleri'ne dair yapılan çalışmaların eksikliği fark edilerek kaleme alınan bu tezin enerji ve Afrika çalışmalarına katkı sağlaması ümit edilmektedir.

Tezimin hazırlanış aşamasında değerli görüşleriyle çalışmama katkı sağlayan ve yazdığım tüm başlıkları büyük bir sabırla okuyarak gerek içerik gerekse biçim konusunda yol gösteren tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Fatmanil DÖNER hocama teşekkürlerimi sunarım. Türkiye Cumhuriyeti Dakar (Senegal) Büyükelçiliği görevine atanması nedeniyle tez danışmanlığımı resmi prosedürler gereği sürdüremese de yüksek lisans tezimin yazım sürecinde ikinci danışmanlığımı üstlenen, lisans eğitimimden itibaren şahsımda maddi ve manevi birçok katkısı bulunan, akademiye ve daha özelde Afrika çalışmalarına yönelmemde büyük payı olan kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet KAVAS'a vefayı ve teşekkürü borç bilirim. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak göreve başladığım günden bu yana tecrübe ve samimiyetiyle yanımda olan Enstitü Sekreteri Zümriye DEMİREL hanımefendiye ve ilmî hüviyetleriyle akademik ufkumu genişleten değerli hocalarım Prof. Dr. Enver ARPA, Doç.Dr. Mürsel BAYRAM ve Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÇELİK'e içtenlikle teşekkür ediyorum. Son olarak her zaman olduğu gibi bu süreçte de desteklerini benden esirgemeyen babam Veli KURT ve annem Emine KURT'a sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

Kurt, Mustafa Yasir

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fatmanil Döner

Haziran 2021, 113 Sayfa

Çalışma, ulusal petrol şirketlerinin ortaya çıktığı şartları ve petrol piyasasındaki konumlarını inceleyerek çizdiği kavramsal ve tarihsel çerçeve ışığında, Cezayir’e ait Sonatrach şirketinin iç ve dış politika yapımındaki etkisini incelemektedir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra yaygınlaşan ve petrol sektöründe düzenleyici bir rol üstlenen ulusal petrol şirketleri, özellikle bu dönemde kurulmuş kaynak zengini devletler tarafından ekonomik bağımsızlığın bir sembolü olarak görülmüştür. Bu devletlerin, petrol kaynaklarının politik ve ekonomik kontrolünü yabancı unsurlardan kendi kontrollerindeki teşebbüslere kaydırma çabaları, şirketlere atfedilen misyon ile ulusal çıkarlar arasında doğrudan bir ilişki kurulmasına neden olmuştur. Petrol rantını devlet tekelinde toplamayla özdeşleşen bu ilişkinin ekonomik yönü kadar politik yönünün de olduğu fikri, çalışmanın ana savunularından biridir. Bu argümanı Cezayir örneği üzerinden inceleyen çalışma, petrol rantını ve kaynaklarını güvence altına almak adına Sonatrach’a iç ve dış politikada verilen rollere ve bunların yansımalarına dikkat çekmektedir. Sonatrach’ı giderek daha fazla siyasi ve toplumsal gelişmelerin merkezine iten gelişmeleri incelerken Rantçı Devlet Teorisi’nden faydalanan tez, hem Cezayir’in enerji vizyonuna hem de ulusal petrol şirketlerinin politik önemine ışık tutmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Cezayir, Petrol, Sonatrach, Rantçı Devlet, Petrol Şirketleri

ABSTRACT

Kurt, Mustafa Yasir

Master Thesis, Department of International Relations

Advisor: Asst.Prof.Dr. Fatmanil Döner

June 2021, 113 Page

This study examines the conditions in which national oil companies emerged and strengthened their position in the oil market and through the case study of Sonatrach company. It specifically evaluates the impact of Sonatrach, a national oil company owned by Algeria, on domestic and foreign policy making in the light of the conceptual historical and sociopolitical framework it has drawn. National oil companies, which became widespread after World War II and took a regulatory role in the oil sector, were seen as a symbol of economic independence, especially by states that have rich oil resources discovered also in this period. The efforts of these states to transfer political and economic control of oil resources from foreign actors to domestic enterprises under their control have resulted in a direct relation between the goals of the enterprises and the national interests of the state. The main argument of this thesis is that the relation between national oil companies and the state, basically identified by the state monopoly on oil revenues, has a political as well as an economic aspect. Examining this argument through the Algerian example, the study emphasizes the roles attributed to Sonatrach in domestic and foreign policy in order to secure oil revenues and resources. Benefiting from the Rentier State Theory in examining the conditions that have placed Sonatrach to the center of developments, this thesis aims to shed light on both Algeria's energy policy and the politico-strategic importance of national oil companies.

Keywords: Algeria, Oil, Sonatrach, Rentier State, Oil Companies

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM.....	I
İMZA SAYFASI.....	II
ÖZGEÇMİŞ.....	III
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
1. Kapsam	1
2. Literatür Taraması	7
3. Metodoloji.....	10
4. Araştırma Sorusu	11
5. Tez Organizasyonu	11
BİRİNCİ BÖLÜM: ULUSAL PETROL ŞİRKETLERİ’NİN ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ ve DEVLET İLE İLİŞKİLERİ	13
1.1. Petrolün “Yeniden” Keşfi ve Uluslararası Petrol Endüstrisinin Doğuşu	13
1.2. Petrol Şirketlerinin Uluslararasılaşması.....	16
1.3. Petrol Endüstrisinin Yeni Aktörleri: Ulusal Petrol Şirketleri	19
1.3.1. Bir Kırılma Noktası Olarak II. Dünya Savaşı	20
1.3.2. OPEC’in Kuruluşuyla Millileşen Petrol Endüstrisi.....	21
1.4. Ulusal Petrol Şirketleri’nin Kuruluş Amaçları ve Özellikleri	27
1.5. Devlet-Ulusal Petrol Şirket İlişkisi	31
1.5.1. Dış Politikada Ulusal Petrol Şirketleri	34
1.5.2. İç Politikada Ulusal Petrol Şirketleri	35
İKİNCİ BÖLÜM: CEZAYİR HİDROKARBON ENDÜSTRİSİNİN TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ DEĞİŞİMİ VE GELİŞİMİ	41
2.1. Sömürge Dönemi.....	42
2.1.1. Orta Doğu’dan Cezayir’e Fransa’nın Petrol Serüveni.....	42
2.1.2. Sahra’daki Keşifler ve Bağımsızlık Savaşı’na Uzanan Süreç	44

2.2.	Bağımsızlık Dönemi	50
2.2.1.	1962 Evian Anlaşması.....	50
2.2.2.	Sonatrach'ın Kuruluşu	52
2.2.3.	1965 Fransa-Cezayir Anlaşması	55
2.2.4.	OPEC'e Üyelik	58
2.2.5.	Hidrokarbon Sektörünün Millileştirilmesi (1971)	59
2.2.6.	1973 Petrol Krizi ve Sektöre Etkileri	61
2.2.7.	1986 ve 1991 Hidrokarbon Yasaları.....	64
2.2.8.	İç Savaşta Devam Eden Üretim	67
2.3.	Yeni Bir Milenyumda Sektöre Dair Son Gelişmeler.....	68
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SONATRACH'IN İÇ VE DIŞ POLİTİKADAKİ KONUMU VE ETKİSİ.....		72
3.1.	Cezayir Dış Politikasında Sonatrach.....	72
3.1.1.	Anlaşma ve İşbirlikleri	73
3.1.2.	Küresel Piyasada Üçüncü Dünyacılık	78
3.1.3.	Uluslararasılaşma Politikası.....	81
3.2.	Cezayir İç Politikasında Sonatrach	83
3.2.1.	Cezayir-Sonatrach İlişkisinde Rantçılığın Yansımaları	84
3.2.2.	Sonatrach ve Kronikleşen Ekonomik Problemler	91
3.2.3.	Şeffaflığın Tahribatı ve Yolsuzluğun Kaçınılmaz Varlığı	95
3.2.4.	Sosyal Sorumluluk veya Bağlılık Satın Almak.....	98
SONUÇ		99
KAYNAKÇA.....		105

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1. Ulusal Petrol Şirketleri ve Kuruluş Yılları.....	23
Tablo 2. Üretim ve Düzenleme Kapasitesine Göre Ulusal Petrol Şirketleri'nin Sınıflandırılması.....	32
Tablo 3. Petrol İhracatçılarının Politik Ekonomi Sınıflandırması.....	33
Tablo 4. Hassi Messaoud Petrol Sahasından Gerçekleştirilen Üretim (t)	46
Tablo 5. 1962-1965 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Petrol ve Doğal Gaz Üretimi51	
Tablo 6. Sonatrach Organizasyon Yapısı (1980)	54
Tablo 7. CFP'nin Yatırım Bölgeleri ve Yıllık Yatırım Miktarı (milyon Frank)	55
Tablo 8. 1967-1970 Yılları Arasında Kamulaştırılan Şirketler	57
Tablo 9. Kaynaklarına Göre Cezayir İhracat Verileri 1970-1980, (bin ton)	62
Tablo 10. Hidrokarbon Gelir ve İhracat Verileri (2002-2004).....	69
Tablo 11. ABD-Cezayir Ortak Hidrokarbon Projeleri, 1965-1970	75
Tablo 12. Boru Hattı Projelerinin Güzergah ve Ortakları	76
Tablo 13. 2010 Sonrasında Başlanılması Planlanan Doğal Gaz Projeleri.....	76
Tablo 14. Hidrokarbonun Yıllara göre Cezayir Ekonomisine Getirisi (%).....	87
Tablo 15. Rantçı Devletler ve Rantçılık Oranları (1972-1999).....	87
Tablo 16. Cezayir'deki Planlanan ve Fiili Olarak Gerçekleştirilen Yatırım Oranları, (1967-1977).....	94

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Üretim Miktarlarına Göre Petrol ve Gaz Şirketleri (Milyon Varil/Gün), (Kaynak: Global Energy Institute, 2018).....	27
Şekil 2. Fransız Petrol Şirketlerinin Lisans Haritası, (Total, 2021).....	44
Şekil 3. 1956 Yılında Keşfedilen Hidrokarbon Rezervleri, (Musso, 2017:68)	45
Şekil 4. OCRS'nin Kapsadığı Bölge, (L.Blin, 1990:502)	49
Şekil 5. Cezayir-Avrupa Arasına İnşa Edilmiş Doğal Gaz Boru Hatları, (Oxford Analytica Daily Brief, 2018).....	64
Şekil 6. Kişi Başına Düşen Net Petrol-İhracat Gelirleri, (Shabafrouz, 2010:14)	67
Şekil 7. Hidrokarbon ve Haricindeki Sektörlerin İhracat Oranları (1966-2011) (World Development Indicator Database, 2013).....	92
Şekil 8. Farklı Sektörlerin GSYİH'deki Payları (1988-2008), (Ainas, Ouarem ve Souam, 2012:5-6).....	93

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ADNOC: Abu Dhabi National Oil Company

ALNAFT: Agence Nationale pour la Valorisation des Ressources en Hydrocarbures,

ARH: Autorité de Régulation des Hydrocarbures,

ASCOOP: Association Coopérative

BOTAŞ: Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş

BP: British Petroleum

BRP: Bureau de recherche de pétrole

CHEC: China Harbour Engineering Company

CNOOC: China National Offshore Oil Corporation

CNPC: China National Petroleum Corporation

CFP: Compagnie Française des Pétroles

CPA: Compagnie des pétroles d'Algérie

CPS: Code Pétrolier Saharien

CREPS: Compagnie de recherche et d'exploitation de pétrole au Sahara

FIS: Front Islamique du Salut,

FLN: Front de Libération Nationale

GSMH: Gayrisafi Millî Hasıla

GSYİH: Gayri safi Yurt İçi Hasıla

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü

LNG: Liquefied Natural Gas

NNPC: Nigerian National Petroleum Corporation

OCRS: Organization commune des régions sahariennes

OPEC: Organization of Petroleum Exporting Countries

OS: Organisme Saharien

PROMOS: Projet de Modernization de Sonatrach

SINOPEC: China Petroleum & Chemical Corporation

SIPEX: Sonatrach International Petroleum Exploration & Production

SNPA: Société Nationale des Pétroles d'Aquitaine

SN Repal: Société nationale de recherche et d'exploitation des pétroles en Algérie

TGP: Transportadora de Gas del Peru

TPC: Türk Petrol Şirketi

USD: United States Dollar

VALHYD: Valorization Hydrocarbon Development Plan

GİRİŞ

1. Kapsam

1865 yılında ABD’de John D. Rockefeller tarafından kurulan Standard Oil şirketi, modern petrol endüstrisinin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. 1911 yılına kadar ABD’deki tekel yapısını korumayı başaran şirket, teknolojisi ve faaliyetleri itibariyle kısa zamanda küresel bir etkiye kavuşmuş ve farklı coğrafyalarda örnek alınmıştır (Yergin, 2019). Avrupa kıtasında da karşılık bulan bu endüstriyel süreç, Royal Dutch Shell ve British Petroleum (BP) gibi yeni aktörlerin dünya sahnesine çıkmasına zemin hazırlamıştır. Fakat kuruldukları coğrafyalarda rezervlerin sınırlı ve verimsiz oluşu bu Batılı şirketleri, -kendi hükümetlerinin de desteğiyle- farklı bölgelerde zamanla talana dönüşecek faaliyetlere yöneltmiştir (Hassan, 2013).

Endüstrinin ulusal sınırları aşan bir boyuta ulaşmasıyla küresel üretimin ve ticaretin merkezinde yer alan ve farklı coğrafyalarda faaliyet gösteren Uluslararası Petrol Şirketleri’nin aralarındaki rekabetin çatışmaya dönüşmesini engellemek ve üretimden en verimli şekilde yararlanmak için sürdürdüğü çaba, zamanla kartel bir yapının doğmasına neden olacaktır. Daha sonra Yedi Kız Kardeş (Seven Sisters) olarak anılacak olan bu kartelin içinde Exxon, Royal Dutch Shell, BP, Mobil, Texaco, Gulf ve Chevron gibi bugün dahi güç ve etkisini sürdüren şirketler yer almıştır.¹

I. Dünya Savaşı’nın hemen ardından uygulamaya konulan manda sistemi, bölgede “hamilik” görevi üstlenen ülkelerin ve bahsi geçen kartel üyelerinin Orta Doğu petrolünü bölüşmesini kolaylaştırmıştır. Bu süreçte düzenledikleri konsorsiyumlar sayesinde, hem kendi aralarındaki ilişkileri hem de sömürden paylarına düşen kaynakların miktarını düzenlemişlerdir (Özev, 2010). Böylece yerel aktörlerin varlığı ve etkisi minimize edilmeye çalışılmıştır. Fakat II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle bölgedeki güç dengeleri değişecek; bölgesel rekabetin unsurları ve şirketlerin yapısı yeniden şekillenecektir.

II. Dünya Savaşı’nın ardından küresel petrol endüstrisinin yapısında bazı değişiklikler yaşanmıştır. Bunda, uluslararası sistemin yapısında yaşanan kırılmaların yanı sıra

¹ Bu şirketler topluluğuna daha sonra Fransız Compagnie Française des Pétroles (CFP) de eklenecektir (Vassiliou, 2018).

kaynak-zengini bölgelerdeki yerel aktörlerin kendi kaynakları üzerinde devam eden yabancı hâkimiyetine karşı duydukları rahatsızlık da etkili olmuştur (Noreng, 1994). Nitekim bu huzursuzluğun tetiklediği süreç, 1945 ile 1970 yılları arasında yeniden şekillenen uluslararası sistemde büyük güçlerin ve onların bayrağını taşıyan petrol şirketlerinin faaliyetlerinin sorgulanabileceği bir ortam yaratmıştır. Dekolonizasyon, Soğuk Savaş, Bağlantısızlar Hareketi ve OPEC'in kuruluşu gibi dönemin önemli siyasi olayları bir yandan emperyal güçlerin kendi sınırları dışındaki kaynakları kontrol etme politikalarını sekteye uğrattırken bir yandan da daha güçlü ve bağımsız aktörlerin doğmasına zemin hazırlamıştır.

Bu yeni döneme yön veren ve küresel petrol endüstrisinin yapısını yeniden şekillendiren belki de en önemli gelişme Ulusal Petrol Şirketleri'nin yaygınlaşması ve düzenleyici bir aktöre dönüşmesi olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle bağımsızlığına yeni kavuşmuş devletlerce benimsenen “petrol/kaynak milliyetçiliği”, petrol üzerindeki devlet kontrolünü ve dolayısıyla bu şirketlerin sayısını artırmıştır (Bremmer ve Johnston, 2009). Mabro (2007) petrol milliyetçiliğinin olası nedenlerini şu maddelerle özetlemiştir: “(1) Gelişmekte olan ülkelerin emperyalist yabancı güçlere karşı güvensizliği, (2) petrolün bu ülkeler için ana ve bazen tek mevcut kaynak olarak önemi ve (3) yabancı petrol şirketleriyle yaşanan anlaşmazlıklar.” Özellikle Üçüncü Dünya tarafından benimsenen bu ideoloji, Soğuk Savaş dönemi boyunca ülkelerin iç ve dış politikada karar alma süreçlerini etki eden bir unsur olarak varlığını korumuştur.

Başlangıçta yalnızca üretim faaliyetlerini yabancı şirketlerden devralarak veya onlarla birlikte çalışarak enerji güvenliğini sağlamakla görevlendirilen Ulusal Petrol Şirketleri, çok geçmeden gerek uluslararası gelişmeler gerekse ait oldukları devletlerin hedef ve politikalarına paralel olarak daha büyük sorumlulukların altına gireceklerdir. Zira bugün küresel petrol ve gaz rezervlerinin % 90'ını kontrol eden, bunların yaklaşık %55'ini üreten ve günde tahmini 85 milyon varil petrol pompalayan bu şirketlerin varlığını yalnızca enerji güvenliği ile açıklamak yeterli olmayacaktır (Natural Resource Governance Institute, 2019).

Her ne kadar isimlerini faaliyet gösterdikleri sınırlara göre almış olsalar da², işleyiş ve kurumsal yapıları bakımından Ulusal ve Uluslararası Petrol Şirketleri arasındaki temel ayrım şu şekilde yapılmaktadır: İlki ulusal çıkarlar doğrultusunda devlet tarafından yönetilen iktisadi teşebbüsleri, ikincisi ise kâr maksimizasyonu hedefleyen özel mülkiyetleri temsil etmektedir. Bu çerçevede Uluslararası Petrol Şirketleri, diğer benzeri sektörel girişimlerin aksine, amacı ulusal kaynaklar üzerinde egemenliğini güçlendirmek olan hükümetlerin ekonomik ve siyasi araçları olarak faaliyet göstermektedirler (James,2011).

Yönetim süreçleri itibariyle hükümetlerle özdeşleşen yapılarının yanı sıra enerji sektöründe üstlendikleri düzenleyici pozisyonlar, bu şirketleri iç ve dış politikada etkisi göz ardı edilemez figüre dönüştürmüştür. OPEC'in eski genel sekreterlerinden Roberto Subroto bu durumu şöyle özetlemiştir: "Kendi ülkeleri nezdinde benzersiz bir siyasi statüye sahip olan Ulusal Petrol Şirketleri, kaynak gelirini kontrol eden en önemli ve en değerli aktördür" (Marcel, 2005:3). Bu statünün oluşmasında ve siyasetle ilişki kurulmasında, kaynak zengini devletlerin petrol rantı üzerinde hâkimiyet kurma çabalarının önemli bir payı vardır. Nitekim rant elde etmek için kurulan bölgesel ve küresel işbirlikleri, uluslararasılaşan faaliyetler, yabancı yatırımcılarla imzalanan anlaşmalar bu çabaların dış politika boyutunu temsil ederken; elde edilen petrol rantı üzerindeki kontrolü güçlendirmek için belirlenen hedef ve hayata geçirilen uygulamalar ise iç politika boyutunu şekillendirmektedir (McPherson, 2013).

Küresel gelişmeler çerçevesinde ulusal sektörü düzenleyerek, anlaşma ve işbirliklerine taraf olarak, diplomasi faaliyetlerine finans ve uzman desteği sağlayarak ve ticari ilişkiler ağını genişleterek dış politikada devletler için vazgeçilmez bir kurum olduğunu kanıtlayan Ulusal Petrol Şirketleri'nin iç politikada "rantçı devlet" ile özdeşleşen yapısı bazı problemleri beraberinde getirmiştir. Bu durumun temelinde, uluslararası müdahalelere karşı güvenlik endişeleri duyan ve büyük oranda yabancı şirketlerin kontrolünde olan petrol sektöründeki rant gelirlerini maksimize etmek isteyen devletlerin dışarıya karşı izlediği korumacı ve kontrolcü tutumu içe dönük

² XX. yüzyılın sonlarından itibaren Ulusal Petrol Şirketleri'nin ülke sınırları dışında da faaliyet göstermesiyle birlikte, şirketleri "ulusal" ve "uluslararası" diye nitelemelerinin uygunluğu tartışılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Robert A. James (2011), şirketleri sırasıyla "ulusun sahip olduğu petrol şirketleri" (nation-owned oil companies) ve "yatırımcıların sahip olduğu petrol şirketleri" (investor-owned oil companies) olarak adlandırmanın daha uygun olacağını ifade etmiştir.

olarak da yürütmeye çalışması yatmaktadır (Losman, 2010). Devletlerin bu refleksini ve petrol geliriyle şekillenen siyasi ve ekonomik yapılarını açıklamak için *Rantçı Devlet Teorisi* oldukça önemli bir perspektif sunmaktadır. Rantçı devlet en genel tanımı itibariyle, uluslararası işlemlerden önemli rantlar elde etmek için toprak üzerindeki meşru tekelini kullanabilen ve böylece politik ekonomide baskın aktör haline gelen siyasi örgütlenmeler olarak ifade edilebilir (Beblawi ve Luciani, 1987). Teorisyenler, gelirlerinin büyük bölümünü dış ranttan elde eden Orta Doğu ve Kuzey Afrika devletlerinin bir çoğunu bu tanımlama içinde değerlendirmektedir.

Beblawi bu tür siyasi oluşumların daha ayrıntılı analizini yapabilmek adına şu dört maddeyi sıralamıştır:

- (1) Saf rantçı ekonomi diye bir şey yoktur. Her ekonominin bazı rant unsurları vardır. Rantçı bir ekonomi, rant gelirlerinin baskın olduğu bir ekonomi olarak tanımlanmalıdır...
- (2) Rantçı bir ekonomi, önemli ölçüde dış ranta dayanan bir ekonomidir. İç rantın varlığı, önemli olsa bile, rantçı bir ekonomiyi karakterize etmek için yeterli değildir...
- (3) Rantçı bir devlette, ranttan elde edilen gelir küçük bir grubun elinde toplanırken, toplumun büyük çoğunluğu sadece dağıtımından ve kullanılmasıyla ilgilenir.
- (4) Azınlığa yüklenen sorumluluğun bir yansıması olarak hükümet, ekonomideki dış rantın temel alıcısı konumundadır (Beblawi, 1987:384-5).

Çoğunlukla Ulusal Petrol Şirketleri'nin düzenleyicisi olduğu yerel petrol endüstrileri, kendi hükümetlerine, vergilendirmeye ihtiyaç duymadan ekonomi politikaları hazırlama yeteneği kazandırmaktadır (Mahdavy, 1970). Gelirlerin kullanımına göre devletleri *dağıtım (allocation)* ve *üretim (production)* devleti olmak üzere ikiye ayıran Luciani'ye göre, -rantçılık ile özdeşleştirdiği- dağıtım devletlerinin en önemli özelliği kendi iç ekonomisinden gelir elde etme ihtiyacından "kurtulmuş" olmasıdır (Luciani, 1987:73). Böylece, petrol rantının tüm ekonomiyi domine ettiği, vergilendirmeye ihtiyacın duyulmadığı ve sivil toplumun ortadan kalktığı yeni bir siyasi düzen kurulmaktadır. Başka bir deyişle, devletin birçok hizmeti vergi almadan sağladığı, vatandaşların ise nispeten daha az siyasi talepte bulunduğu yeni bir toplumsal sözleşme imzalanır. Bu bağlamda bazı araştırmacılara göre rantçılık, demokrasiye engel, otokrasi için ise bir nimettir (Herb, 2003; Ross,2001).

Yukarıda bahsi geçen devletlerin izlediği kalkınma politikaları, birçoğunun ekonomisinde kronikleşen problemleri kaçınılmaz hale getirmiştir. Özellikle petrol krizlerinin yaşandığı 1980'ler boyunca, rantçı politikaların neden olduğu ekonomik zayıflıklar (verimsiz ve şişkin kamu sektörleri, ekonomilerin askeri amaçlar için sömürülmesi, yolsuzluk ve rüşvet ağlarının genişlemesi ve popülist dağıtım politikaları) siyasi ve toplumsal olarak bu ülkeleri yönetilemez ve geri döndürülemez bir çıkmaza sürüklemiştir (Schwarz, 2007).

Çalışmanın teoriyle ilgili odak noktası, rantçı devletlerin kendilerine ait petrol şirketleri ile kurduğu ilişki olacaktır. Bu ikisi arasında siyasi bir bağlantı olduğunu savunan Losman'a göre, rantçı devletlerin Ulusal Petrol Şirketleri aracılığıyla vatandaşlardan bağımsız olarak gelir elde etmesi, -Lucian'ın işaret ettiği gibi- bu devletlerin vergi toplama zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır. Başka bir deyişle, petrol ve vergi geliri arasında kurulan ikame ilişkisinin yarattığı siyasi ve sosyal ortam, bu şirketlerin varlığını vazgeçilmez kılmıştır. Yine Losman'a göre birer kamu teşebbüsü olan Ulusal Petrol Şirketleri, genellikle rejim üyeleri ve yakın çevreleri için bir istihdam sahası olarak kullanılmaktadır. Denetim mekanizmalarının boşa çıktığı bu tür durumlarda, hem devlet hem de şirket içerisinde şeffaf olmayan kurumsal bir yapılanmanın ve yozlaşmış bir bürokrasinin doğması kaçınılmaz olmaktadır (Losman, 2010:429). Cezayir örneğinde görüleceği üzere, bu tür şirketlerin düzenlediği hidrokarbon sektöründen elde edilen gelirlerin neredeyse tamamı hükümet yetkilileri (patrimonyal ve askeri elitler) tarafından kontrol edilmektedir. Şirket etrafında gelişen ve büyüyen bu rant-elit ilişkisi, devlet genelinde baskıcı güvenlik yapısının inşa edilmesine ve geleneksel yağmacı uygulamaların desteklenmesine neden olmaktadır (Martinez, 2010:8).

Ulusal Petrol Şirketleri'ne dair yukarıda çizilen çerçeveye dâhil edebilecek şirketlerden biri de Sonatrach'tır. Bağımsızlığa rağmen sömürgeci Fransa'nın, "egemen Cezayir ekonomisi" (ve daha özelde petrol kaynakları) üzerinde devam eden tahakkümüne son vermek üzere 1963 yılında kurulan Sonatrach'ın sektöre dâhil olmasıyla ülkede yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni süreçte zengin kaynakları ve ekonomisi üzerinde söz sahibi olmayı başaran Cezayir, sektördeki temsilcisi aracılığıyla kısa zamanda petrol ve doğal gaz arama, çıkarma ve pazarlama faaliyetlerinde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ekonomik bağımsızlığın sembolü

haline gelen Sonatrach, ülkede faaliyet gösteren uluslararası şirketlerle gerçekleştirdiği anlaşmalarda, LNG ve boru hatları için hazırlanan çok uluslu projelerde ve farklı ülkelerde gerçekleştirilen petrol arama ve çıkarma faaliyetlerinde yer alarak ülkeye uluslararası alanda bir manevra alanı kazandırmıştır (El-Katiri, 2010).

Uluslararası alanda artan etki ve gücüne paralel olarak Sonatrach'ın iç politikadaki varlığı da genişlemiştir. Özellikle devletin rantçı bir kalkınma modeli benimsemesiyle enerji sektörünü düzenleyen bir iktisadi teşebbüse dönüşen Sonatrach, giderek daha fazla siyasi ve toplumsal gelişmelerin merkezinde yer almaya başlamıştır. Kurulduğu tarihten bu yana Cezayir hidrokarbon endüstrisinin düzenleyiciliğini üstlenen Sonatrach, petrol rantının elde edilmesinde ve dağıtılmasında üstlendiği sorumluluk ile bu merkezi konumunu kanıtlamış ve güçlendirmiştir (Werenfels, 2007).

Petrol endüstrisini, başta Fransız şirketleri olmak üzere yabancı kontrolünden kurtarmak isteyen Cezayir'in izlediği kaynak milliyetçiliği politikaları, Sonatrach'ın kuruluşundan itibaren kademeli olarak amacına ulaşmıştır. Fakat bu politikaların uzun vadeli yansımaları bazı yapısal sorunların doğmasına ve kronikleşmesine neden olmuştur. Bunların başında, Sonatrach'ın başını çektiği hidrokarbon sektörünün ulusal gelirdeki payının artışına paralel olarak diğer sektörlerin gelişimi ve değer üretiminin görece atıl kalması ve küresel çapta yaşanan petrol krizlerin bu durumu kurumsal ve toplumsal boyutlarıyla hissettirmesi yer almaktadır (Shabafrouz, 2010). Diğer sektörleri olumsuz etkilemesinin yanı sıra kendi içinde kısıtlı istihdam sağlaması ve işe alımlarda şeffaf olmayan yöntemler izlemesi şirketin neden olduğu problemler arasında değerlendirilmektedir (Aissoaoui, 2001). Nitekim Fransızca eğitim alan kişilerin Arapça eğitim alan kişilere oranla daha fazla işe alındığı tespit edilmiştir (Silvia D'Amato, 2015). Ayrıca bu kurumun yönetiminde yer alan elitlerin haksız kazanç elde ettiklerine dair tartışmalar söz konusudur. Bu nedenle, her ne kadar dış politikada Cezayir'in uluslararası ortamda elini güçlendirmiş ve bağımsız bir ekonomi kurmasında önemli roller üstlenmişse de, iç politikadaki bazı olumsuz etkileri daha ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda Sonatrach'ın (ve onunla aynı özellikleri taşıyan Ulusal Petrol Şirketleri'nin) iç politikadaki konumu; şirket içinde büyüyen siyasi elitlerin saydam olmayan politikaları, rantın dağılımı konusunda yaşanan anlaşmazlıklar, otokratik rejimin müdahaleci tutumu ve ekonominin kırılğan yapısından dolayı dış politikadaki gibi kapsayıcı ve inşa edici değildir.

Çalışmanın temel argümanı, bir Ulusal Petrol Şirketi ile ait olduğu devlet arasında kurulan ilişkinin teknik ve ekonomik boyutunun yanı sıra politik bir yönünün de olduğu şeklindedir. Sonatrach ve Cezayir örneği üzerinden incelenen bu ilişkinin dinamikleri, birinci bölümde de değinileceği üzere şirket ve devletlerin yapı ve politikaları nedeniyle değişiklikler gösterebilmektedir. Şirketlerin sahip olduğu düzenleyici yetkilerin oranı ve gerçekleştirdikleri üretimin büyüklüğü ile devletlerin benimsediği kalkınma modeli ve rejim tipi gibi bazı unsurlar bu ilişkinin değişkenleri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, düzenleyici yetkilere sahip olan ve önemli büyüklükteki rezervlerin üreticiliğini üstlenen Sonatrach ile rantçı bir ekonomi modeli benimseyen ve otokratik bir rejimle yönetilen Cezayir arasındaki ilişkinin iç ve dış politikadaki yansımaları tezin ana çerçevesini oluşturacaktır.

2. Literatür Taraması

Ulusal Petrol Şirketleri, sosyal bilimler çerçevesinde birçok perspektiften incelenmiş ve çeşitli disiplinlere araştırma konusu olmuştur. Nitekim küresel endüstrideki güçlenen pozisyonlarına paralel olarak akademideki ilgi de dikkat çekici bir şekilde artmıştır. Fakat bu çalışmaların birçoğunun Körfez bölgesine odaklandığını (Marcel, 2006; Dialdin ve Tahlawi, 1998; Gause, 1994; Mahdavi, 2011; Ramady, 2017) ve Afrika bölgesinin nispeten daha az incelendiğini söylemek mümkündür. Bu bölge merkezli çalışmaların yanı sıra petrol şirketlerinin yapısını, birbirlerinden ayıran özelliklerini ve politikalarını inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır (Wolf, 2008; Olorunfemi, 1991; Noreng, 1994; Stevens, 2003; Bourcier, 1998; Tordo vd., 2011). Bu çalışmalar, devletlerin neden ulusal şirketlere ihtiyaç duyduğu ve bu şirketlerin uluslararası şirketlerden ne tür farklılıklara sahip olduğu sorularına odaklanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde petrol endüstrisinin gelişimine ve şirketlerin küresel ölçekte yaygınlaştığı sürece değinirken özellikle Marius S. Vassiliou (2018), Timothy Mitchell (2011) ve Daniel Yergin'in (2019) çalışmalarından kaynak olarak faydalanılmıştır. Yergin, toplumun, endüstriyel ve kentsel toplumlara doğru tarihsel bir dönüşüm içine girdiği yeni dönemde petrolün önemine dikkat çekerken şu ifadeleri kullanmıştır:

Yirminci yüzyılda petrolün, doğal gaz ile birlikte sanayi dünyasının güç kaynağı olan “Yakıtlar Kralı Kömür’ü” tahtından indirdiğini görüyoruz. Daha

da ötesi, petrol, savaş sonrası oluşan büyük kentleşme hareketinde bu hareketin temeli sayılır. Kentleşme hareketinin gerek çağdaş görünüm gerekse modern yaşantımız açısından birçok değişmelere neden olduğu biliniyor. Bugün petrole o denli bağlıyız ve petrol yaşantımıza o denli girdi ki, artık onu yaşantımızın doğal bir parçası olarak kabul ediyoruz ve olağanüstü önemi üzerinde durup düşünmüyoruz bile (Yergin, 2019:12).

Petrolün küresel siyasete etki eden bir endüstriye dönüşümünü açıklamaya çalışan Mitchell (2011) ise, Yergin'in bahsettiği değişim sürecinde giderek önem ve güç kazanan petrol şirketlerine dikkat çekmiştir:

Petrol şirketleri, kontrol etmek istedikleri emeğin sahibi olan işgücünden daha küçük ve potansiyel olarak zayıftı. Fakat bunların eylem gücü; petrolün üretimi ve pazarlanması ile oluşmuş sondaj alanları, boru hatları, terminaller, rafineler, dağıtım noktaları, idare meclisleri, yatırım kuruluşları ve devlet daireleri boyunca yayılmakta idi (Mitchell, 2011:80).

Ulusal Petrol Şirketleri'nin yaygınlaştığı ve güç kazandığı sürecin yanı sıra bu şirketlerin hedeflerini ve işleyişlerini incelerken, Valerie Marcel'in (2006) *Oil Titans: National Oil Companies in the Middle East* (Petrol Tiranları: Orta Doğu'da Ulusal Petrol Şirketleri) eseri çalışmaya önemli bir perspektif sunmuştur. Yazarın, Ortadoğu'daki beş farklı devlete (Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, İran, Kuveyt ve Suudi Arabistan) ait petrol şirketini karşılaştırmalı olarak ele aldığı çalışmasında, bu kurumlara ait yönetici ve çalışanların yanı sıra enerji, planlama ve dışişleri bakanlıklarındaki bürokratların da dâhil olduğu yaklaşık 120 kişiyle röportajlar yapılmış; böylece yerel ve küresel ölçekte şirketlere dair bir geniş bir çerçeve çizilmiştir. Bu zengin içerik içerisinde Cezayir ve Sonatrach'a ait bilgilerden sıkça faydalanılmıştır.

Christian Wolf (2008), Robert A. James (2011), Paul Stevens (2003), Øystein Noreng (1994) ve Paasha Mahdavi (2014;2015) gibi araştırmacıların çalışmaları, Ulusal Petrol Şirketleri ve devlet arasındaki ilişkiyi anlama ve açıklama açısından önem arz etmektedir. Mahdavi (2014:228), *Why Do Leaders Nationalize the Oil Industry? (Liderler Neden Petrol Endüstrilerini Millileştirirler?)* isimli makalesinde, başlığındaki soruyu temelde üç nedene işaret ederek cevap vermiştir: "(1)Petrol rantını

maksimize etme, (2) uluslararası misilleme riskini azaltmak ve (3) kaynak milliyetçiliği hedeflerine ulaşmak”. Noreng (1994:198) ise çalışmasında, devletlerin niçin ulusal bir şirkete ihtiyaç duyduğunu sorgular. Ona göre bu sorunun cevabı devletlerin kâr amacına sahip olup olmadığına göre değişir. Öyle ki, kâr amacı gütmeyen devlet tedarik güvenliği veya endüstriyel yeterlilik gibi belirli politika hedeflerine ulaşmak için bir Ulusal Petrol Şirketi’ne ihtiyaç duyarken, kâr amacı olan bir devlet ise ekonomik kazanç elde etmek istediği için böyle bir yola başvurur.

Ali Aissaoui (2001), Hocine Malti (2010;2013;2020), Marta Musso (2017), Sarah Adjel-Debbich (2018) ve Phillip C. Naylor (1985;2000) gibi bölge uzmanlarının çalışmaları Cezayir siyasi tarihini farklı bir perspektifle, petrol endüstrisi merkeze alınarak incelenmesinde yardımcı olmuştur. Aissaoui, Cezayir hidrokarbon sektörüne ışık tutan *Algeria: The Political Economy of Oil and Gas (Cezayir: Petrol ve Gazın Politik Ekonomisi)* adlı eserinde, petrol ve doğal gazın hangi süreçlerden geçerek Cezayir ekonomisinin merkezi haline geldiğini sorguluyor. Ayrıca Sonatrach ve devlet arasındaki ilişkiye de değinen yazar, şirketin kuruluşundan itibaren siyasi bir sürecin parçası olduğunu savunmuştur:

Diğer çoğu Ulusal Petrol Şirketi gibi Sonatrach'ın da hükümetle olan karmaşık etkileşimi, petrol ve rant politikalarının düzenlenmesinde ana aktör olarak üstlendiği tarihi misyonundan kaynaklanmaktadır... Sonuç olarak Sonatrach, kurumsal yönetimini zayıflatan ve teşvik yapısını baltalayan bir siyasi, ekonomik ve idari ilişkiler ağına karışmıştır. Şirketin rolünü ve hedeflerini netleştirme, organizasyonunu geliştirme ve ekonomik performansını artırma girişimleri çeşitli siyasi müdahaleler tarafından engellenmiştir. Hidrokarbon kaynaklarının stratejik önemi ve devlet şirketinin simgesel yapısı öne sürülerek 1990'ların sonuna kadar petrol ve gaz endüstrisinin müstesna yapısı vurgulanmış ve her türlü yeniden yapılandırma girişimlerinden korunmuştur (Aissaoui, 2001:202).

Sonatrach'ın işleyişini ve siyaset üzerindeki etkisini inceleyen Mohammed El-Katiri (2010), *Sonatrach: An International Giant in the Making* adlı çalışmasında, şirketin dış politikada bir araç haline geldiği sürece değinmiştir. Ona göre bağımsızlığın sembollerinden biri olarak kabul edilen şirket, kurulduğu ilk yıllardan itibaren

düzenleyici yetkilerle donatılarak yabancı şirketlerle müzakere ve sözleşmeler yoluyla diplomasi yürütmekle sorumlu tutulmuştur (El-Katiri: 2010:3).

Sonatrach'ın dış politikadaki uluslararasılaşma hedefleri konusunda Alejandra Machín Alvarez (2010) bazı zorluklara dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki, Sonatrach'ın kontrolünde olmayan dışsal etkenlerin, uluslararası faaliyetlerin sürdürülebilirliğini olumsuz etkileme potansiyelidir. İkinci zorluk, ev sahibi ülkelerde çevresel konularla ilgili hazırlanan düzenlemelere uymak zorunda bırakılmasıdır. Üçüncü ve sonuncu zorluk ise, yukarı ve aşağı akış faaliyetlerinde uzman olan Uluslararası Petrol Şirketleri'ne karşı zayıf rekabet gücüne sahip olmasıdır.

Sonatrach'ın iç politikadaki etkilerini inceleyen Isabelle Werenfels'in (2007), *Managing Instability in Algeria: Elites and Political Change since 1995* eseri Cezayir'deki rant-şirket ilişkisine dair önemli bir perspektif sunmaktadır. Çalışma, özellikle Sonatrach'ın içinde güç kazanan elitlerin siyaset üzerindeki etkisini ve bu süreçte gelişen rantçı zihniyeti tahlil etme hususunda önemli noktalara dikkat çekmektedir:

Devletin enerji devi Sonatrach ekonominin bel kemiği olmasının yanı sıra zimmete para geçirmenin ve elitleri zenginleştirmenin ana kaynağı olarak görülmektedir. Dahası, hidrokarbon rantının dağıtmak, bağılılık satın almak ve toplumdaki sükûneti sürdürmek için araç olarak kullanılmaktadır (Werenfels, 2007:20).

3. Metodoloji

Çalışmada, Ulusal Petrol Şirketleri'ne ait özellikleri inceleyen çalışmaların yanı sıra, Cezayir'in hidrokarbon endüstrisini ve petrol şirketi Sonatrach'ı araştırma konusu olarak ele alan Türkçe, İngilizce ve Fransızca olarak hazırlanmış ikincil literatür kaynaklar kullanılmıştır. Bu bağlamda, araştırma için kütüphane kaynakları, resmi açıklamalar, makaleler, akademik çalışmalar ve dergiler ile çeşitli düşünce kuruluşlarının raporları ve politika önerileri kullanılmıştır. Kavramsal çerçeveyi net bir şekilde çizebilmek ve çalışmanın kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine yardımcı olması açısından veri toplamak ve analiz etmek için nitel bir yaklaşım benimsenmiştir.

4. Araştırma Sorusu

Tez, Ulusal Petrol Şirketleri'nin, mülkü oldukları devletlerin iç ve dış politikalarına etki edebilecek bir yapıya sahip olup olmadıkları sorusuna cevap aramaktadır. Söz konusu şirketlerin yapıları ve kendilerine biçilen roller itibariyle farklı özellikler gösterebilecekleri göz önünde bulundurulursa bu sorunun sağlıklı bir şekilde cevaplandırılabilmesi için başka soruların da yanıtlanması gerekmektedir. Örneğin, Ulusal Petrol Şirketleri hangi özellikleri itibariyle birbirinden ayrılmakta ve hangileri politik karar alma süreçlerine etki edebilmektedir? Kavramsal ve teorik çerçevenin tam anlamıyla çizilebilmesi için ilişkinin diğer tarafını da, yani devletleri incelemek gerekmektedir. Bu yüzden devletlerin neden bu şirketlere ihtiyaç duyduğunu cevaplamak gerekmektedir.

Bu soruları bir de seçilen örnek üzerinden sormak gerekirse eğer şunlar sıralanabilir: Sonatrach, Cezayir iç ve dış politikasına etki ede(bile)n bir aktör müdür? Sonatrach hangi amaçla kurulmuş ve hangi görevlerle sorumlu tutulmuştur? Cezayir rantçı bir devlet midir? Sonatrach, rantçı politikaların neresinde yer almaktadır? Bu soruların cevapları, çalışmanın ana hatlarını oluşturmaktadır.

5. Tez Organizasyonu

Çalışmanın birinci bölümünde petrol endüstrisinin tarihsel gelişimi incelenmiştir. Endüstrideki önemli kırılma noktalarının alt başlıklarla incelendiği bu bölümde, özellikle petrol şirketlerinin zamanla değişen yapısı referans noktası olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ilk örneklerini gördüğümüz ve XX. yüzyılın başından itibaren hızla yayılarak tüm petrol endüstrisine hâkim olan uluslararası petrol şirketlerine, ardından da 1960'lı yıllardan itibaren izlenen kaynak milliyetçiliği politikalarına paralel olarak kurulan ve zamanla küresel petrol piyasasının önemli aktörleri haline gelen Ulusal Petrol Şirketleri'ne değinilmiştir. Bu tarihsel arka planın ardından, Ulusal Petrol Şirketleri-devlet ilişkisine değinilecektir. Bu çerçevede söz konusu şirketlerin iç ve dış politikada etki ettiği süreç ve uygulamalara örnekler verilecektir.

İkinci bölümde, önemli hidrokarbon kaynaklarına ev sahipliği yapan Cezayir ve Fransız sömürgeciliği döneminden bu yana izlediği enerji politikaları incelenmiştir.

Bağımsızlığının ilk yıllarında, çeşitli anlaşmalar nedeniyle milli bir ekonomik kalkınma programı oluşturamayan Cezayir, 1970’li yıllardan itibaren izlediği kaynak milliyetçiliği politikasıyla söz konusu şartları değiştirmeye çalışmıştır. Bu politikaların bir parçası olarak kurulan Sonatrach, tamamen devlete ait bir şirket olarak tasarlanmış ve ülkedeki tüm hidrokarbon faaliyetlerinin yürütücüsü olarak görevlendirilmiştir. Bu sebeple ikinci bölüme, Cezayir hidrokarbon endüstrisinin kaynağı ve de çalışmanın ana aktörü olan Sonatrach’ın merkezinde yer aldığı önemli kırılma noktaları yön verecektir.

Üçüncü bölümde ise bir ulusal petrol şirketi olarak Sonatrach ve ekonomisi büyük oranda hidrokarbon üretimine ve ihracatına bağımlı olan Cezayir arasındaki ilişki incelenmiştir. İç ve dış politika olarak iki başlık altında farklı boyutlarıyla incelenen bu ilişkiye, Cezayir’in rantçı ekonomisi ve otokratik yönetiminin yanı sıra Sonatrach’ın enerji sektöründeki düzenleyici rolü yön vermiştir. Bu çerçevede dış politikada; Anlaşma ve İşbirlikleri, Küresel Piyasada Üçüncü Dünyacılık ve Uluslararasılaşma Politikaları başlıkları incelenirken iç politika da ise Cezayir-Sonatrach İlişkisinde Rantçılığın Yansımaları, Sonatrach ve Kronikleşen Ekonomik Problemler, Şeffaflığın Tahribatı ve Yolsuzluğun Kaçınılmaz Varlığı ve Sosyal Sorumluluk veya Bağlılık Satın Almak başlıkları tartışılmaya açılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: ULUSAL PETROL ŞİRKETLERİ’NİN ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ ve DEVLET İLE İLİŞKİLERİ

Bu bölümde öncelikle petrolü sosyal bilimlerin ve daha özelde uluslararası ilişkilerin konusu haline getiren süreci merkeze alarak, petrol endüstrilerinin örgütlenme biçimleri ve faaliyetleri incelenecektir. Bu çerçevede sırasıyla; XVIII. yüzyılın sonlarında ABD’de gelişen petrol endüstrisine paralel olarak ilk örneklerine rastladığımız Uluslararası Petrol Şirketleri’ne ardından da XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Üçüncü Dünya devletlerinin izledikleri milliyetçi politikaların bir sonucu olarak yaygınlaşan ve bugün küresel petrol piyasalarında önemli bir paya sahip olan Ulusal Petrol Şirketleri’ne değinilecektir.

Rant gelirini maksimize etmek, uluslararası misilleme riskini azaltmak ve kaynak milliyetçiliği hedeflerini gerçekleştirmek için kurulan ve yaygınlaşan Ulusal Petrol Şirketleri, devletlerin farklı seviyedeki baskı ve kontrolü nedeniyle ideolojik ve siyasi dönüşümlerin doğrudan muhatabı olmuştur. Bu sebeple kuruluşları ve işleyişleri itibariyle ele alındığında bu şirketlerin amaçları – Uluslararası Petrol Şirketleri’nden farklı olarak- yalnızca kâr elde etmek olmamış, aynı zamanda ulusal çıkara hizmet etmek olmuştur. Bu işleyiş mantığını daha iyi açıklayabilmek için genel hatlarıyla çizilen tarihsel perspektifin ardından tezin ana tartışma konusu olan Ulusal Petrol Şirketleri’nin aynı endüstride faaliyet gösteren diğer şirketlerden ayıran özelliklerine ve ev sahibi devletlerle ilişkilerine odaklanılacaktır. Böylece, çalışmada örnek olarak seçilen ve diğer bölümlerde ayrıntılı bir şekilde incelenecek olan Sonatrach-Cezayir ilişkisi daha iyi anlaşılacaktır.

1.1. Petrolün “Yeniden” Keşfi ve Uluslararası Petrol Endüstrisinin Doğuşu

Daniel Yergin (2019), *Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü* kitabında, petrol yüzyılı olarak anılan XX. yüzyıldan bugüne toplumun nasıl “Hidrokarbon Toplumuna” dönüştüğünü; insanların ise nasıl “Hidrokarbon İnsana” dönüştüğünü sorguluyor. Yergin, hidrokarbon adamın çağı olarak tanımladığı bu yeni dönemde, dünya politikasında yaşanan gelişmelere ve değişmelere rağmen istikrarını koruyan tek bir şeyin olduğunu savunmaktadır: Petrol tüketimi.

Petrol; jeoloji, kimya, biyoloji, fizik, ekonomi, siyaset, uluslararası ilişkiler gibi birçok dinamiği içerisinde barındırdığı için geleceğinin öngörülmesi ve yarattığı problem ve

fırsatlar hakkında yargılara varılması oldukça güç bir konu olarak kabul edilmektedir. Sosyal bilimlerin de önemli konu başlıklarından biri olan petrol, özellikle endüstriyel bir meta haline geldiği 1850'lerin ortasından itibaren uluslararası ekonomi ve siyasetin vazgeçilmez bir konusu olmuştur. Fransız devlet adamı Georges Clemenceau'ya atfedilen "bir damla petrol bir damla kana bedeldir" sözü petrolün, XX. yüzyıldan itibaren Uluslararası İlişkiler içerisinde sıkça tartışılan konulardan biri olacağının habercisi olmuştur (Hanighen ve Zischka, 1935:10).

Petrolün üretim ve tüketimine dair tarihsel bir perspektif çizmeden önce şu ayrımı yapmamız faydalı olacaktır: Petrolün,³ keşfedilmesi ile endüstriyel bir enerji kaynağı olarak kullanılması farklı tarihlere denk gelmektedir. Başka bir deyişle, Uluslararası İlişkilerin konusu olarak inceleyeceğimiz petrol ile antik dönemden bu yana kullanılan petrol her ne kadar varoluşu itibariyle aynı maddeyse de, kullanımı ve etkileri bakımından tamamen farklı iki doğal kaynağa işaret etmektedir. Bu çerçevede, petrolün antik dönemde bitüm adı verilen formuyla duvar harcında, su yalıtımında, ilaç, bina, yol ve silah (Yunan ateşi) yapımında kullanıldığına dair kanıtlar bulunmakla birlikte (Licklider, 1997:308; Heredotos, 2018:496; Yergin, 2019:22), bu dönemde petrolün kullanıldığı alanlar itibariyle henüz endüstriyel bir enerji kaynağından veya stratejik bir metadan bahsetmemiz mümkün değildir. Tüm bunların gerçekleşmesi için XIX. yüzyılı beklemek gerekecektir.

Petrolün ilk modern kullanımı, 1850'lerin ortalarında yapay aydınlatma kaynağı olarak keşfedilmesiyle birlikte hayvansal yağlardan yapılmış mumların yerini almasıyla gerçekleşmiştir (Licklider, 1997:308-309). Bu tarihten itibaren, ABD (Pensilvanya ve Batı Virginia), Rusya (Bakü bölgesi), Romanya, Avusturya-Macaristan, Galiçya ve Kanada gibi çeşitli bölgelerde üretimine dair çeşitli çalışmalar yapılarak modern petrol endüstrisinin temelleri atılmıştır (Vassiliou, 2018:11). Fakat rezerv miktarının öngörülememesinin yanı sıra kullanımının ne kadar yaygınlık kazanacağına dair üreticinin içine düştüğü şüphe, bu dönemde rafine ve sondaj çalışmalarının düşük

³Latince kaya anlamına gelen *petra* kelimesi ile yağ anlamına gelen *oleum* kelimesinden meydana gelen *petrolün* evrensel olarak kabul edilmiş standart bir tanımı yoktur. Birçok kişi bu terimi *ham petrol*(*crude oil*) ile eşanlamlı olarak kullanmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde söz konusu kelime, katı, sıvı veya gaz hallerde bulunan hidrokarbonu tanımlamak için kullanılacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde hidrokarbon endüstrisi daha ayrıntılı inceleneceğinden petrol ve doğal gaz arasında bir ayrıma gidilecektir. Ayrıca Ulusal Petrol Şirketleri'nin yalnızca petrol üretimiyle sorumlu olmadığını aynı zamanda diğer hidrokarbon çeşitleriyle de sorumlu olduğunu belirtmemiz gerekiyor.

yoğunlukta gerçekleşmesine neden olmuştur. Ayrıca, rezervlerin genellikle büyük pazarlardan uzak, kömür kullanılarak sanayileşmiş bölgelerde bulunması, XIX. yüzyılın ilk yarısında petrol üreticilerinin potansiyel politik gücünü kısıtlamıştır (Mitchell, 2011:32).

Bu tarihlerde petrol çıkarmak için uygulanan teknikler, çoğu zaman basit aletlerle yüzeye çıkartılan sızıntının elle toplanmasının çok ötesine geçememiştir. Petrolün yaygınlık kazanması ve daha ucuza mal olması için daha teknolojik bir çıkarma tekniğine ihtiyaç duyuluyordu. Çünkü bir enerji kaynağı olarak sahip olduğu potansiyeline rağmen maliyeti nedeniyle hiçbir girişimci yanaşmaya cesaret edememekteydi. Bu süreçte bazı çıkarma teknikleri denenmişse de petrol üretimindeki büyük devrim, Edwin Drake'in yeraltından bir sondaj makinesi ile petrolü çıkarmayı başardığı 1859'da gerçekleşmiştir (Maugeri, 2006:4). Petrolü, yüzey sızıntılarından toplamanın veya kazılan şaftlardan çıkarmaya çalışmanın beyhude bir çaba olduğunu gören Drake, tuz kuyularını delme tekniklerini inceleyerek toprağın derinliklerine açtığı sondaj kuyuları ile sıkışmış ham petrol rezervlerini yüzeye çıkarmayı başarmıştır. Dünyayı modern endüstriye bir adım daha yaklaştıran bu çığır açan buluş, rezervlerin varlığını ispatladığı ve bunlara daha az emek ve maliyetle ulaştırdığı için petrol çağıının doğum tarihi olarak kabul edilmektedir. Bu süreçte ilk petrol kuyularının açıldığı Batı Pensilvanya; taşıma ve rafine işleri için gelen insanların yanı sıra, tüccarlar, pazarlamacılar, bankacılar ve spekülâtörler ile dolup taşmıştır (Yergin, 2019:27). Drake'in keşfi o gün fark edilmemiş olsa da dünya nüfusuna hareket yeteneği kazandıracak; ulusların ve imparatorlukların yükseliş ve düşüşlerinde önemli rol oynayacak bir ürün artık toplumsal yaşamın ve de siyasetin bir parçası olmuştur.

Drake'in keşfinden iki yıl sonra Pennsylvania'da petrol işine giren ve kısa zamanda Amerika'daki pazarın büyük bir kısmını ele geçiren John D. Rockefeller; 1863 yılında rafineri şirketi olarak kurduğu Standart Oil şirketiyle, uluslararası petrol endüstrisinin temellerini atan önemli aktörlerden biri olmuştur (Yergin, 2019:34). "Standart Oil imparatorluğu", XIX. yüzyılın sonlarında ABD'deki petrol rafinasyonunun neredeyse tamamını tekelleştirmiş ve dünya çapında büyük bir güce kavuşmuştur. Daha sonra nakliye ve dağıtım faaliyetlerine de yönelen şirket, hem yatay hem de dikey entegrasyonunu tamamlayarak ülkedeki tüm rafinaj, nakliye ve pazarlama faaliyetlerini kontrol etmeye başarmıştır (Vassiliou, 2018:11).

Standart Oil'in hızla büyüdüğü bu dönemde, petrolün kullanım alanları da genişleyecektir. Aydınlatma aracından mekanik bir güç kaynağına dönüşen petrol, kısa zaman sonra pistonlu buhar motorlarında kömürün doğrudan bir alternatifi olarak kullanılacaktır. 1900 yılında hızla yayılan içten yanmalı motorlar, petrole hem hafif benzinli motorlarda hem de daha güçlü dizel motorlarda kömürün kolayca ikame edemediği bir kullanım alanı sağlamıştır (Mitchell, 2011: 33).

1.2. Petrol Şirketlerinin Uluslararasılaşması

1860 yılında dünya petrol üretimi günlük yaklaşık 400 varil iken, 1866'da 10.000, 1885'te 100.000 ve 1900 yılına gelindiğinde ise günde yaklaşık 410.000 varile ulaşmıştır. Bu üretimde ABD'nin yanı sıra Nobel ve Rothschild ailelerinin önemli yatırımları ile pazarda kendisine yer bulan Rusya'nın (özellikle Bakü bölgesi) da önemli bir payı vardır (Vassiliou, 2018:6). XX. yüzyılın başlarında, -uluslararası pazarda her ne kadar ABD'nin ve kısmen Rusya'nın egemenliği devam ediyorsa da- petrol endüstrisinin yeni aktörleri yerlerini almaya başlamıştır. Özellikle ABD'nin dışında kalan diğer coğrafyalarda faaliyetler göstermeye başlayan Avrupa kökenli Royal Dutch Shell ve Anglo-Persian Oil Company (daha sonra British Petroleum olacak) şirketleri küresel petrol endüstrisinin yeni aktörleri olarak göze çarpıyordu (Demir, 2007:126). Bu şirketler, petrol endüstrisinin hem daha geniş bir coğrafyaya yayılmasına hem de uluslararası sistemde yeni işbirliği ve çatışma alanlarının doğmasına sebep olacaktır (Hassan, 2013:130).

ABD'nin petrol endüstrisi üzerindeki tekelinin kırıldığı bu dönemde petrol şirketleri iki farklı yönelime sahipti. Bu yönelimlerden ilki, Rockefeller'in ABD'de, Nobel-Rothschild ailelerinin ise Rusya ve Romanya'daki girişimlerinde olduğu gibi özel şirketlerin kendi ülkelerinde üretilen petrolü boru hatları ve nakliye ağları aracılığıyla ihraç ederek denizaşırı genişlemelerini içermektedir. İkinci yönelim ise, Anglo-Persian Oil Company ve Royal Dutch Shell gibi çoğunlukla menşei ülkelerin haricinde faaliyet gösteren ve petrol zengini ülkelere sağladıkları imtiyazlar ve büyük ölçüde kendi hükümetlerinden aldıkları destekle varlığını sürdüren şirketlerin faaliyetlerini kapsamaktadır (Marcell, 2006:16). Fakat şunu da ifade etmek gerekir ki, özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu şirketler arasındaki rekabet nedeniyle söz konusu

ayrımın zamanla sınırları silikleşecek, şirketlerin hareket ve yönelimleri küresel bir köşe kapmacaya dönecektir.

ABD’de petrol gelirleri sayesinde devlet için devlet gibi hareket etmeye başlayan Standart Oil, 1911’de ABD Yüksek Mahkemesi’nin kararıyla feshedilmiştir. Standard Oil’in yerini halefi olarak kurulan irili ufaklı şirketler almıştır.⁴ Bunlardan en önemlileri; Standard Oil of New Jersey (Exxon), Standard Oil of New York (Mobil) ve Standard Oil of California’dır (Chevron). Birbirinden ayrı çalışan bu yeni şirketler, söz konusu rekabet ortamında dahi idari olarak birbirlerinin pazarlarını taciz etmemeye özen göstermişlerdir (Yergin, 2019:108). Bu üç şirket daha sonra, Royal Dutch Shell, Gulf, Texaco ve BP (Anglo-Persian / Anglo-Iranian Oil Company) ile birlikte *Yedi Kız Kardeş* (Seven Sisters) olarak anılacaktır (Vassiliou, 2018:12). İlerleyen yıllarda dünya petrol endüstrisini hükmedecek ve yeni tür endüstriyel organizasyonunun temelini atacak olan Yedi Kız Kardeş, modern çokuluslu şirketlerin öncüleri olarak kabul edilmektedir.

Bu kartelin üyeleri; arama, üretim, rafine, ticaret, pazarlama ve nakliye dâhil olmak üzere petrol endüstrisinin tüm aşamalarında yer alan, devlete ait olmayan petrol şirketleridir. XX. yüzyılın ilk yarısından itibaren hızlı bir şekilde tüm petrol piyasasına hâkim olan bu şirketler, 1953 yılına gelindiğinde keşfedilmiş rezervlerin yaklaşık %95’ini, üretimin %90’ını, rafineri kapasitesinin %75’ini, satışın %74’ünü kontrol etmekteydi (Özev, 2010:78-9).

Yedi Kız Kardeş ve Compagnie Française des Pétroles (CFP, daha sonra Total), kurulan konsorsiyumlar sayesinde kısa sürede dünya endüstrisinin çoğuna hâkim olmayı başarmıştır. Özellikle Ortadoğu’da petrol üretim faaliyetlerinin tamamında aktif rol alan bu şirketler 1974 yılına gelindiğinde komünist ülkeler ve Kuzey Amerika dışında kalan bölgelerde üretimin yaklaşık %80’ini kontrol etmekteydiler. Öyle ki,

⁴ 1879-1899 yılları arasında petrol rafinasyonunun yaklaşık % 90’ına sahip olan Standard Oil’in denetimsiz büyümesinin ve sektörde rekabeti bitiren ve rüşvet ağları kuran tekelleri yapısının en çok endişeye sevk ettiği kişi dönemin ABD Devlet Başkanı Franklin D. Roosevelt olmuştur. Başkanlık seçimlerinin ardından reform çalışmalarına başlayan yeni liderin ilk hedeflerinden biri Standard Oil gibi büyük şirketlerin gücünü kontrol altına almaya çalışmak olmuştur. Bu çerçevede, 1904’te Standard Oil aleyhine soruşturma başlatılmıştır. Ardından Roosevelt Yönetimi tarafından St. Louis Federal Mahkemesi’nde Standard aleyhine açılan davada şirket, 1890 Sherman Antitröst Yasası uyarınca ticarete mani olmaya yönelik bölücülük iddiasıyla suçlanmıştır. Dava kararıyla 1911 yılında tasfiye edilen şirketin içinde bulunduğu durum, liberal ekonominin ve petrol endüstrisinin sınırlarını çizmiştir (Yergin, 2019)

1971 yılında Irak, İran ve Körfez ülkelerinde üretilen 764,9 milyon tonluk toplam üretimin 656 milyon tonluk bölümü Yedi Kız Kardeş, 46,8 milyon tonluk bölümü CFP, 58,9 milyon tonluk bölümü ise diğer küçük petrol şirketleri tarafından üretilmiştir (Özev, 2010:79). Bu şirketler, petrol üretimini gerçekleştirdikleri ülkelerin hükümetlerine ödeme yaparak imtiyaz ve meşruiyet kazanmaktadırlar. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, söz konusu ödemelerin miktarı tek taraflı olarak bu şirketler tarafından belirlenmekteydi. Bu durumun yarattığı rahatsızlık ilerleyen zamanlarda önemli değişikliklere neden olacaktı.

Küresel pazarı paylaşan büyük şirketler; üretim kotalarının, fiyatların ve pazara yeni girenlerin koşullarının belirlenmesi hususunda karşılıklı tavizler vererek rekabetin çatışmaya dönüşmesini engellenmeye çalışmıştır (Peigo ve Ruas, 2015:569). Yedi Kız Kardeş'i, işbirliği anlaşmaları sonucunda bir araya gelmiş ve tüm faaliyetleri birlikte yürüten ortaklar olarak düşünmemek gerekir. Ekonomik rekabetin yanı sıra emperyal hedefler doğrultusunda devletler arasında kurulan müttefiklik veya rekabet ilişkileri şirketler arasındaki ortaklığın sınırı çizmektedir. Her ne kadar –aşağıda bahsedeceğimiz gibi- oluşturdıkları konsorsiyumlar ile ortak hareket ettikleri birçok örneğe rastlamak mümkünse de, bu şirketlerin her zaman büyük bir uyum içerisinde hareket ettiğini söylemek pek mümkün değildir. Hatta bir diğerinin elindeki pazar payını kapabilmek adına, zararı göze alıp söz konusu pazar içerisinde fiyat indirimine gidebiliyor, ev sahibi hükümetlerle rakiplerine karşı işbirlikleri gerçekleştirebiliyorlardı (Demir, 2007:1218).

Söz konusu rekabet, dünya savaşları ve OPEC'in kurulması gibi endüstrideki önemli kırılma noktalarında daha da artmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı'yla birlikte devletler arasındaki rekabet, şirketler arasındaki gayri resmi anlaşmayı anlamsız kılmış, işgal ve çatışmalar yeni bir düzenin kurulmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu çerçevede 1928 yılında, sekiz şirket arasında rekabeti sınırlayan, ham petrol kaynaklarını ve pazarlarını kontrol altına alan “Achanacarry Anlaşması” imzalanmıştır. Böylece şirketler karşılıklı olarak birbirlerinin pazar paylarına riayet edeceklerini kabul etmişlerdir (Demir, 2007:128). Yedi Kız Kardeş ve CFP'nin Orta Doğu'daki faaliyetlerini arttırdığı bu dönemde; Irak Petrol Şirketi, İran Petrol Konsorsiyumu, Kuveyt Petrol Şirketi, Aramco ve Abu Dabi Marine Areas gibi girişimlere imza atılmıştır. Fakat şunu da ifade etmek gerekiyor ki, her bir girişimde 8 şirketin tamamı

yer almamıştır. Örneğin Irak Petrol Şirketi'nde BP, Shell, Exxon, Mobil ve CFP'nin hisseleri bulunurken; Kuveyt Petrol Şirketi'nde BP ve Gulf; Suudi Arabistan'da faaliyet gösteren Aramco'da ise Chevron, Texaco, Exxon ve Mobil'in hisseleri bulunmaktaydı (Vassiliou, 2018:12).

II. Dünya Savaşı'nı izleyen on yılda Yedi Kız Kardeş, küresel petrol piyasasında baskın güç olarak kalmaya devam etmiştir. Bu süreçte kaynak-zengin devletlerden petrol imtiyazı alarak büyümeyi sürdüren kartel, keşfedilen petrolü üretme ve dağıtma faaliyetlerinde tekel konumunu korumayı başarmıştır. Alınan bu imtiyazlara karşılık olarak toprak sahiplerine elde edilen kârdan pay verilmiştir. Böylece varlıklarına karşı halktan veya hükümetten gelebilecek muhalefete karşı önlem almak hedeflenmiştir. Bu düzen sayesinde Venezuela ve Orta Doğu petrolü üzerinde kurulan hâkimiyet, kartelin 1950'li yıllarda dünya petrol üretiminde yüzde yüze yakın bir paya sahip olmasına izin vermiştir (Wood, Mason ve Finnoff: 2016).

İmtiyaz-kâr payı ilişkisi, kartel ve kaynak-zengini devlet arasında bir çıkar ilişkisi oluşturmuştur. Bir tarafın kaynağa bir tarafın da sermaye ve teknolojiye ihtiyacı vardır. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren kazanılan siyasi haklara paralel olarak ekonomileri üzerindeki yabancı varlığına da son vermeyi hedefleyen üretici devletler, söz konusu imtiyaz ilişkisinden rahatsızlık duymaya başlamıştır. Yeni bir döneme işaret eden bu rahatsızlık bir yandan OPEC'in kuruluşuna giden süreci hızlandırmış bir yandan da Yedi Kız Kardeş'in başta Orta Doğu olmak üzere faaliyet gösterdiği farklı coğrafyalardaki hâkimiyet alanını sınırlandırma başlamıştır. Bu değişimi daha iyi anlayabilmek için küresel piyasadaki pazar paylarına bakmak yeterli olacaktır. Zira 1950 yılında ham petrolün % 98,2'sini kontrol eden kartel, 1957 yılına gelindiğinde %89, 1966 yılında ise %78,2 oranında bir paya razı olmuştur (Levy, 1982).

1.3. Petrol Endüstrisinin Yeni Aktörleri: Ulusal Petrol Şirketleri

Tarihsel olarak, Ulusal Petrol Şirketleri'nin küresel piyasadaki yerlerini almaları uzun bir süreç içerisinde mümkün olmuştur. Øystein Noreng (1994:217-8) bu uzun süreci, şirketleri iki nesile ayırarak incelemektedir. Buna göre ilk nesil, petrol tedarikini ev sahibi ülke haricindeki bölgelerden arz güvenliğini gözeterek sağlamak amacıyla XX. yüzyılın başlarında petrol ithal eden hükümetler tarafından kurulan veya sonradan bir kısmı kamulaştırılan şirketlerden oluşmaktadır. Bu nesildeki şirketlere örnek olarak,

her ikisi de özel bir teşebbüs olarak kurulan ve daha sonra devletin müdahil olduğu BP (Birleşik Krallık) ve CFP'nin (Fransa) yanı sıra her ikisi de tamamen devlete himayesinde kurulan Agip (İtalya) ve Campsa (İspanya) gösterilebilir. 1914'te İngiliz hükümeti Anglo-Persian Oil Company'ın %51'lik hissesini satın alarak BP olarak yeniden adlandırması, bu dönemde özellikle petrol ithal eden diğer birçok devlet için bir emsal oluşturmuştur. Çünkü dünyanın dört bir yanında enerji kaynaklarının piyasa şartlarına bırakılamayacak kadar önemli olduğunu düşünen birçok hükümet vardı (Wolf, 2008:3). Yine Finlandiya gibi bazı petrol ithal eden devletlerin de, II. Dünya Savaşı'ndan sonra enerji güvenliğini sağlamak adına ulusal şirketlerden faydalandığını söylemek mümkündür.

İkinci nesil ve çalışmamızın odak noktası olan Ulusal Petrol Şirketleri'nin ilk örneklerine ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra rastlanmaktadır. Bu nesil, savaştan sonra petrol üreten ülkeler tarafından ulusal sınırlar içerisinde petrol üretmek, uluslararası petrol endüstrisi ile ilgili pazarlık pozisyonunu geliştirmek ve kamu gelirlerini iyileştirmek için kurulmuş şirketlerden oluşmaktadır. Petrolün Orta Doğu'daki keşfinden sonra bu topraklardaki sömürgeciler, doğal kaynakları gerçek sahiplerine kullanma ve ihraç etme hakkı tanımamıştır (Stevens, 2008:9). Nitekim bu bölgedeki yerel örgütlenmeler, kendilerine ayrılan az miktardaki imtiyaz paylarıyla yetinmek zorunda bırakılmıştır. II. Dünya Savaşı'yla birlikte, petrol piyasası ve uluslararası siyasetten gerçekleşen hareketliliğe paralel olarak üretici devletler, yabancı şirketlerin kendi toprakları üzerindeki kontrolüne karşı duydukları rahatsızlığı daha güçlü dile getirmeye başlayacaktır (Noreng, 1994:218).

1.3.1. Bir Kırılma Noktası Olarak II. Dünya Savaşı

İkinci nesil şirketleri doğuracak rahatsızlığın ilk örneklerine Suudi Arabistan'da rastlamaktayız. Suudi Arabistan'ın Petromin adlı şirket aracılığıyla üretim sürecine dâhil olmasıyla, Aramco ortaklarının keşif, üretim ve modernizasyon süreçlerindeki payları %50'nin altına düşmüştür. 1974 yılında Aramco'nun %25 hissesini satın alan Suudi hükümeti, 1975 yılında payını % 60'a çıkarmış, 1976 yılında ise şirketi tümüyle devletleştirmiştir (Özev, 2010:129). Bu dönemde -ikinci nesil- Ulusal Petrol Şirketleri'nin temelini atan bir diğer tarihi olay ise, her ne kadar uluslararası baskı ve müdahaleler sonucunda geri adım atılmış olsa da 1951 yılında İran'da Musaddık

hükümetinin Anglo-Persian Oil Company'yi kamulaştırılmasıdır. Bu gelişme Birleşik Krallık'ın önemli kayıplar vermesine ve tüm dünyada Uluslararası Petrol Şirketleri'nin geleceğine dair önemli endişelerin artmasına neden olmuştur (Herrmann, Dunphy ve Copus, 2010:14).

Bu yeni dönem, her tür milliyetçiliğin yükselişte olduğu ve ekonomiye devlet müdahalesinin norm olarak görüldüğü post-kolonyal bir dünyaya işaret ediyordu. II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan petrol zengini devletler, yukarıda bahsettiğimiz memnuniyetsizliklere ek olarak sömürgeci devletlerin devam eden tahakkümüne son vermek ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanmak için “doğal kaynak milliyetçiliği” politikasını benimsemiştir. Kaynak zengini ulusların enerji ve madencilik sektörlerinin politik ve ekonomik kontrolünü yabancı çıkarlardan kendi kontrollerindeki şirketlere kaydırma çabalarını kapsayan bu ideolojik tutum (Bremmer ve Johnston, 2009:149), Ulusal Petrol Şirketleri'nin teorik temellerini oluşturmuştur. Fakat ilk zamanlardaki yetersiz sermaye, tecrübe ve teknoloji, milliyetçi söylemin fiiliyatta ciddi bir karşılık bulmasını engellemiştir. Bununla birlikte doğal kaynakların üretimi ve dağıtımını konusundaki üretici ülkelerin hedef ve teşebbüslerinin belirginleşmesi, uluslararası şirketlerin yeni rakiplerinin ortaya çıkışını işaret etmekteydi.

Ulusal Petrol Şirketleri'nin kurulması ve yaygınlık kazanması Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Latin Amerika ülkelerinde daha güçlü bir arzıyla gerçekleştirilmiştir. Bu bölgelerde genel olarak özel sektörün zayıf gelişmiş durumu, imtiyazlarla gerçekleştirilen ortaklık deneyimleri ve belirlenen kalkınma hedefleri devletleri kamulaştırma seçeneğine yönlendirmiştir (van der Linde, 2000:4). Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz milliyetçi politikaların yanı sıra sosyalist ideolojinin de birçok hükümet nezdinde karşılık bulması bu şirketlerin daha hızlı yayılmasına neden olmuştur. Özellikle doğal kaynakları ekonomik kalkınmanın merkezine yerleştirilen sosyalist ülkelerde petrol sektörüne (ve daha özelde şirketlerine) özel bir anlam yüklenmiştir (Madelin, 1974:128).

1.3.2. OPEC'in Kuruluşuyla Millileşen Petrol Endüstrisi

Ekonomik ve askeri önemi nedeniyle XX. yüzyılın başından itibaren siyasi niteliklere sahip olan petrol, üretici ülkelerin küresel piyasalara dâhil olmasıyla birlikte daha da

siyasileşmiştir. Bu durum petrol piyasasında ve şirketlerin yapısında bazı değişikliklere neden olacaktır. Söz konusu değişimin temelinde ise, tüketici devletlerin kendi aralarında yaşadığı siyasi ve ekonomik rekabet nedeniyle birlikte hareket edemediği bir dönemde üretici devletlerin güçlü bir örgütlenme örneği sergilemesi bulunmaktadır (Özev, 2007:130). Başka bir deyişle, üretici devletler tarafından kurulan Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries, OPEC), petrol endüstrisinde yeni bir dönemin işaretçisi olmuştur.

Eylül 1960 yılında İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezuela tarafından kurulan örgüte sonraki yıllarda Katar (1961), Endonezya (1962-2009'da üyeliği askıya alınmış), Libya (1962), BAE (1967), Cezayir (1969), Nijerya (1971), Ekvador (1973), Gabon (1975-94), Angola (2007), Ekvator Ginesi (2017) ve Kongo (2018) katılmıştır.⁵ Kurulmadan bir yıl önce Kahire'de bir araya gelen kurucu üyeler, ortak çıkarlara ilişkin konularda tartıştıktan sonra "centilmenlik anlaşması" imzalamışlardır. Bu anlaşmanın konumuz açısından önemi, metinde petrol endüstrisine doğrudan devlet katılımını sağlamak amacıyla ulusal şirketlerin kurulmasına yönelik tavsiyeler içeren maddelere yer verilmiş olmasıdır (Tordo, Tracy ve Arfaa, 2011:17-8). Esasında bu centilmenlik anlaşması imzalanmadan ve OPEC kurulmadan önce de üretici devletlerin uluslararası şirketlere karşı ortak hareket etme niyetleri ve girişimleri olmuştur. Örneğin 1945 yılında kurulduğunda Arap Birliği'nde bu konu çokça tartışılmıştır; fakat sonuç elde edilememiştir. 1960 yılında bu tartışmaların fiiliyatta karşılık bulmasının en büyük nedeni olarak 1959 ve 1960 yılında Uluslararası Petrol Şirketleri'nin tek taraflı fiyat indirimine gitmesi gösterilmektedir. Bu durum, Uluslararası Petrol Şirketleri'nin

⁵ OPEC'in temel amacı, üyelerinin petrol politikalarının koordinasyonu sağlamak ve çıkarlarını en iyi şekilde korumaktır. Bu çerçevede kuruluşundan bu yana, Anglo-Amerikan tekeline karşı bu ülkelerin siyasi ve ekonomik hedeflerini güvence altına almış ve küresel piyasaya entegre olmalarına yardımcı olmuştur. Böylece benimsenen farklı kalkınma stratejilerine rağmen örgüt içinde giderek artan işbirliği sayesinde, üyelerin petrol sektörlerini tüm yönleriyle kontrol etme ve yönetme becerileri artmıştır. OPEC geliştirdiği kolektif vizyona paralel olarak 1970'li yıllardan itibaren uluslararası üne sahip bir örgüt haline gelmiştir (Claes ve Garavini, 2020). Üye ülkeler değişmese de, örgütün üye sayısı sürekli değişmektedir. Zira üyeler birçok kez üyeliğini askıya alıp yeniden aktif hale getirmiştir. Ekvador, Aralık 1992'de üyeliğini askıya almış, Ekim 2007'de OPEC'e yeniden katılmışsa da 1 Ocak 2020'de geçerli olmak üzere OPEC üyeliğinden tamamen ayrılmıştır. Endonezya, Ocak 2009'da üyeliğini askıya almış, Ocak 2016'da yeniden aktif hale getirmiş; fakat aradan bir yıl geçmeden yeniden üyeliğini askıya almıştır. Ocak 1995'te üyeliğini sonlandıran Gabon, Temmuz 2016'da örgüte yeniden katılmıştır. Katar ise 1 Ocak 2019'da üyeliğini sonlandırmıştır. OPEC'in nihai üye sayısı 13'tür (OPEC, 2020).

piyasadaki egemenliklerine karşı örgütlenmenin ve önlem almanın gerekliliğini ortaya koymuştur (Özev, 2007:92).

Bu dönemde etkisini koruyan milliyetçilik ve ekonomide devlet mülkiyetine duyulan ilgi, OPEC’le birlikte uluslararası alanda kurumsallaşma fırsatı yakalayacaktır (McPherson, 2013:146). Fakat şunu da ifade etmek gerekir ki, bu örgütlenmeyle birlikte küresel ölçekte karşılık bulan petrol endüstrisini kamulaştırılma faaliyetleri, II. Dünya Savaşı öncesinde ithalatçı devletlerin gerçekleştirdiği kamulaştırma girişimlerinden bazı farklılıkları ihtiva etmektedir. Zira Avrupa’nın petrol endüstrisini kamulaştırması serbest piyasanın enerji güvenliğini tehdit etmesine karşı bir tepkiyken, OPEC sonrasında üretici devletlerin -aynı zamanda post-kolonyal bir düzene işaret eden- kamulaştırılma girişimleri ise yabancı işletmelere ve devletlerin topraklarındaki varlığına karşı alınan bir önlemdi. Bu nedenle OPEC üyeleri için ulusal bir şirkete sahip olmak, tam egemenliklerine yönelik tehditleri bertaraf etmenin bir yolu olarak görülmüştür (Madelin, 1974:140).

Örgütün kurulmasına paralel olarak 1960-1970 yılları arasında Ulusal Petrol Şirketleri’nin sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere OPEC’ten sonra yalnızca üretici devletler değil aynı zamanda ithalatçı devletler de petrol endüstrisine şirketler kurarak dâhil olmuştur. Bunun nedeni olarak OPEC’in arz güvenliği endişelerini yeniden alevlendirmesi gösterilmektedir (Wolf, 2008:45).

Tablo 1. Ulusal Petrol Şirketleri ve Kuruluş Yılları

Devlet	Şirket	Kuruluş Yılı
Birleşik Krallık	British Petroleum (BP)	1914
İtalya	Agit	1924
İspanya	Campsa	1924
Fransa	CFP-Total	1925
Meksika	Pemex	1938
İran	NIOC	1951
Kuveyt	KPC	1962
Venezuela	CVP	1962
Suudi Arabistan	Petromin	1962
Cezayir	Sonatrach	1963
Irak	INOC	1964
Fransa	Elf	1967
Endonezya	Pertamina	1968
Norveç	Norsk Hydro	1970

Abu Dabi	ADNOC	1971
Libya	NOC	1971
Nijerya	NNPC	1971
Katar	QGPC	1972
Norveç	Statoil	1972
Kanada	PetroCanada	1975

Kaynak: (Tordo, vd., 2011).

Devlet kontrolündeki şirketlerin artması petrol endüstrisinin mülkiyet yapısı üzerinde önemli değişikliklere neden olmuştur. C.A. Heller (1980) çalışmasında bu durumu açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Araştırmaya göre⁶, 1963-1975 yılları arasında kamunun üretimdeki payı % 9'dan % 62'ye, rafinasyonda % 14'ten % 24'e ve pazarlamada % 11'den % 21'e yükselmiş ve bu eğilim 1980'lere kadar devam etmiştir.

1968 yılında hazırlanan “*Declaratory Statement of Petroleum Policy in Member Countries*” metninde, üye ülkelerin petrol endüstrilerinde devam eden yabancı hâkimiyetine ve ihlal edilen egemenlik haklarına dikkat çekilmiştir.⁷ Metinde vurgulanan temel meseleler şu şekildedir: Ev sahibi ülkenin hidrokarbon kaynaklarının çıkarılmasına ve geliştirilmesine doğrudan katılımı, yabancılara verilen imtiyazlara son verilmesi, imtiyaz rejimine alternatif olarak üretim paylaşımı ve fiyatların uluslararası ticaret mallarına endekslenmesi (Olorunfemi, 1991:322).

Üretici ülkeler arasındaki sınırlı koordinasyon ve endüstrideki büyük şirketlerin süregelen hâkimiyeti, OPEC'in kurulduğu ilk yıllarda petrol piyasaları üzerindeki etkisinin sınırlı kalmasına neden olmuştur. Bu örgütün hedeflerine ulaşabilmesi için uluslararası koşulların uygun hale gelmesini beklemek gerekmiştir. 1967 yılında yeni bir Arap-İsrail Savaşı'nın patlak vermesi ve devamında Süveyş Kanalı'nın kapatılması bu koşulların ilk habercisi olmuştur. Ama asıl kırılma 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda yaşanacaktır (Özev, 2010:94).

Ekim 1973'teki IV. Arap-İsrail (Yom Kippur) Savaşı'nın ardından İsrail'e verilen desteğe yanıt olarak Arap ülkelerinin ABD'ye uyguladığı ambargo⁸ küresel anlamda

⁶ Çalışmada ABD, Kanada ve merkezi olarak planlanmış ekonomiler dışarda tutulmuştur.

⁷ Deklarasyonun hazırlandığı tarih dikkat çekicidir. Zira aynı tarihlerde BM, tüm ülkelerin kalkınmalarını gerçekleştirmek için kendi doğal kaynakları üzerinde tam egemenlik kullanma hakkı olduğuna dair bir açıklama yapmıştır (Bernardini, 2008:101).

⁸ Ambargonu uygulaması İsrail'e verilen desteğe göre değişmiştir. Örneğin İsrail'e tam destek veren ABD, Hollanda, Güney Afrika ve Portekiz İsrail yanlısı olarak kategorize edildikleri için tam

bir krize neden olmuştur (Herrmann, 2010:25). Suudi Arabistan, Kuveyt, Cezayir, Libya, Mısır, Abu Dabi, Katar ve Bahreyn tarafından Ekim 1973-Mart 1974 tarihleri arasında uygulanan ambargo sırasında petrol üretiminde ve fiyatlarında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Ambargo öncesinde yaklaşık 3 USD olan petrol varil fiyatı, üretimde gerçekleştirilen %5'lik kesintinin⁹ ardından dört kat artmıştır (Dekhili, 2019:21-2).

G. John Ikenberry'ye göre (1998:5), OPEC üyelerinin söz konusu girişimi yalnızca ekonomik kaygılarla gerçekleştirilmemiş, aynı zamanda tüketici devletlerin dış politikasına karşı bir cevap niteliği taşımaktaydı. Bu bağlamda OPEC, kendisini yalnızca ekonomik bir örgüt olarak değil, aynı zamanda pazarlık gücü olan ve petrol endüstrisinde yeni ilkeler empoze edebilen bir siyasi aktör olarak varlığını yeniden tanımlamıştır. Öyle ki, 1973 yılından itibaren fiyat kontrolü önemli ölçüde OPEC'e geçecektir.

Bu süreci petrol şirketleri açısından değerlendirmek gerekirse, –imtiyaz sistemi sayesinde- ham petrolün satıcıları ve fiyat belirleyicileri olan Uluslararası Petrol Şirketleri'nin, 1974-75 yılları arasında yaşanan kırılmayla birlikte üretici ülkelerin müşterisi ve fiyat değişimlerinin etkisiz elemanı haline geldiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde uluslararası şirketlerin elindeki toplam ham petrol arzının yaklaşık % 70-75'i OPEC üyelerinin iştiraklerine kanalize edilirken, kalan % 25-30'u üçüncü taraflara satılmıştır (Seymour, 1980:230). Petroleum Intelligence Weekly tarafından hazırlanan analize göre, uluslararası şirketlerin toplam arzdaki payları 1973-79 yılları arasında % 92'den % 58'in altına düşerken, aynı dönemde Ulusal Petrol Şirketleri'nin payı % 8'den % 42'nin üzerine çıkmıştır (PIW, 1980).

Ulusal Petrol Şirketleri'nin önemi petrol kriziyle birlikte bir kez daha fark edilmiştir. Zira ihracat hacimlerini ve fiyatlarını tek taraflı olarak belirleyebilmek için güvenilir ve kontrol edilebilir araçlar gerekliydi. Nitekim bu süreçte sınırlı seviyelerde de olsa petrol üretim ve ihracatını sürdürmek bu şirketlerin sorumluluğuna bırakılmıştır (Marcel, 2006:34).

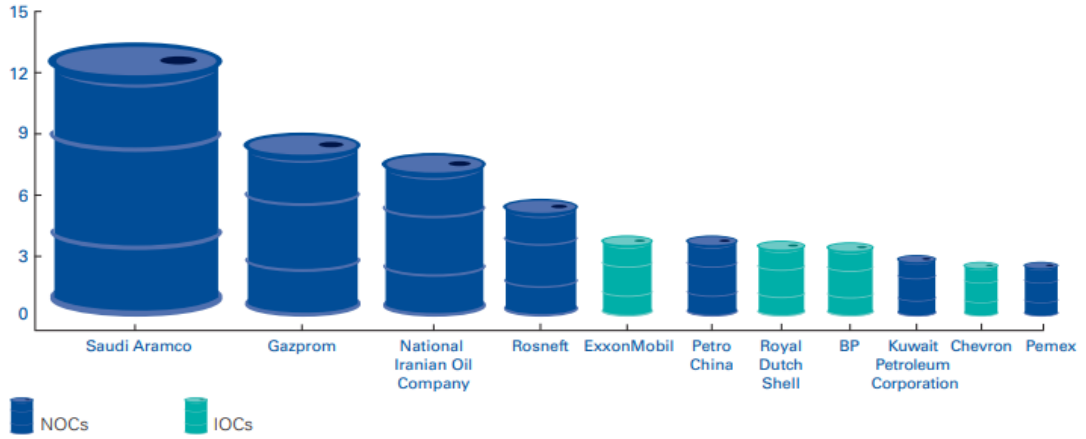
ambargoya tabi tutulmuşlardır. Daha “nötr” devletler olarak kabul edilen Belçika, İrlanda, Danimarka ve Lüksemburg gibi devletlere %5'lik bir kesinti gerçekleştirilmiştir (Zakariah, 2011:96).

⁹ Suudi Arabistan, daha sonra aldığı bir kararla % 25'lik bir üretim kesintisine gideceğini duyurmuştur.

Bu dönemde Uluslararası Petrol Şirketleri'ne karşı duyulan rahatsızlık yalnızca üretici devletlerin değil, aynı zamanda tüketici devletlerin de gündemindeydi. Özellikle krizle birlikte ekonomileri sarsılan tüketici ülkeler, piyasanın müdahaleden bu denli uzak olmasına daha fazla müsaade edilemeyeceğini düşünmüştür. Bu nedenle, arz güvenliğini yeniden tesis etmek için tüketici devletlerin de bu dönemde kendi ulusal şirketlerine daha fazla sorumluluk yüklediğine şahit oluyoruz. Başka bir deyişle, 1970'lerde yaşanan bu kriz, devletin petrol sektöründeki baskın rolünü OPEC ülkelerinin bir istisnası olarak kalmasına izin vermemiştir. Örneğin bu dönemde, Birleşik Krallık ve Norveç gibi ülkeler, devlet şirketlerine imtiyazlar vererek Kuzey Denizi'nde faaliyet göstermeleri için teşvik etmişlerdir (van der Linde, 2000:6).

1970'ler ve 1980'lerin başı, petrolün giderek (OPEC dışında bile) devlet kontrolüne geçtiği yıllar iken, 1980'lerin sonu ve 1990'larda tam tersi bir yönelim benimsenmiş, liberal düzenlemeler yaygınlık kazanmıştır. Özellikle Suudi Arabistan'ın üretimi arttırmasıyla birlikte 1986'da yarı yarıya düşen petrol fiyatları devletleri yeni bir strateji belirlemeye mecbur bırakmıştır. Bu yıllarda, devlet mülkiyetinin rasyonelliğine ilişkin eleştirel tartışmalar, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yankı bulmuştur. Bu dönemde bir çok hükümet, petrol sektörünün gelişimi için tek başına Ulusal Petrol Şirketleri'ne güvenmenin gerçekçi olmadığını fark etmiş ve özellikle yukarı akış (upstream)¹⁰ faaliyetlerinde daha liberal politikalar uygulamaya karar vermiştir (Bourcier, 1988:371). Bu süreçte hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler arasında özelleştirme konusunda cesur adımlar atılmış olsa da, OPEC devletlerinin önemli bir kısmı tarafından isteksizce karşılanmıştır. Her ne kadar uluslararası aktörlerle işbirliği ve anlaşmalar konusunda eskiye nazaran daha olumlu olsalar da, petrol şirketlerinin mülkiyeti konusunda küresel gelişmelere ayak diremeyi tercih etmişlerdir (van der Linde, 2000:7). Tüm bu girişimlere rağmen dünya petrol rezervlerinin % 73'ünü, üretimin ise % 61'ini kontrol eden Ulusal Petrol Şirketleri'nin piyasadaki tartışmasız konumu bugün dahi önemini korumaktadır (McPherson, 2013:146). Aşağıdaki tabloda bu durum açıkça görülmektedir.

¹⁰ Petrol endüstrisi upstream (yukarı akış), midstream (orta akış) ve downstream (aşağı akış) şeklinde üç ana bileşenden oluşmaktadır. Upstream sektörü arama ve sondaj faaliyetleri ile ilgilenirken midstream, petrolün taşınması ve depolanmasıyla; downstream ise rafine, arıtma, pazarlama ve dağıtım faaliyetlerini gerçekleştirmektedir.

Şekil 1. Üretim Miktarlarına Göre Petrol ve Gaz Şirketleri (Milyon Varıl/Gün), (Kaynak: Global Energy Institute, 2018)

1.4. Ulusal Petrol Şirketleri'nin Kuruluş Amaçları ve Özellikleri

Petrol endüstrisindeki şirket yapılanmalarının birbirine geçmiş özellikleri nedeniyle şirketleri kategorize etmek ve tanımlamak oldukça güçtür. Bu yüzden şirket türlerine ait genel kabul gören bir tanım mevcut değildir. Bu başlık altında, söz konusu güçlüğü aşmak için birbirinin karşısı olarak kabul edilen Ulusal ve Uluslararası Petrol Şirketleri karşılaştırılacak ve farklarına dikkat çekilecektir. Böylece konumuz olan Ulusal Petrol Şirketleri'ne dair daha net bir çerçeve çizmek mümkün olacaktır. Her ne kadar isimlerini faaliyet gösterdikleri sınırlara göre almış olsalar da¹¹, işleyiş ve kurumsal yapıları bakımından Ulusal ve Uluslararası Petrol Şirketleri arasındaki temel ayrım şu şekilde yapılmaktadır: İlki ulusal çıkarlar doğrultusunda devlet tarafından yönetilen iktisadi teşebbüsleri, ikincisi ise kâr maksimizasyonu hedefleyen özel mülkiyetleri temsil etmektedir. Bu çerçevede Uluslararası Petrol Şirketleri, diğer benzeri sektörel girişimlerin aksine, amacı ulusal kaynaklar üzerinde egemenliğini güçlendirmek olan

¹¹ XX. yüzyılın sonlarından itibaren Ulusal Petrol Şirketleri'nin ülke sınırları dışında da faaliyet göstermesiyle birlikte, şirketleri "ulusal" ve "uluslararası" diye nitelemelerinin uygunluğu tartışılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Robert A. James (2011), şirketleri sırasıyla "ulusun sahip olduğu petrol şirketleri" (nation-owned oil companies) ve "yatırımcıların sahip olduğu petrol şirketleri" (investor-owned oil companies) olarak adlandırmanın daha uygun olacağını ifade etmiştir.

hükümetlerin ekonomik ve siyasi araçları olarak faaliyet göstermektedirler (James,2011).

Literatürde, bir şirketin ulusal olarak sınıflandırılabilmesi için devletin yüzde kaçlık bir mülkiyete sahip olması gerektiğiyle ilgili net bir görüş birliği bulunmamaktadır.¹² Ayrıca son zamanlarda birçok ulusal şirketin kendi ülkeleri dışındaki operasyonlara yönelik belirgin bir eğilime sahip olması, "ulusal" ve "uluslararası" şirketler arasındaki ayrımı bulanıklaştırmıştır. Bu nedenle Robert A. James (2011:6), bu kuruluşları “ulusun sahip olduğu petrol şirketleri” ve “yatırımcıya ait petrol şirketleri” olarak yeniden isimlendirmenin daha doğru olacağını ifade etmiştir.

Amaç bakımından kıyaslamak gerekirse, Uluslararası Petrol Şirketleri petrol ve gaz pazarında faaliyet göstererek küresel ölçekte kâr elde etmek yoluyla hissedarları için kazancı en üst düzeye çıkarmayı hedefleyen ticari kuruluşlardır. Bu çerçevede risk yönetiminde ve teknolojiye, sermayeye ve alt pazarlara erişimde rekabet avantajları vardır. Riski, diğer birçok piyasa katılımcısından daha büyük ölçüde emebilir, taşıyabilir ve aktarabilirler (James, 2011:7). Ulusal Petrol Şirketleri’nin ise kâr elde etmek gibi ticari faaliyetlerinin yanı sıra ticari olmayan hedefleri de söz konusudur. Rant gelirini maksimize etmenin ötesine geçen bu hedefler arasında; petrol rantını dağıtma, ulusal enerji politikaları belirleme, uluslararası düzeyde işbirlikleri geliştirme, enerji güvenliğini sağlama ve sanayileşme ve ekonomik kalkınma için servet yaratma gibi unsurlar yer almaktadır (Baker Institute Policy Report, 2007:3).

Peki, bir devlet neden petrol endüstrisinde ulusal bir şirkete ihtiyaç duyar ve sahip olmak ister? Bugüne kadar devletlerin Ulusal Petrol Şirketi kurmaktaki temel motivasyonu ne idi? Mahdevi (2014:228), temelde üç nedene işaret etmektedir: (1) Petrol rantını maksimize etme, (2) uluslararası misilleme riskini azaltmak ve (3) kaynak milliyetçiliği hedeflerine ulaşmak. Noreng (1994:198) ise bu ilişkiyi temelde devletlerin kâr amacı olup olmadığına göre ikiye ayırmaktadır. Buna göre kâr amacı gütmeyen bir devlet tedarik güvenliği veya endüstriyel yeterlilik gibi belirli politika hedeflerine ulaşmak için ulusal bir şirkete ihtiyaç duyarken, kâr amacı olan bir devlet ise ekonomik kazanç elde etmek için böyle bir girişime başvurur.

¹² Wolf, asgari % 30 ile % 50 arasında bir devlet mülkiyetine işaret ederken, Marcel ise en az %51’lik bir payın devlete ait olması gerektiğini belirtmektedir.

Paul Stevens (2003:4) ise Noreng'in çerçevesini çizdiği hedefleri, siyasi ve ekonomi başlıkları altında daha ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Buna göre siyasi nedenlerin başında "sosyalist" düşüncenin şekillendirdiği ideolojik argümanlar bulunmaktadır. Sosyalizm, ekonomiyi kontrol eden ve yönlendiren bir devlet ideolojisi haline geldiğinde petrol, devlet mülkiyeti ve kontrolü için önemli bir hedef olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomisi petrol üretimine bağlı olan ülkelerde, petrol sektörü ve daha özelde petrol şirketi böyle bir sürecin ana aktörü haline gelmektedir.

Stevens'in (2003) değindiği bir diğer siyasi husus ise, emperyalizm ve sömürgecilğe karşı gösterilen direnişin bir sonucu olarak ortaya çıkan milliyetçiliğin sektördeki itici gücüdür. Daha önce de belirtildiği gibi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Üçüncü Dünya'daki petrol şirketlerinin millileştirilmesi, özel mülkiyete bir müdahale olmaktan daha çok "yabancı" olana müdahale şeklinde yorumlanmıştır. Stevens (2003) bu durumu, ulusal çıkarlar ve yabancı unsurlar arasındaki savaş olarak tanımlanmıştır. Stevens'in düşüncelerine paralel olarak Mahdevi (2014), petrol endüstrisi üzerindeki milliyetçiliğin, özel şirketlerin petrol üretiminden hak ettiğiinden daha fazlasını kazandığını düşünen devlet liderinin, petrol kârındaki payın adil paylaşılmadığını yani "aldatıldıklarını" düşünmeleriyle ortaya çıktığını savunmaktadır. Başka bir deyişle, devlet kendi payına düşen petrol kârının özel işletmecilerin payına göre daha düşük olduğunu algılasa, korumacı politikalar ile müdahale etmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Stevens (2003), Ulusal Petrol Şirketleri'nin kurulmasının arkasındaki ekonomik nedenleri, genel piyasa başarısızlığı başlığı altında, kusurlu rekabet (imperfect competition) ve dışsallık (externalities) argümanlarına dayandırmaktadır. Kusurlu rekabet argümanına göre, ev sahibi devlet ve şirketler arasında yaşanan bilgi asimetrisi piyasa başarısızlığına neden olmaktadır. Üretici devletin sektör üzerindeki hâkimiyetiyle yakından ilişkili olan pazarlık gücü, ilgili endüstrinin ölçeği ve teknolojik karmaşıklığı ile ters orantılıdır. Bu durumun en çarpıcı örnekleri 1973 yılında yaşanan petrol krizi öncesinde görülmektedir. Bu tarihten önce Uluslararası Petrol Şirketleri'nin büyük çoğunluğu, ev sahibi devletin müdahalesi ve yönetiminden uzak bir şekilde faaliyet göstermekteydi. Bu süreçte söz konusu şirketler, ev sahibi devletlere güçlü bir pazarlık pozisyonu vereceğini düşündükleri için yerel hükümetlerle endüstriye dair bilgi paylaşmak istememişlerdir. Endüstriye dair ihtiyaç

duydıkları datalara erişimi imkânsız hale yerel hükümetler, istedikleri bilgileri edinebilmek, teknoloji transferi gerçekleştirebilmek ve rekabeti kendilerinin lehine çevirmek için Ulusal Petrol Şirketleri'ni kurmuşlardır (Stevens, 2008:6). Leslie E. Grayson (1981:9) bu yerel girişimleri, ev sahibi devlet için pazarı düzenleyen ve petrol endüstrisi hakkında ihtiyaç duyulan bilgiyi sağlayan bir "pencere" olarak tasvir etmiştir.

Bir diğer ekonomik neden ise, devlet ve özel teşebbüslerin farklı çıkarlara sahip olmasıyla ilişkilidir. Ulusal çıkarlar göz önünde bulundurulduğunda, piyasa şartlarına bırakılan petrol endüstrisinin yaratacağı enerji arz güvenliği sorunu devletlerin müdahaleci tutumuna sebep olmaktadır. Bu duruma önerilen çözüm ise, doğrudan devlet müdahalesiyle endüstriyi piyasa güçleri ve özel inisiyatiflerden daha verimli bir şekilde güvence altına almaktır. Bu sebeple kârını yükseltme hedefiyle faaliyet gösteren Uluslararası Petrol Şirketleri ve ev sahibi devlet arasındaki çıkar çatışması, ulusal çıkarlara göre hareket eden bir petrol endüstrisi fikrinin yaygınlık kazanmasına neden olmaktadır (Stevens, 2008:9).

Söz konusu siyasi ve ekonomik nedenlerin yanı sıra devletlerin bu şirketlere ihtiyaç duymasının enerji güvenliği ile özdeşleşen bir boyutu da bulunmaktadır. Ulusal Petrol Şirketleri, petrol endüstrisini uluslararası aktörlerin müdahalesine karşı güvence altına alarak enerji güvenliğine katkı sağlıyor olmasının yanı sıra dış politika başlığı altında inceleneceği üzere, hidrokarbon talebini canlı tutmak için işbirlikleri ve anlaşmalar yaparak sektörün ve ihracatın sürdürülebilirliğini korumaya çalışmaktadırlar. Nitekim yerel hükümetlerle yakın bağları nedeniyle servetin yeniden dağılımı, istihdam yaratma, ekonomik kalkınmaya katkı sağlama gibi konularda karar alma süreçlerini şekillendiren ve yönlendiren bu şirketlerden, aynı zamanda enerji arz ve talebini güvenli bir şekilde sürdürülmesi hususunda sorumluluk alması beklenmiştir (Pirog, 2007:10). Başka bir deyişle Ulusal Petrol Şirketleri devletler için, rant gelirlerini en üst düzeye çıkarmak, ulusal hidrokarbon kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmak ve enerji arz-talep sistemlerini daha güvenilir ve ekonomik bir hale getirmek için paha biçilemez bir araç olmuşlardır (Alkadiri ve Ewers, 2020).

1.5.Devlet-Ulusal Petrol Şirket İlişkisi

Önceki bölümlerde, kısaca Ulusal Petrol Şirketleri'ni ortaya çıkaran tarihsel süreci ve üretici devletlerin neden petrol endüstrilerini millileştirmek istediğini inceledik. Bu başlık altında ise öncelikle söz konusu şirketlere dair yapılan sınıflandırmalar incelenecek, ardından da bunların iç ve dış politikadaki etkileri tartışılacaktır.

Öncelikle Ulusal Petrol Şirketleri'nin her birinin aynı özelliklere sahip olmadığını belirtmek gerekiyor. Devletlerin hedef ve politikalarının yanı sıra piyasa koşullarının etkilerine göre yapı ve işleyişleri değişebilmektedir. Bu çerçevede özellikle iki araştırmanın sınıflandırması incelenecektir. Bunlardan ilki, üretim kapasitesi ve düzenleyici otoriteye göre şirketleri sınıflandıran Paasha Mahdavi'nin *The Politics of Oil Nationalizations* adlı çalışmasıyken, ikincisi ise rejim tipleri ve petrol politikaları arasında bir bağlantı kurarak sınıflandırma yapan Benn Eifert, Alan Gelb ve Nils Borje Tallroth'ın *The Political Economy Of Fiscal Policy And Economic Management In Oil Exporting Countries* adlı çalışmasıdır.

Mahdevi'nin (2015:26) Ulusal Petrol Şirketleri'ni sınıflandırırken cevap aradığı ilk soru, petrol sektörünün düzenlemesinde şirketin ne kadar payı olduğuyla ilgilidir. Soru, satın alma sözleşmelerini imzalama ve petrol arama lisanslarını verme yetkisinin veya kısaca petrol sektörünün kimin tarafından kontrol edildiğini anlamak üzere sorulmaktadır. Bu yetkilendirme şirkete verilebileceği gibi bir bakanlığa veya başka bir yürütücü devlet kurumuna da verilebilmektedir. Bu sınıflandırmadaki ikinci önemli husus ise Ulusal Petrol Şirketleri'nin ihracat gerçekleştirilecek kadar petrol üretip üretmediğiyle ilgilidir. Üretim kapasitesi düşük şirketler yalnızca izin, lisans ve imtiyazları düzenleyen bir devlet kurumu gibi hareket ederken, yüksek üretim kapasitesine sahip şirketler ise yukarıda sayılan görevlerin yanı sıra petrol arama, çıkarma dağıtma gibi birçok üretim faaliyetinde bizzat sorumlu tutulabilmektedir

Bu iki farklılığın seviyelerine göre Mahdevi, Ulusal Petrol Şirketleri'ni dört kategoriye ayırmaktadır. *Çukur (Hollow NOC)* olarak adlandırılan kategorideki şirketler düzenleme veya sözleşme imzalama yetkisine sahip değildir. Ayrıca düşük seviyede bir petrol üretimi söz konusudur. Bu şirketlere örnek olarak Tunus'taki Entreprise Tunisienne d'Activites Petrolières (ETAP) gibi bakanlıklarla birlikte çalışan ya da

Gana National Petroleum Corporation gibi düşük petrol üretimi gerçekleştiren küçük işletmeler gösterilebilir.

İkinci kategoride, *düzenleyici (Regulator NOCs)* olarak tanımlanan şirketler yer almaktadır. Bu kategorideki şirketler, yalnızca petrol sektörünü yönetmek, sözleşmeler yapmak ve diğer firmalardan vergi geliri toplamakla görevlendirilmiştir. Nigerian National Petroleum Corporation (Nijerya) ve Societe Nationale des Hydrocarbures (Kamerun) şirketleri bu kategorideki kuruluşlara örnek gösterilebilir. Her ikisi de fiilen herhangi bir üretim gerçekleştirmeden yalnızca izin, lisans ve imtiyaz süreçlerini yönetmektedirler.

Üçüncü kategoride, düzenleme yetkisi olmayan ama önemli miktarda üretim gerçekleştiren *üretici şirketler (Producer NOCs)* bulunmaktadır. Mahdevi'nin, ExxonMobile ve Chevron gibi Uluslararası Petrol Şirketleri'ne benzettiği bu tür girişimler, yalnızca üretim operasyonlarına odaklandıkları için verimli bir işleyişe sahiptirler. Bunlara örnek olarak Statoil (Norveç), Petrobras (Brezilya), Rosneft (Rusya), Aramco (Suudi Arabistan) ve PetroVietnam'ı (Vietnam) gösterilebilir.

Son kategoride ise, sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz Sonatrach'ın da dâhil olduğu *entegre şirketler (Integrated NOCs)* bulunmaktadır. Bunlar hem petrol üretimi hem de sektörün düzenlenmesi ile görevlendirilmişlerdir. Mahdevi, bunlara PEMEX (Meksika), NIOC (İran), Petronas (Malezya), Sonatrach (Cezayir), Sinopec (Çin) ve SOCAR'ı (Azerbaycan) örnek olarak göstermektedir (Mahdevi, 2015:27-30).

Tablo 2. Üretim ve Düzenleme Kapasitesine Göre Ulusal Petrol Şirketleri'nin Sınıflandırılması

		Düzenleyici Otorite	
		YOK	VAR
Üretim Kapasitesi	YOK	Çukur	Düzenleyici
	VAR	Üretici	Entegre

Kaynak: Mahdevi (2015:28)

Ulusal Petrol Şirketleri'nin üretim ve düzenleme kapasitesilerinin yanı sıra devletlerin sahip olduğu rejim tipleri de söz konusu ilişkiyi şekillendirmektedir. Eifert, Gelb ve Tallroth'ın (2002:6-8) çalışmasında petrol ihraç eden ülkeler, kurumsal ve

ekonomik yapılarına göre beş gruba ayrılmıştır: Olgun Demokrasiler, Hizipçi Demokrasiler, Ataerkil Otokrasiler, Reformist Otokrasiler ve Yağmacı Otokrasiler. Bu siyasi ve kurumsal özellikler; siyasi hedeflerin çerçevesini, şeffaflık seviyesini, politik istikrarı, petrol haricindeki sektörlerin gücünü ve doğrudan devlet harcamalarına bağlı çıkarların farklılıklarını belirlemektedir. Bu unsurlar dolaylı ve dolaysız olarak şirketlerin işleyişini şekillendirmektedir. Zira petrol zengini devletlerde rejim tipine bağlı olarak tahribe uğrayan kurumsal şeffaflığın ilk görüldüğü kurumlardan biri bu şirketler olmaktadır; çünkü petrol rantı burada toplanmaktadır. Yine rejim türü çerçevesinde incelenen rant-elit ilişkisinin doğduğu ve geliştiği yer kuşkusuz Ulusal Petrol Şirketleri'nin merkezi olmaktadır.

Tablo 3. Petrol İhracatçılarının Politik Ekonomi Sınıflandırması

	Politik Özellikler	Kurumsal Çıkarımlar	Ekonomik Çıkarımlar
Olgun Demokrasi	İstikrarlı parti sistemi, sosyal konsensüs, yetkin ve yalıtılmış bürokrasi, yetkin ve profesyonel yargı sistemi, yüksek eğitimli seçmenler	Uzun vadeli politik hedefler, siyasi istikrar, şeffaflık, yüksek rekabet gücü, düşük işlem maliyeti, güçlü ticaret sektörü	Tasarruf esaslı istikrarlı ekonomi, devlet tarafından sağlanan sosyal hizmet veya doğrudan transferler yoluyla halka devredilen rantlar
Hizipçi Demokrasi	Çıkar grupları nedeniyle istikrarsız hükümet ve partiler, kayırmacı bağlar ve himayeler ile şekillenen siyasi düzen, geniş sosyal bölünmeler, siyasileşmiş bürokrasi ve yargı sistemi	Kısa vadeli politik hedefler, istikrarsız politikalar, şeffaf olmayan kurumsal düzen; üretimde devletin güçlü rolü, yüksek işlem maliyetleri, doğrudan devlet harcamalarına bağlı güçlü çıkarlar, petrol dışında kalan sektörün zayıflığı	Zayıf tasarruflu istikrarsız ekonomi, sübvansiyon ve kamu istihdamı yoluyla farklı menfaat gruplarına ve halka devredilen rantlar
Ataerkil Otokrasi	İstikrarlı hükümet, rant dağıtımını yoluyla sürdürülen meşruiyet, konsensüsün güçlü kültürel unsurları, kayırmacı ve milliyetçi modeller, hem hizmet hem de kamu istihdamı sağlayan bürokrasi	Uzun vadeli politik hedefler, şeffaf olmayan kurumsal düzen, düşük rekabet gücü, yüksek işlem maliyetleri, üretimde devletin güçlü rolü, doğrudan devlet harcamalarına bağlı güçlü çıkarlar, zayıf özel sektör	Döngüsel harcamalar, stabilizasyonla karışık başarı; sürdürülemez uzun vadeli harcamalar, zayıf sektörel çeşitlilik

Reformcu Otokrasi	Kalkınmayla meşrulaştırılan istikrarlı hükümet, kalkınmaya yönelik sosyal fikir birliği, yalıtılmış teknokrasi	Uzun vadeli politik hedefler, siyasi istikrar, şeffaf olmayan kurumsal düzen, düşük işlem maliyetleri	İstikrarlı ekonomi, rekabetçi özel sektörü tamamlayan devlet yatırımı
Yağmacı Otokrasi	Ordu güçleri tarafından meşrulaştırılan istikrarsız hükümet, rant sağlama ve dağıtım mekanizması olarak bürokrasinin mevcudiyeti, sorunlu yargı sistemi	Kısa vadeli politik hedefler, şeffaf olmayan kurumsal düzen, düşük rekabet gücü, yüksek işlem maliyetleri, harcamaya karşı ilgi	Tasarruf yok, güçlü döngüsel harcama, çok yüksek devlet harcamaları, himaye yoluyla yolsuzluk, elitler tarafından ranta müdahale

Kaynak: Eifert, Gelb ve Tallroth (2002:35)

Çalışmamızın ana aktörü olan Cezayir’in mevcut yapısına daha uygun olması sebebiyle *yağmacı otokrasi* kavramı, “İç Politikada Ulusal Petrol Şirketleri” başlığı altında daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

1.5.1. Dış Politikada Ulusal Petrol Şirketleri

II. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan ulusal şirketler, yalnızca petrol üretim faaliyetleriyle ilgilenen teknik ve ekonomik araçlar olarak tasarlanmamıştır. Devletlerin politik ve stratejik hedefleriyle olan güçlü bağlantıları bu kuruluşlara hem iç hem de dış politikada önemli sorumluluklar yüklemiştir. Özellikle petrol zengini Üçüncü Dünya ülkelerinde ekonomik bağımsızlığın sembolü olarak kabul edilen bu şirketler, küresel düzene karşı ulusal çıkarların bir koruyucusu olarak görülmüştür.

Bu başlık altında Ulusal Petrol Şirketleri’nin dış politika yapımına etki edip edemeyeceği sorgulanmaktadır. Etki edebileceğini savunana Noreng’e (1994:205) göre, dış politikada kendilerine yüklenen bazı sorumlulukları şu şekilde sıralamıştır: Ulusal çıkarları korumak, dış müdahaleye karşı politikaların sürdürülebilirliğini sağlamak, özel sermayeye karşı devletin pazarlık pozisyonunu güçlendirmek ve bu sektördeki teknik ve ticari uzmanlıklarını geliştirmek.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra bağımsızlığına kavuşan üretici devletler, petrol ihracatı sayesinde hem uluslararası ortamda enerji piyasalarına etki etmeyi başarmış hem de “enerji diplomasisi” kanallarıyla işbirliği fırsatları yakalamışlardır. Bu diplomasinin yürütücüsü ise çoğu zaman Ulusal Petrol Şirketleri olmuştur. Özellikle, gelişmiş ülkelere yeni teknolojiler edinmek, geliştirmek ve bu teknolojileri iç pazarın diğer

kısımlarına aktarmak hususunda önemli görevler üstlenmişlerdir. Özellikle 1973 Petrol Krizi'nin ardından, Ulusal-Uluslararası Petrol Şirketleri arasındaki kurulan ilişkiler yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Nitekim uluslararası konsorsiyumlardan üretim paylaşım anlaşmalarına kadar çeşitli projelerde ortak hareket etmeye başlamışlardır. Bu ortaklıklarda ulusal şirketler, bir yandan sektöre dair teknik bilgilere erişim sağlarken bir yandan da teknoloji kullanımında ve proje yönetiminde tecrübe kazanmaktadır. Uluslararası şirketler ise bunun karşılığında petrol ve gaz kaynaklarına ve yatırım fırsatlarına erişim sağlamaktadır (Al-Fattah, 2013:3).

Ulusal Petrol Şirketleri'nin kendi aralarında kurduğu ittifaklar da dış politika yapımının önemli bir parçası haline gelmiştir. Uluslararası Petrol Şirketleri ile işbirliğinin mümkün olmadığı durumlarda, bu ittifaklar alternatif olarak tercih edilmektedir. Teknoloji transferinin ve uzman yetiştirmenin daha kısıtlı, belki de mümkün olmadığı bu tür işbirlikleri çoğunlukla üretici devletlerin dış politikada daha korumacı bir tavır sergilediği şartlarda gerçekleşmektedir (James, 2011:14).

Dış politika bağlamında incelediğimizde devlet-Ulusal Petrol Şirketi ilişkisinde dikkat çeken bir diğer husus ise, bu şirketlerin uluslararasılaşma hedef ve politikalarıdır. Bu politika, şirketin faaliyet gösterdiği coğrafyanın yalnızca kendi ülkesi ile sınırlı kalmadığı, aynı zamanda farklı ülkelerde faaliyet gösterdiği bir sürece işaret etmektedir. OPEC üyeleri arasında Kuveyt Petrol Şirketi'nin (KPC) liderlik ettiği bu yeni yönelim, Petrobras, Sonatrach ve Pemex gibi şirketler arasında da yaygınlık kazanmıştır. Bu politikayı benimseyen bir ulusal girişim, bir yandan uluslararası keşif ve geliştirme faaliyetlerine finansal katılım sağlamakta, bir yandan da bu ülkelerdeki rafineriler üzerinde işletme hakkı kazanmaktadır. Böylece sahibi olduğu devletin uluslararası piyasalardaki etkisi artırmakta ve dış politikasına yeni bir boyut kazandırmaktadır (Parra, 1981:5).

1.5.2. İç Politikada Ulusal Petrol Şirketleri

Ulusal Petrol Şirketleri'ne yüklenen politik değer ve misyonu incelerken, ticari bir kuruluştan daha fazlası oldukları belirtilmişti. Eski OPEC Genel Sekreteri Roberto Subroto bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

Millileştirme döneminden bu yana onlarca yıl geçmiş olsa da, ulusal petrol şirketlerimiz kendi ülkelerinin gözünde benzersiz bir siyasi statüye sahip olmaya devam ediyor. Bunlar hâlâ ülkelerimizdeki kaynak gelirini kontrol eden en önemli ve en değerli aktör ve ulusal egemenliğin sembolü olarak görülmektedir (Marcel, 2005:3).

Devlete ait şirketler, küresel petrol endüstrisine yıllardır hâkim olan özel şirketlerden farklı işlevlere hizmet etmektedir. Bu farklılık yalnızca ekonomik plan ve gelir politikalarında karşımıza çıkmıyor; aynı zamanda siyasi karar alma süreçlerine de yansımaktadır. Bu nedenle şirketlere biçilen rol ve verilen görevler her ne kadar ekonomik kalkınmaya yönelik hedeflerin bir çıktısı olsa da doğrudan veya dolaylı olarak siyasi etkileri de bulunmaktadır.

Uluslararası müdahalelere karşı kaynak milliyetçiliği politikası izleyerek petrol ihracatındaki rant gelirlerini maksimize etmek isteyen devletler, aynı kontrolcü ve rantçı tutumu içe dönük yürütme süreçlerine de yansıtmıştır. Üzerinde duracağımız nokta, devlet müdahalesinin verimlilik endeksleri veya piyasadaki rekabet koşulları üzerindeki etkisinden daha ziyade karar alıcıların rant politikalarının siyasi yansımaları olacak. Bunu yaparken, daha önce Eifert, Gelb ve Tallroth'ın çalışmasından yararlanarak hazırladığımız rejim tiplerine ait tablodaki ekonomik ve politik çıktılar da dikkate alınacaktır.

Petrol zenginliği, ekonomik refahı farklı seviyelerde karşılayabilmesinin yanı sıra *Rantiye Devlet*, *Bolluk Paradoksu* veya *Kaynak Laneti* gibi teorilerin de vurguladığı gibi sosyal ve politik istikrarı olumsuz da etkileyebilmektedir (McPherson, 2013:152). Özellikle bu zenginliğin ranta dönüştüğü sürece devletin doğrudan müdahil olması yalnızca ekonomide yapısal problemlere neden olmamakta; aynı zamanda doğrudan siyasal ve toplumsal düzeni etkileyen bir süreci tetiklemektedir.

Petrol zenginliğinin etkilerini daha devlet merkezli inceleyen (Ross, 1999:312) Rantçı Devlet Teorisi, devlet ile Ulusal Petrol Şirketi arasındaki ilişkinin iç politikadaki yansımalarını incelememize yardımcı olmaktadır. Zira diğer teoriler ulusal şirketler ile devlet arasında doğrudan bir bağlantı kurmazken Rantçı Devlet Teorisi, bu şirketleri rant sağlayıcı ve dağıtıcı olarak incelemeye değer bulmuştur (Losman,2010).

Rantçı devlet kavramı ilk kez Hossein Mahdavy tarafından, İslam Devrimi öncesindeki İran'ı tanımlamak için kullanılmıştır. Ardından Arap ülkelerindeki rant düzenini açıklamak için Hazem Beblawi ve Giacomo Luciani tarafından kullanılan ve derinlik kazandırılan kavram, çok geçmeden siyaset biliminde çokça tartışılan konulardan birisi olmuştur. Mahdavy, rantçı devleti, düzenli bir şekilde önemli miktarda dış rant (external rent) gelirine sahip devletler için kullanmıştır. Buna göre hidrokarbon gelirlerinden elde edilen gelir, üretken çabadan bağımsız ve kaynağı uluslararası piyasalarda gerçekleşen alım satım süreciyle sağlanması nedeniyle rantçı bir ekonomiye işaret etmektedir (Mahdavy, 1970:428).

Rantçı devlet kuramının en önemli temsilcilerinden olan Beblawi ise rantçı ekonominin dört özelliğini şu şekilde sıralamıştır:

Birincisi, saf rantçı ekonomi diye bir şey yoktur. Her ekonominin bazı rant unsurları vardır. Rantçı bir ekonomi, rant gelirlerinin baskın olduğu bir ekonomi olarak tanımlanmalıdır... İkincisi, rantçı bir ekonomi, önemli ölçüde dış ranta dayanan bir ekonomidir. İç rantın varlığı, önemli olsa bile, rantçı bir ekonomiyi karakterize etmek için yeterli değildir... Üçüncüsü, rantçı bir devlette, ranttan elde edilen gelir küçük bir grubun elinde toplanırken, toplumun büyük çoğunluğu sadece dağıtımından ve kullanılmasıyla ilgilenir. Dördüncüsü, azınlığa yüklenen sorumluluğu bir yansıması olarak rantçı devlette hükümet, ekonomideki dış rantın temel alıcısıdır (Beblawi, 1987:384-5).

Luciani için rantçı devletlerin en önemli özelliği devletin kendi iç ekonomisinden gelir elde etme ihtiyacından “kurtulmasıdır”. Gelirlerin kullanımına göre devletleri dağıtım (allocation) ve üretim (production) devleti olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Üretim devletleri her ne kadar dağıtım sürecine dâhil olsa da gerçek anlamda dağıtıcı olan rantçı devletlerde dağıtım faaliyeti, kendi ekonomisiyle yegane ilişki tarzıdır (Luciani, 1987:73).

Craig Jenkins, Beblawi'nin saydığı özelliklerden dördüncüsüne (rantçı devlette hükümet, ekonomideki dış rantın temel alıcısıdır) odaklanarak, rantlar üzerindeki merkezi kontrolün derecesine dikkat çekmektedir. Ona göre, diğer rant kaynaklarına nispeten petrolün başlıca rant kaynağı olmasının sebebi, hükümetlerin -Ulusal Petrol

Şirketleri aracılığıyla- kurduğu merkezi kontrolle ilgilidir. Ticaret güzergahları, işçi kaynakları veya turizmin başlıca rant kaynağı olmamasının sebebi de bunlar üzerinde piyasa dinamikleri nedeniyle merkezi bir kontrolün mümkün olmamasıdır (Jenkins, Meyer, Costello ve Aly, 2011:7).

Hükümet, Ulusal Petrol Şirketleri'nin elde ettiği rant gelirlerini, siyasi sistemi üzerine inşa ettiği toplumsal mutabakatı sürdürmek için kullanmaktadır (Alvarez, 2010:6340). Rantçı ekonomiyi Ulusal Petrol Şirketleri ile ilişkilendiren Losman'a göre ise, rantçı devletlerin vatandaşlardan bağımsız olarak gelir elde etmesi, -Lucian'ının işaret ettiği gibi- vergi toplama zorunluluklarını ortadan kaldırmaktadır. Vatandaşlarının vergi gelirlerine ihtiyacı olmaması, hükümetin eylemlerinde kamu baskısının daha az olmasına neden olmaktadır. Devlet birçok hizmeti vergi almadan sağladığı sürece, vatandaşların hükümete nispeten az siyasi talepte bulundukları bir sosyal sözleşme gelişir. Bu da hem devlet için de hem de şirket içinde şeffaf olmayan kurumsal yapılanmaya ve yozlaşmış bir bürokrasiye neden olmaktadır (Losman, 2010:429).

Bu çalışmada, Tablo 3'deki sınıflandırmada yer alan rejim tiplerinden yalnızca Yağmacı Otokrasi'ye dikkat çekilecektir. Bunun sebebi, ikinci bölümde hidrokarbon endüstrisinin gelişimini, üçüncü bölümde ise ulusal petrol şirketini ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz Cezayir'in kuruluşundan itibaren -çeşitli girişimlere rağmen- yağmacı otokrasi ile özdeşleşen yönetim yapısıyla yakından ilişkilidir.

Eifert, Gelb ve Tallroth'a (2002) göre otokrasiler özerk, yetkin ve politik olarak yalıtılmış teknokrat elitlere sahip olma eğilimindedir. Yağmacı olarak niteledikleri otokrasilerde söz konusu elit sınıfı çoğu zaman askerlerden oluşmaktadır. Bu tür rejimler ordu güçleri tarafından meşrulaştırılan istikrarsız hükümetler tarafından yönetilmektedir. Şeffaflık konusunda zaafları olan yağmacı otokrasilerde, kamu hizmetleri tamamen rant ve himaye sistemiyle çalışmaktadır. Mali ve beşeri sermayenin çok azı üretimi yapan sektörlerle aktarılırken, çoğu rant kaynağına, yani hidrokarbon sektörüne yatırılmaktadır. Böylece, bir yandan hidrokarbon rantı elitlerce yağmalanırken bir yandan da ülkedeki sanayi ve tarım üretimi azalmakta ve ithalat artmaktadır. Eifert, Gelb ve Tallroth bu durumu, hükümetin bizzat kendisinin mali düzenlemelerin ve reformların önünde engel olduğu ve yağmalanan petrol gelirinin, bu statükoyu beslediği şeklinde yorumlamıştır.

Peki, Ulusal Petrol Şirketleri, petrol rantına sahip reformcu otokrasilerin neresindedir? Kontrol ettikleri veya denetledikleri muazzam finansal akışlar ve kendi ekonomilerinde oynadıkları etkili rol göz önüne alındığında, kişisel veya siyasi kazançlar peşinde olan askeri ve siyasi elitler tarafından karşı konulamaz hedefler olmuşlardır. Bu elitler, ticari verimlilik peşinde koşmaktan daha ziyade siyasi çıkarları yönetmek ve/veya lobi yapmak için enerji harcamaktadırlar. Bu sebeple Ulusal Petrol Şirketleri'nin ortaya çıkışı ve uluslararası piyasalardaki yerini açıklarken kullandığımız ekonomik bağımsızlık, kaynak milliyetçiliği ve enerji diplomasi gibi argümanlar iç politikada yerini elitler arası rekabet, zayıf istihdam ve şeffaf olmayan kurumsal düzenlemelere bırakmaktadır.

Devlet ve şirket yönetiminin iç içe geçtiği durumlarda siyasi elitler, şirketlerin yönetimini kontrol ederek sürecin işleyişi ve kâr kapasitesiyle yakından ilgilenmişlerdir. Bu tür şirketlere, yönetimin kişisel bağlantıları ve siyasi iktidara dayalı gayri resmi yönetim kanalları aracılığıyla sürekli müdahale edilmiştir. Bu kişilerin Ulusal Petrol Şirketleri aracılığıyla petrol rantını kontrol etme arzusunun altında, ekonomiyi ve siyaseti elde tutmak için gerekli olan otoriteyi sağlamlaştırma hedefleri yer almaktadır. Zira rant gelirleri, kendi yönetimlerine karşı yapılan muhalefeti maddi teşviklerle (rüşvet) etkisiz hale getirme imkânı verecektir (Dunning, 2008).

Yukarıdaki anlatılanlarla ilişkili olarak, Ulusal Petrol Şirketleri'nin üst düzey yöneticileri, özel sektördeki emsallerine göre daha fazla takdir yetkisine sahiptir. Bu kamu teşebbüslerinin elitler tarafından ele geçirilmesi, bizzat hükümet düzeyinde de yönetim mekanizmalarını tahribata uğratabilmektedir. Önemli fonlara ve sermayelere şeffaf olmayan erişim imkânının yaratılması, hesap verebilirliğin göz ardı edilmesine sebep olmaktadır. Noreng'in (1994:200) de ifade ettiği gibi, devlet tekelinde olan şirketlerin yönetimindeki bu düzen, hükümetlere ve politikacılara karşı hesap verebilirliğin daha az kontrol edilmesiyle sonuçlanmaktadır.

Mahdevi (2015) çalışmasında, yolsuzluk ile Ulusal Petrol Şirketleri arasındaki bağlantıyı incelerken düzenleyici yetkisi arttıkça bir şirkette daha fazla yolsuzluk gerçekleştiğini savunmaktadır. Özellikle, kaynak gelirleri üzerinde artan müdahale yetkileri, devlet kademelerinde yolsuzluk davranışlarını daha da teşvik etmiştir. Tüm

bunlar devlet şirketlerinin halkın gözündeki itibarını zedelemektedir (Madelin, 1974:122).

Bu bölümde Ulusal Petrol Şirketleri'ne dair teorik ve kavramsal bir çerçeve çizilmiştir. Bu çerçeveye, yapısal özelliklerinden veya işleyişlerine dair teknik bilgilerden ziyade, ortaya çıkmalarına neden olan unsurlar ve devletlerle ilişkilerine dair yaklaşımlar dâhil edilmiştir. Zira bu bilgiler 3. bölümde Sonatrach'a dair yapılacak olan değerlendirmelere ışık tutacaktır. Sonatrach'ın entegre bir şirket ve Cezayir'in ise rantçı bir devlet olduğunu bilmek sonraki bölümleri yorumlamak için önem arz etmektedir. Cezayir hidrokarbon endüstrisinin tarihsel bir perspektif ile ele alındığı bir sonraki bölümde, Sonatrach'ın ortaya çıktığı ve büyüdüğü sürece odaklanılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM: CEZAYİR HİDROKARBON ENDÜSTRİSİNİN TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ DEĞİŞİMİ VE GELİŞİMİ

Türkçe literatürde Cezayir, çoğunlukla siyasi tarih merkezli olarak Osmanlı ile ilişkileri ve Fransa'ya karşı verdiği bağımsızlık savaşı çerçevesinde incelenmiştir. Kaynak-zengin bir devlet olmasına rağmen enerji sektörü ve politikalarına dair inceleme ve analizler oldukça sınırlı kalmıştır. Buna karşın, Cezayir'in hidrokarbon merkezli ve rantçı ekonomisi dikkate alındığında, ülkeye dair yapılacak araştırmalarda enerjinin önemi fark edilecektir.

Bu bölümde, bir yandan Cezayir petrol endüstrisinin tarihsel gelişimine ışık tutulurken bir yandan da belirlenen kurumsal enerji politikalarının Cezayir ekonomisi ve siyasetini nasıl etkilediği sorusuna cevap aranacaktır. Ayrıca ilk bölümde devletlerin neden Ulusal Petrol Şirketleri'ne ihtiyaç duyduğuna dair yapılan sorgulamaya Cezayir örneğiyle cevap aranacaktır. Bu çerçevede, Sontrach'ı yaratan ve ekonominin vazgeçilemez unsuru haline getiren gelişmelere değineceğimiz bu bölüm, şirketin dolaylı veya doğrudan etki ettiği siyasi süreçlere yer verdiğimiz üçüncü bölüm için tarihsel bir arka plan oluşturacaktır.

Petrol endüstrisinin gelişimine dair yapacağımız inceleme temelde iki döneme ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, Fransızların bölgedeki petrol arama, keşfetme, çıkarma (ve sömürme) faaliyetlerini kapsayan koloni dönemidir. Söz konusu dönemde Cezayir'in güneyini de içine alan Sahra Bölgesi, Orta Doğu'daki petrol rekabetinin dışında kalan/tutulan Fransa için yeni bir fırsat olarak görülmüştür. Özellikle 1950'li yıllarda Cezayir'de keşfettiği rezervler sayesinde, enerji arzını önemli ölçüde güvence altına almayı başarmıştır. Bu dönemde Cezayir, kendi kaynakları üzerinde hiçbir söz hakkına sahip olamamıştır.

İkinci dönem bağımsızlık savaşının zaferle sonuçlandığı 1962 tarihinden günümüze kadar olan zaman aralığını kapsamaktadır. Fransa'nın, "egemen Cezayir" ekonomisi (ve daha özelde petrol kaynakları) üzerinde devam eden tahakkümüne son vermek üzere 1963 yılında kurulan Sonatrach'ın sektöre dâhil olması yeni döneme yön veren en önemli gelişme olmuştur. Bu tarihten sonra petrol endüstrisinde gerçekleştirilen düzenlemelere, Sonatrach'ın merkezinde olduğu önemli kırılma noktaları yön

vermiştir. Bu çerçevede; Fransa-Cezayir Anlaşması (1965), OPEC'e üyelik (1969), petrolün millileştirilmesi (1971), petrol krizleri (1973 ve 1986) ve petrol yasaları (1986, 1991 ve 2005) bu bölümde yer vereceğimiz alt başlıklar olacaktır.

2.1.Sömürge Dönemi

2.1.1. Orta Doğu'dan Cezayir'e Fransa'nın Petrol Serüveni

Fransa'nın; ABD, İngiltere ve Rusya gibi devletlerin uluslararası faaliyet alanlarını genişletmesiyle küresel bir boyut kazanan petrol endüstrisine dâhil olması, gecikmeli ve sancılı bir sürecin ardından mümkün olmuştur. Petrol üretiminin, modern ulus-devletin güç göstergelerinden biri haline geldiği bir dönemde Fransa, üretim ve dağıtım faaliyetlerini hayata geçirecek entegre bir petrol endüstrisinin yokluğundan mustarıptır. Bu yapısal problemin yanı sıra piyasa şartları da Fransa'nın küresel piyasaya bağımsız bir aktör olarak girmesine engel olmuştur. Zira uluslararası rekabetin baş döndürücü ortamına -düşük profilli endüstrisiyle- sonradan katılmak oldukça zordu. Özellikle Standard Oil ve Royal Dutch-Shell'in hızla büyüyerek tüm petrol zengini bölgeleri parsellediği bu dönemde, Fransa'nın petrol ithal etmekten başka bir çaresi kalmamıştır (Sassi, 2003).

I. Dünya Savaşı, Fransız petrol endüstrisinin gelişimi açısından önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. Zira savaş sonrasında, Irak'taki Türk Petrol Şirketi'nde (TPC) elde ettiği işletme hakkının¹³ yanı sıra 1924 yılında kurduğu Fransız Petrol Şirketi (Compagnie Française des Pétroles, CFP) sayesinde petrol tedariki konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiş, küresel piyasada –etkisiz bir pozisyonla da olsa- yer almayı başarmıştır (Hughes, 2014:73-4).

Amerikan şirketlerinin de Irak petrolünün paylaşımına dâhil olmasıyla TPC'nin payları yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyi yapmak üzere taraflarca 1928 yılında hazırlanan ve imzalanan Kırmızı Hat Anlaşması (Red Line Agreement), CFP için hem

¹³ 1920 yılında gerçekleştirilen San Remo Konferansı'nda, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı masaya yatırılırken bir yandan da Mezopotamya petrolüne ait tavizler görüşülmüştür (Yavuz, 2017:578). Konferans sırasında İngiliz-Fransız Petrol Anlaşması imzalanarak Irak petrolleri konusunda anlaşmaya varılmıştır. Buna göre, savaş sırasında Londra tarafından haczedilen Deutsche Bank'ın Türk Petrol Şirketi'ndeki (TPC) % 25'lik hissesi Fransa'ya tahsis edilmiştir (Gürbüz, 2003:149). Şirketin kuruluşu sırasında yapılan paylaşıma göre; Royal Dutch Shell'in % 25, Alman yatırımcıların toplam % 25, Türkiye Milli Bankası'nın % 35 ve Kalust Gulbenkian'ın ise % 15'lik bir payı vardı (Calouste Gulbenkian Foundation, 2017).

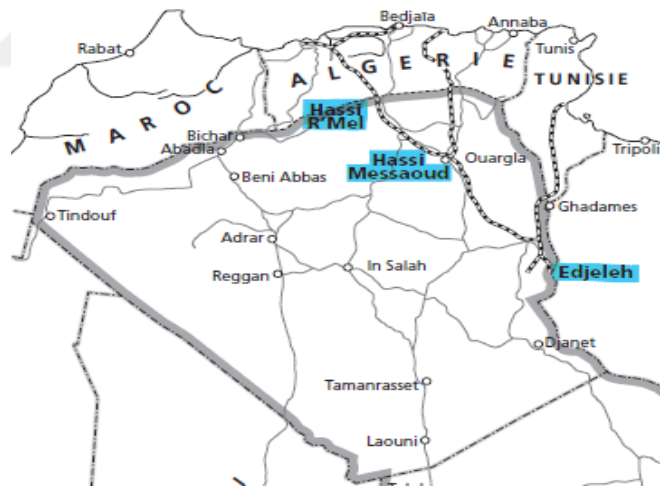
imtiyazlarının güvenliğini sağlamak hem de Anglo-Amerikan karteline petrol piyasasındaki varlığını resmi yollarla kabul ettirmek anlamına geliyordu¹⁴ (Stivers, 1983:23). Fakat yeni bir dünya savaşının vuku bulmasıyla, enerji arzının devamlılığı hususundaki umutlar yerini yeniden güvenlik problemlerine bırakmıştır. Zira II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin Orta Doğu petrolü üzerinde hâkimiyet kurmasıyla petrol piyasa ve endüstrisi yeniden şekillenmeye başlamıştır. Kırmızı Hat Anlaşması'nı artık bir düzenleyici değil, kısıtlayıcı bir unsur olarak gören ABD'li şirketler anlaşmadan çekilme hususunda baskı yapmaya başlamışlardır. Önemli ölçüde imtiyazlarını koruyan ve mevcut konjonktürü kabul eden İngilizler yeniden düzenlenen petrol paylaşımına itiraz etmezken, Anlaşma'nın bir diğer imzacısı Fransa ise bu oldubittiye karşı çıkmış, fakat bir sonuç elde edememiştir. Irak Petrol Şirketi ve Kırmızı Hat Anlaşması sayesinde Orta Doğu petrolü üzerinde pay sahibi olmayı başaran Fransa, artık kendisini güvence altına alan siyasi ve "hukuki" koşullardan mahrumdur (Yergin, 2019:393).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra TPC'deki hisse oranlarının ABD'nin lehine değişmesiyle birlikte Fransa'nın Orta Doğu petroleri üzerindeki payı ve etkisi giderek azalmaya başlamıştır. Müttefiklerinin, özellikle de Anglo-Amerikan şirketlerinin petrol piyasasındaki baskın konumları, Fransa'yı Rus tehlikesinden daha fazla endişelendirmeye başlamıştır (Cantoni ve Veneer, 2014:46). Ayrıca, bu dönemde Suriye'deki CFP boru hatlarına düzenlenen sabotajlar ve Suriye hükümetinin geçiş ücreti talebi etmesi gibi problemler de Fransa'nın Orta Doğu'ya karşı ilgisini giderek yitirmesine neden olmuştur (Aissaoui, 2001:46). Zira İngiliz ve Amerikan şirketlerinin Orta Doğu'da hatta Fransız çıkarlarına engel olacağının farkına varmış ve buna boyun eğmiştir.

Enerji arz güvenliğinde yaşanan endişelerinin giderek artmasıyla Orta Doğu konsorsiyumundaki konumunu yeniden gözden geçiren Fransa, yönünü Sahra'ya çevirmiştir. Fransa, sömürge topraklarında keşfedilecek rezervlerin yalnızca enerji bağımsızlığını kazanmasına değil, aynı zamanda üretici bir ülkeye dönüşmesine

¹⁴ Kırmızı Hat Anlaşmasıyla diğer paylar şu şekilde dağıtılmıştır: Anglo-Persian Oil Company %23.75, APOC), the Royal Dutch Shell Company %23.75, Compagnie Française des Pétroles%23.75, Amerikan şirketinden oluşan Near East Development Corporation %23.75 ve Ermeni iş adamı Calouste Gulbenkian %5 (Sassi, 2003:18).

Fransa hükümeti, Sahra’da önemli petrol kaynaklarının varlığına dair umudunu hep canlı tutmuştur. Bunda, 1920’lerde gerçekleştirilen jeolojik çalışmaların olumlu sonuçlar vermesi de etkili olmuştur. Fakat üretim için gerekli büyüklükteki keşifler ancak XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşmeye başlamıştır (Musso, 2017:67). Bu kapsamda, 1956 yılı önemli bir kırılma noktasına işaret etmektedir. Zira bu yılda keşfedilen petrol rezervleri, bugün halen Cezayir endüstrisinin bel kemiğini oluşturmaktadır. Haziran 1956’da CREPS şirketi Libya sınırına yakın bir bölge olan Edjeleh’de, yaklaşık 450 metre derinlikte 500 milyon tonluk bir rezerv keşfetmiştir. Yaklaşık bir ay sonra Hassi-Messaoud arama faaliyetleri yürüten CFP(A) ve SN Repal ise 600 milyon tonluk bir keşif yaparak dikkatleri bu bölgeye toplamıştır. Eylül ayına gelindiğinde ise Cezayir’in en büyük rezervlerine ev sahipliği yapan Hassi R’mel’de önemli rezervler keşfedilmiştir (Salut, 2006:365; Gaillard, 2015:19). 1958 yılında başlayan ham petrol üretimi (EIA, 2013), 1962 yılına gelindiğinde günlük 435.000 varile kadar ulaşmıştır (CIA,1970:4).

Şekil 3. 1956 Yılında Keşfedilen Hidrokarbon Rezervleri, (Musso, 2017:68)

Fransa’nın, 1960 yılında % 90 olan petrolde dışa bağımlılığı, 1962 yılına gelindiğinde sömürülen kaynaklar sayesinde % 60’lara kadar düşmesiyle (Malti, 2010:19), Fransız yöneticiler Sahra’daki (daha özelde Cezayir’deki) yatırımların hızla arttırılacağını sinyali vermiştir. 1959 yılında Fransız Bakan Jacques Soustelle’in açıklamaları bunun en açık göstergesidir: “Önümüzdeki yıllarda sadece Fransa değil, Avrupa’nın büyük bir kısmı, endüstriyel büyüme için ihtiyaç duyduğu ucuz gücü (enerjiyi)

Sahra'dan karşılayacaktır” (Soustelle, 1959). Bu çerçevede, Fransa’nın Cezayir’deki hidrokarbon yatırımının toplam yatırımdaki oranı 1954'te % 8,5 iken, bu oran 1961'de % 27'ye kadar çıkmıştır¹⁶ (Bendib, 1998:83).

Tablo 4. Hassi Messaoud Petrol Sahasından Gerçekleştirilen Üretim (t)

	CFP (A)	SN REPAL	TOTAL
1957-1958	216.096	220.205	436.301
1959	601.578	689.005	1.290.583
1960	2.373.343	4.271.422	6.644.765
1961 (ilk 8 ay)	2.085.819	3.163.453	5.249.272

Not: 1 t = 7,3 varil, **Kaynak:** (Salut, 2006:366)

Yatırımların ve petrol üretiminin katlanarak büyüdüğü 1960’lı yılların başında, Fransa petrol devleri arasında anılmaya başlanmıştır (Turner, 1976:370). Fakat Fransa’nın sömürge topraklarında gerçekleştirdiği bu üretim faaliyeti çok uzun sürmeyecektir. Zira aynı yıllarda Cezayir’de başlayan bağımsızlık savaşına karşı direnmek zorunda kalacaktır. Ulusal Kurtuluş Cephesi (Front de Libération Nationale, FLN) çatısı altında birleşen anti-sömürgeci hareketin ilan ettiği bağımsızlık savaşı, Fransa’nın enerji güvenliğini ve sömürge yönetimini tehdit etmeye başlamıştır. Nüfusun yoğun olduğu bölgelerde örgütlenen ve eylemler gerçekleştiren FLN, Fransa’nın güneydeki artan faaliyetlerine paralel olarak cephesini genişleterek Sahra’nın egemenliği, sınırları ve kaynakları için mücadele vermeye başlamıştır (Adjel-Debbich, 2018:133-4).

Petrol keşiflerinin ardından Sahra, Fransa için " psikolojik bir unsur" temsil etmeye başlamıştır. Zira kontrol edilen sahalar yalnızca arz güvenliğini sağlayan bir araç değil, aynı zamanda Anglo-Amerikan karteline karşı bir zafer olarak görülmekteydi. Bölgenin giderek artan stratejik öneminin farkında olan FLN, Sahra petrolünün sömürgeciliğe daha yırtıcı bir boyut kazandıracağından şüphe duymuyordu. Başka bir deyişle, Fransa’nın, Sahra’daki kaynaklara ulaşmak için göze aldığı tehlikenin farkında olan FLN, bu durumun verilecek mücadelenin şiddetini arttırabileceğini ve sert bir savaşa neden olabileceğini tahmin edebiliyordu (Naylor, 2000:67-8). IV. ve V.

¹⁶ Fransa’nın bölgedeki varlığını güçlendiren en önemli yatırımlarından ve araçlarından biri de boru hatlarıdır. Bu süreçte inşa edilen boru hatları, enerji arzının güvencesi olmuştur. Hassi Messaoud'un kuzeyindeki Haoud El-Hamra terminalini Bougie Mjara'ya bağlayan 660 kilometre uzunluğundaki Société pétrolière de gérance (SOPEG) ve In-Amenas'ı (Fort-Polignac) Tunus'un La Skhirra limanına bağlayarak Edjeleh rezervindeki petrolü taşıyan 780 kilometre uzunluğundaki Société de transport de petrol au Sahara, bu tarihlerde inşa edilen en önemli boru hatlarıdır (Malti, 2010:18).

Cumhuriyet liderlerinin, bağımsızlık hareketlerine karşı savaşı sürdürme kararlılığı FLN'nin haksız olmadığını açıkça göstermiştir (Malti, 2010:18).

Direnişin güçlenerek daha geniş bir sahaya yayılmasıyla Fransız varlığına karşı gerçekleştirilen eylemler de şiddetini artırmıştır. Her ne kadar savaşın ilk yıllarında, petrol endüstrisinin, çatışmalardan etkilenmeden işlediği görülmüş ve böyle devam etmesi ümit edilmişse de, çok geçmeden bölge halkının da desteği ile gerçekleştirilen sabotajlar FLN'nin toprak bütünlüğü hususundaki kararlılığını ortaya koymuştur (Stein, 2014:120). Bu çerçevede, kimi zamanlar işçi kamplarına, boru hatlarına ve demiryollarına yönelik saldırıların artması nedeniyle, üretim tesisleri güvenlik endişeleri nedeniyle terk edilmiş veya petrol sahalarına askeri güçler konuşlandırılmıştır (Musso, 2017:76).

Bu süreçte, Sahra üzerindeki haklarını korumak için yalnızca askeri mücadele vermeyen FLN, aynı zamanda petrol meselesini ön plana çıkartılarak çeşitli diplomatik girişimlerde de bulunmuştur. Bu girişimler sırasında FLN temsilcileri, bağımsızlıktan sonra bu bölgede faaliyet gösterecek petrol şirketlerinin Fransız kurumlarıyla yaptıkları her türlü anlaşmanın geçersiz sayılacağını belirtilerek, ancak bağımsızlık savaşında kendilerine destek vermeleri durumunda Sahra'daki haklarını sürdürebileceklerini hatırlatmışlardır.¹⁷ Bu çerçevede FLN'nin yayın organı El Moudjahid'te 1957 yılında yayımlanan bir yazı dikkat çekicidir:

Böylesine geniş bir bölgenin geliştirilmesi için, bırakın 125 yıldan fazla bir süredir yabancı egemenliğine maruz kalmış bir ulusu, Fransa'nın sağlayacağı teknik ve mali araçlar bile yetersiz kalacaktır. Ancak Cezayirli, bu vazgeçilmez yabancı desteğinin koşullarını ve yöntemlerini kendileri belirleme

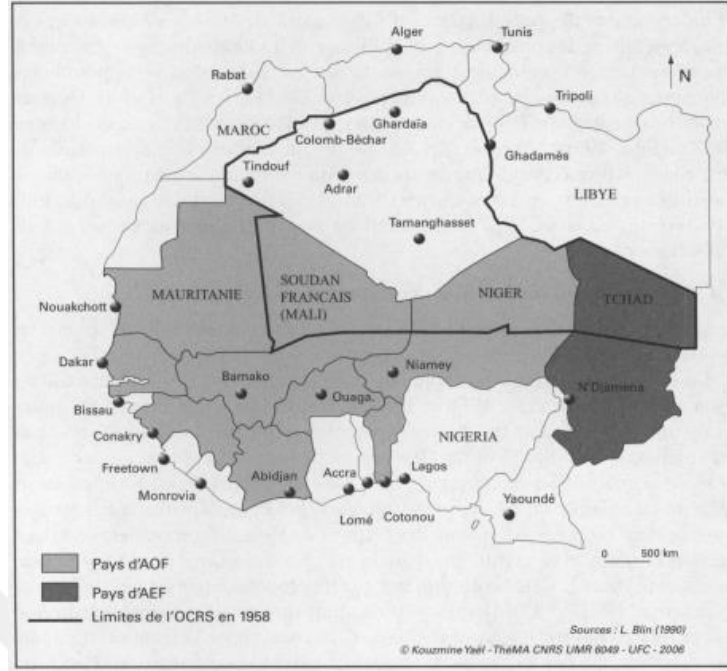
¹⁷ FLN'nin çağrısına en ciddi dönüş, İtalyan petrol şirketi ENI (Ente Nazionale Idrocarburi) tarafından yapılmıştır. Fransa'nın artan baskısı ve kısıtlamaları karşısında faaliyet kapasitesi ve verimliliği düşen şirket, yakın bir gelecekte karşılığını almak umuduyla FLN ile temaslarını artırmıştır. Bu çerçevede ENI'nin kurucularından ve yöneticisi olan Enrico Mattei'nin 1958 yılında FLN'nin Roma temsilcisi Taieb Bonlahronf ile yaptığı görüşme, uzun yıllar sürecektir ilişkilerin temelini olarak görüşmüştür (Cantoni, 2014:173-4). Fransa'nın bölgede zayıflayan kontrol ve egemenliğini fırsat bilen İtalya'nın sömürü ilişkisi olmaksızın sunduğu işbirliği fırsatı FLN tarafından da olumlu karşılanmıştır. Bağımsızlık savaşı sırasında ENI'nin gizli bir danışman gibi hareket etmesi Cezayir'in Fransa'ya karşı elini güçlendirmiştir. Fransa her ne kadar bu gelişmeler nedeniyle İtalyan hükümetini, resmen protesto etmişse de İtalya, sömürge güçlerine karşı kendisini bir alternatif olarak sunarak FLN'ye destek vermeye devam etmiştir. Bu ilişki Cezayir'in bağımsızlığından sonra da devam etmiş; İtalya, Cezayir-Avrupa ilişkilerinde garantörlük görevini üstlenmiştir (Musso, 2017:80).

niyetindedirler. Yalnızca özgür bir Cezayir hükümeti bu tür sözleşmeleri onaylama ve ulusal topraklarda tavizler verme hakkına sahip olacaktır. Sermayelerini Sahra'ya yatıran yabancı şirketler ve araştırma izni almak için Fransız hükümetine başvurular yatırımlarını kum üzerine inşa etmektedirler (El Moudjahid, 1957).

FLN'nin petrol kaynakları üzerinden yaptığı teklifin/tehditin İtalya ve ABD gibi ülkelerce karşılık bulması Fransa'nın müttefiklerine karşı güvensizliğini yeniden tetiklemiştir. Mart 1956'da Dışişleri Bakanı Christian Pineau'nun bu devletleri Kuzey Afrika'daki "Fransız topraklarını" ele geçirme arzusuna sahip olmakla suçlaması bu hissin açıkça dışa vurumu olarak görülmüştür¹⁸ (Fontaine, 1956). Söz konusu uluslararası baskılar ve olanca şiddetiyle devam etmekte olan bağımsızlık savaşı Fransa'yı, Sahra bölgesindeki varlığını garanti altına alacak siyasi hamleler yapmaya itmiştir. Bunların başında ise 1957 yılında kurduğu Sahra Bölgeleri Ortak Teşkilatı (Organization commune des régions sahariennes, OCRS) gelmektedir.

Cezayir, Çad, Nijer, Sudan ve Moritanya gibi sömürge bölgelerinin idari sınır ve yapılarını yeniden düzenleyen OCSR, Fransa'nın bölgedeki üstünlüğünü muhafaza etmek amacıyla yapılan bir manevra olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar yalnızca Cezayir'e yönelik bir siyasi hamle olmasa da OCRS'nin temel hedeflerin bir tanesi Sahra'yı Cezayir sorunundan ayırarak FLN'nin sahip olduğu uluslararası desteği ekarte etmektir (Sèbe, 2010:314-6). Bu hedefin açık bir göstergesi olarak, bu dönemde Fransız yetkililerin ülkenin Sahra dışında kalan kısmı için "Kuzey Cezayir" ismini sıklıkla kullandıklarına şahit oluyoruz (Malti, 2010:23).

¹⁸ Fransız hükümeti bu endişe ve tepkisini söylemde bırakmayarak, (Shell'e verilen % 65'lik hisse dışarıda tutularak) yabancı şirketlerin bölgedeki girişimlerine % 49'luk bir sınırlama getirmiştir (Aissoui, 2001:55). Fransa'nın bölgede kurmaya çalıştığı tekel NATO müttefiki ABD'yi de rahatsız etmiştir. Özellikle Temmuz 1957'de, Senatör John F. Kennedy'nin Cumhurbaşkanı Eisenhower yönetimine Cezayir lehine kesin bir pozisyon alınması gerektiğine dair çağrısı, bölgeye dair çıkar çatışması içerisinde olduklarını göstermiştir. Fransa'nın bu korumacı tutumu, İtalya gibi ABD'nin de FLN'ye ve Cezayir bağımsızlığına yeşil ışık yakmasına sebep olacaktır (Schlesinger, 1965:510).

Şekil 4. OCSR'nin Kapsadığı Bölge, (L.Blin, 1990:502)

OCSR'nin hukuki tamamlayıcısı olarak bir sene sonra Cezayir Petrol Yasası (Code Pétrolier Saharien, CPS) hazırlanmıştır. CPS, OCSR ile sınırları çizilen hâkimiyet alanının kurallarını koyuyordu. Yasaya göre, bölgedeki yabancı şirketler Fransa'nın koyduğu kurallara göre hareket edecek, yönetim kurullarında Fransız vatandaşlarının çoğunlukta olacak ve bir şirket ile yetkili makam arasındaki çıkar çatışması yaşanması durumunda, Fransız Devlet Konseyi karar almaya yetkili tek kurum olacaktı (Bendib, 1998:162). Aynı zamanda Sahra bölgesindeki imtiyazları düzenleyen Yasa, bir şirketin belirli bir alanda yalnızca asgari bir yatırım programı yürütmeyi üstlendiği takdirde arama izni alabileceğini belirtmiştir. Böylece Fransız devleti, keşif ve sömürü operasyonlarının yanı sıra, özellikle yabancı şirketlerin sermayesi üzerinde gözetim hakkına sahip olmuştur (Cornat, 1965:3-4).

Esasında bu hamle, Cezayir'in kaçınılmaz bağımsızlığına karşı bir manevra olarak yorumlanmıştır. Zira bu dönemde, De Gaulle Fransa'sının başarısızlıkla sonuçlanan Cezayir'i ikiye bölmeye siyaseti yerini, bağımsızlıktan sonra da kontrol edebilecek petrol endüstrisi kurma teşebbüslerine bırakmıştır. Bu teşebbüslerden biri olan CPS, Fransa'nın yabancı şirketlere imtiyazlar vererek ve bu şirketlere kendi koyduğu kuralları kabul ettirerek, bağımsızlıktan sonra Cezayir'in tek başına hamle yapmasını engel olmayı içermektedir. Cezayir'i resmi olarak bağımsızlığa ulaştıran 1962 tarihli

Evian Anlaşmaları'nda CPS'nin koyduğu şartların teyit edilmesi ve mevcut petrol üretim imtiyazlarının yeni anlaşma ile garanti altına alınmış olması bu hedefe -en azından ilk aşamada- ulaşıldığını göstermektedir.

2.2.Bağımsızlık Dönemi

1830 yılından itibaren sömürge yönetimi altında yaşayan Cezayir halkı, uzun yıllar boyunca verilen bağımsızlık mücadelesini ancak 1962 yılında muvaffakiyetle sonuçlandırabilmiştir. Ne var ki, bir yüzyıldan uzun bir süre boyunca toplumun her parçasına sirayet etmiş sömürgeciliğin, bağımsızlıktan sonra da çeşitli formlarda sürdürüleceği çok geçmeden anlaşılmıştır (Naylor, 1985:179). Fransa'nın petrol arama, üretme ve dağıtım üzerindeki otoritesinin bağımsızlığın ilk yıllarında da devam etmesi bu durumun en çarpıcı örneğidir. Koloni döneminde inşa edilen Hassi Messaoud ve Hassi R'Mel gibi önemli rafineriler konusunda Fransa'nın anlaşma masasındaki tavizsiz tutumunun yanı sıra, Cezayir'in bunları işletmek için gerekli teknolojik ve ekonomik imkânlardan yoksun olması bağımsız ulusal bir ekonominin inşa sürecini de geciktirmiştir (Bendib, 2018:121). Bağımsızlıktan sonraki petrol endüstrisinin işleyişini ve Sonatrach'ın kuruluşunu sürecini anlayabilmek için Evian Anlaşmaları'nı incelemek önem arz etmektedir.

2.2.1. 1962 Evian Anlaşması

Mayıs 1961 yılında İsviçre'nin Evian şehrinde gerçekleştirilen barış görüşmeler sırasında FLN ve Fransa arasında anlaşmazlıklara neden olan konulardan biri de Sahra meselesi olmuştur. Fransa tarafı, hazırladığı planda Sahra'nın Fransız egemenliği altında kalmasına yönelik talepte bulunmuştur. Bu plana göre Cezayir, Sahra'ya komşu bir ülke ve Avrupa'ya geçen boru hatlarına ev sahipliği yapan bir transfer noktası olacaktır (Sönmez, 2007:82-3). Bu plan her ne kadar FLN tarafından reddedilmişse de, 18 Mart 1962 yılında imzaya sunulan anlaşma metninde Sahra üzerinde Fransa'ya önemli tavizler verilmiştir. Nitekim anlaşma metninde de, petrol endüstrisi üzerindeki Fransız egemenliğini bir kez daha teyit edilmiştir (Malti, 2020:57).

Anlaşmada da açıkça görüldüğü üzere, Fransa'nın Cezayir'i terk etmekteki isteksizliğinin en büyük nedenlerinden biri Sahra'daki zengin hidrokarbon

kaynaklarıdır. Sahra üzerindeki siyasi egemenlik her ne kadar Cezayir'e geçmiş olsa da bölgedeki Fransız çıkarları hukuki güvence altına alınmıştır. Bu ayrıcalıklı durumu gözler önüne seren bazı ifadeler şu şekildedir: Sahra'daki hidrokarbon ihracatı için alım-satım işlemleri Fransız Frangı'yla ve Fransızca gerçekleştirilecek; Cezayir, sıvı veya gaz halinde bulunan hidrokarbonun araştırılması, kullanılması veya taşınması hususlarında Fransız şirketlerine ve iştiraklerine zarar veren her türlü girişimden kaçınacak; Cezayir, mevcut hükümlerin girişinden itibaren altı yıllık bir süre boyunca, tahsis edilen veya yeniden sahip olunan alanlar için eşit teklif verilmesi durumunda Fransız şirketlerine ve kullanım izinlerine öncelik verecek; petrol endüstrisindeki anlaşmazlıklar için Cezayir Yüksek Mahkemesi yerine uluslararası bir tahkim mahkemesine devredilecek; Cezayir, Sahra Petrol Yasası uyarınca belirlenen tüm hakları onaylayacak (International Legal Materials, 1962).

Bu anlaşmaların hükümleri uyarınca Fransız petrol şirketleri Elf-Erap ve CFP, bölgedeki petrol üretiminin %90'ını kontrol ederken, arama ve pazarlama departmanlarında da Fransız çıkarlarını ellerinde tutmaya devam etmişlerdir. Bunlara karşın Cezayir'e, Arzew gaz rafinerisinde küçük bir hisse ve SN Repal şirketinde % 40,5'lik bir hisse teklif edilmiştir (Iratni, 1986:182-3).

Anlaşma görünürde Sahra'daki hidrokarbon kaynakları üzerinde Cezayir ve Fransa arasında ortaklık ilişkisi sunarken, esasında Fransa'nın bölgedeki varlığının bir garantisi olmuştur. Sahra'daki fiili kontrolün devamı, Fransa'nın küresel piyasadaki rekabetçi konumunu korumasına ve enerji güvenliğini -bir süre daha- garanti altına almasına yardımcı olmuştur (Naylor, 2000:66).

Tablo 5. 1962-1965 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Petrol ve Doğal Gaz Üretimi

	1962	1963	1964	1965
Petrol	20,452	23,568	26,670	26,365
Doğal Gaz	-	-	809	1,839

Not: Petrol üretimi bin metre küp olarak, doğal gaz üretimi ise milyon metre küp olarak hesaplanmıştır (de Bernis, 1970:19).

Evian'la birlikte OCSR'nin varlığı da sona ermiştir. OCSR'nin tüm ayrıcalıkları, Sahra Organizması (Organisme Saharien, OS) adlı bir kuruma devredilmiştir (Cornat, 1965:4). OSCAR'yi yeniden düzenleyen ve onun yerini alan bu organ, Sahra Petrol Yasası'nda tanımlanan petrol şirketlerinin haklarını korumak ve yeni imtiyaz hakları

için bir danışma mercii olarak görev yapmakla görevlendirilmiştir (Grimaud, 1972:1282). Bunların yanı sıra, yeraltı kaynaklarından faydalanmak için gerekli altyapıyı geliştirmek, madencilikle ilgili yasa tasarıları hazırlamak ve yönetmelikler hakkında tavsiyelerde bulunmak yine bu örgütün görevleri arasındadır (Aissaoui, 2001:59).

Cezayir için, böylesi stratejik bir ürünün mevcut şartlarda kullanımı ülkenin ekonomik veya sosyal hedeflerine ulaşmasına izin vermediği gibi ulusal çıkarlar hususunda da yarattığı tehdit kabul edilemezdi. Ayrıca ülkedeki Fransız varlığı, FLN'nin devrimci söylemi ve siyasi imajıyla da çelişmekteydi. Söz konusu rahatsızlıklar Cezayir'i, bugün dahi enerji politikalarına yön veren milliyetçi bir söyleme sürüklemiştir. Haziran 1962'de hazırlanan Trablus Programı'nda, uzun vadeli hedefler arasında maden ve enerji zenginliklerinin kamulaştırılması başlığına yer verilmesi ve Nisan 1964'te hazırlanan Cezayir Şartı'nda, Evian Anlaşmaları'nın Cezayir devletinin gelişmesine engel olduğuna ve emperyalizmin halen ülkede hüküm sürdüğüne dair maddeler bulunması bu söylemin açık bir yansıması olarak yorumlanmıştır (Charte d'Alger, 1964). Bu rahatsızlıklar ve çözümüne dair yapılan toplantı kararları yalnızca söylemde kalmayacak, çok geçmeden sahada da yansımaları görülecektir.

2.2.2. Sonatrach'ın Kuruluşu

Cezayir'de petrol sömürüsünü yöneten Evian Anlaşmaları'nı yeniden gözden geçirme arzusu, Cezayirli liderler tarafından birçok kez dile getirilmiştir (Salut, 2006:373). Bu çerçevede belirlenen hedeflere göre, Fransız petrol çıkarlarının kamulaştırılması uzun vadeli bir amaçken, sektöre aktif olarak katılmak ise kısa vadeli hedefler arasında yer almıştır (Iratni, 1986:212). Bu sebeple ilk aşamada kendisini, kendi topraklarındaki petrol faaliyetlerine entegre edecek kurumsal bir örgütlenmeye, başka bir deyişle petrol şirketine ihtiyaç duymuştur.

1962 yılında Fransa ve Cezayir arasında imzalanan ve -her ne kadar ekonomik özgürlüğü vadetmese de- siyasi bağımsızlığın resmi belgesi olan Evian Anlaşmaları'nın bilhassa hidrokarbon imtiyazları konusunda yarattığı rahatsızlık, çok geçmeden birçok anlaşma maddesinin ihlal edilmesi ve işlevselliğini yitirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu süreçte Fransa, eski sömürgesindeki ekonomik egemenliğini sürdürmeye devam ederken Cezayir, hidrokarbon ve dolayısıyla ekonomisi üzerindeki

kontrolünü arttırmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur.¹⁹ Bu girişimlerin en dikkat çekici ve Fransız çıkarlarını en çok tehdidi edecek olanı 1963 yılında kurulan Sonatrach olmuştur.

Cezayir hükümetinin, Hassi Messaoud yakınlarındaki Haoud El Hamra petrol tesislerini Arzew limanına bağlayacak yeni bir petrol boru hattı projesinde yer almak istemesiyle Evian ile kurulan düzen sınıma tabii tutulmuştur. Cezayir'in bu hareketi siyasi bir hamle olarak kabul edilerek, bölgede faaliyet gösteren on altı yabancı şirket tarafından protesto edilmiştir. Beklenildiği gibi Fransız hükümeti, Cezayir'in bu hamlesinin imtiyaz anlaşmalarının yanı sıra Evian Anlaşmaları'nın da ilkelerine aykırı olduğu gerekçesiyle bu anlaşmazlıkta şirketlerin yanında yer almıştır (Aïssaoui, 2001: 66-7).

Her ne kadar ham petrol taşımacılığı hidrokarbon üretim zincirinin en zayıf halkası olarak kabul edilse de Entelis (2011), Cezayir'in, tüm sektöre yayılmak için mantıklı bir "sıçrama tahtası" seçtiğini düşünmektedir. Fransa'dan gelen muazzam ekonomik ve siyasi baskılara rağmen Cezayir hükümeti, görünürde boru hattı projesinde yer almak için; gerçekte ise doğrudan özel şirketlerle rekabet etmek ve nihayetinde sektörün kontrolünde merkezi bir rol üstlenmek için bir petrol şirketi kurmak için çoktan kolları sıvamıştır. Tüm baskı ve itirazlara rağmen Haoud El Hamra-Arzew arasındaki 800 km'lik boru hattı yapımını üstlenen şirket, sonraki yıllarda hidrokarbon sektörünün tüm alanlarında faaliyet göstermeye ve sorumluluk almaya başlayacaktır (Belhoul, 1984:292).

¹⁹ Bunlar, enerji kaynaklarının genel kalkınma politikasından sorumlu Direction de l'Energie et des Carburants (DEC), petrol kaynaklarının araştırılması ve kullanılması için ulusal bir program oluşturmak ve uygulamak üzere kurulan Bureau Algérien des Pétroles (BAP) ve sanayi ve madencilik çalışmalarını düzenleyen Bureau d'Etudes, de Réalisation et d'Intervention Industrielle et Minière'dir (BERIM). Fakat bu kurumlar ya kısa zamanda feshedilmiş, ya da teknik yetersizliklerden dolayı atıl kalmıştır (Aïssaoui, 2001:64-65).

Tablo 6. Sonatrach Organizasyon Yapısı (1980)

Sonatrach Genel Müdürlüğü
○ Hidrokarbon Departmanı
- Arama
- Üretim
- Nakliye
○ Ticarileştirme Departmanı
- Petrokimya Ürünlerinin Ticarileştirilmesi
- Gaz İhracatı
- Ham Petrol ve Rafine Ürünlerinin İhracatı
- Gübre ve Bitki Ürünlerinin Ticarileştirilmesi
○ Endüstriyel Alanlar
- Arzew
- Skikda
- Hassi Messaoud
- Hassi R'Mel
○ PGR Departmanı
- Sıvılaştırma Sektörü
- Rafineri Sektörü
- Petrokimya
○ Sonatrach Merkez Ofisi
- Personel Departmanı
- Organizasyon ve Planlama Departmanı
- Finans Departmanı
- Genel Araçlar Departmanı
- Refah Faaliyetleri Departmanı

Kaynak: (Belhoul, 1984:292).

Bugün Afrika'nın en büyük hidrokarbon şirketlerinden biri olan Sonatrach kurulurken, isminden de anlaşılacağı üzere²⁰ hidrokarbon sektörünün her alanında faaliyet göstermesi bekleniyordu. Boru hattı taşımacılığı ile başladığı sektörel gelişimi, hidrokarbon endüstrisinin tüm aşamalarına dâhil olduğu 1966 yılına kadar kademeli

²⁰ Société Nationale pour la Recherche, la Production, le Transport, la Transformation, et la Commercialisation des Hydrocarbures (Ulusal Hidrokarbon Araştırma, Üretim, Taşıma, Dönüştürme ve Pazarlama Şirketi)

olarak genişlemiştir. Fakat şunu da ifade etmek gerekir ki, kuruluşunun ilk yıllarında kendi başına faaliyet göstermek için hem idari hem de teknolojik eksiklikleri nedeniyle boru hatları projelerini yabancı şirketlerin yardımıyla gerçekleştirmiştir (Bendib, 1988:165). Yine aynı yetersizliklerden dolayı Fransa, faaliyetlerini ve çıkarlarını sürdürmeye devam etmiştir. Bu dönemde Sonatrach'ın üretimdeki payı; CFP, SN Repal, Creps ve Société Nationale des Pétroles d'Aquitaine (SNPA) gibi Fransız şirketlerinin % 71'lik ve Shell gibi diğer yabancı kuruluşların % 17'lik payına karşılık % 12 ile sınırlı kalmıştır (Aissaoui, 2001:67). Cezayir'deki hidrokarbon sektörünün çeşitli faaliyetlerinin sorumluluğunu kademeli olarak üstlenen şirket çok geçmeden Cezayir hidrokarbon endüstrisinde baskın oyuncusu olacaktır (Marcel, 2005:31).

Sonatrach'ın kuruluşunun ardından (1963) Fransız şirketi CFP'nin azalan yatırımlarını gösteren aşağıdaki tablo, aynı zamanda Cezayir'de değişen dengeleri de temsil etmektedir. Evian Anlaşmaları'nın dayattığı şartlara karşı yükselen tepkilerin sahadaki karşılığı, Fransa'yı yeniden müzakerelere zorlamıştır. Böylece 1965 yılında hidrokarbon meselesi Cezayir'in lehine yapılan değişikliklerle yeniden masaya yatırılmış, bölgenin yeni aktörü olarak Sonatrach'la ortaklıklar kurulmuştur. Bu tarihe kadar Sonatrach ve Fransız şirketler arasındaki ilişki, Evian Anlaşmaları ile düzenlenmeye devam edilmiştir (Tordo, Tracy ve Arfaa, 2011:109).

Tablo 7. CFP'nin Yatırım Bölgeleri ve Yıllık Yatırım Miktarı (milyon Frank)

	1962	1963	1964	1965
Avrupa	287	453	487	587
Cezayir	137	177	91	106

Kaynak: (Salut, 2006:375)

2.2.3. 1965 Fransa-Cezayir Anlaşması

Cezayir'in ilk cumhurbaşkanı Ahmed Bin Bella, değişen şartları gerek Fransızlara gerekse bölgede faaliyet gösteren diğer yabancı yatırımcılara her fırsatta hatırlatmıştır. Örneğin, 1964 yılında Arzew'deki LNG tesisi açılışında yabancı şirketleri, sömürgeci hedeflerle faaliyetlerde bulunmamaları konusunda uyarmış, bağımsız bir ülkede faaliyet gösterdikleri hatırlatmıştır. Bu uyarının ardından ise sektöre dair belirlenen üç hedefi açıklayarak, Cezayir'in gelecek dönemde daha etkin bir şekilde sahada olacağı mesajını vermiştir. Bin Bella'nın açıkladığı bu üç hedef; hidrokarbon sektörüne faal

katılım, -sektörden sağlanan- mali kazancın artırılması ve doğal gaz üretiminin geliştirilmesi için özel bir düzenlemenin hazırlanmasıdır (Aissaoui, 2001:68).

Bu açıklamalar ve hedefler doğrultusunda Cezayir hükümeti, Evian Anlaşmaları ile sınırları çizilen hidrokarbon endüstrisini yeniden düzenlemek ve tanımlamak için devlet düzeyinde müzakereler yapılmasını talep etmiştir. Engel olamayacağı bir değişimin ortasında olduğunu fark eden Fransız hükümeti, şirketlerinin çıkarlarını korumak için masaya oturmayı kabul etmiştir. Yapılan müzakereler sonucunda Haziran 1965'te yeni düzenlemeleri içeren bir anlaşma metni hazır hale getirilmiştir (Naylor, 2000:69).

Bin Bella döneminde başlayan ve yaklaşık iki yıl süren zorlu müzakereler sonucunda hazırlanan Fransız-Cezayir Petrol Anlaşması (Franco-Algerian Oil Accord) 29 Temmuz 1965 tarihinde, bir ay öncesinde darbeyle devlet başkanlığı görevine gelen Huari Bumedyen tarafından imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Sonatrach, yeni keşfedilen tüm petrol sahalarının "işletmecisi" olmuş; Cezayir devleti ise petrol alımı, taşınması ve satışı üzerinde söz sahibi taraf olmuştur. Anlaşma neticesinde; yabancı şirketler için yeni vergi hükümleri getirilmiş²¹, imtiyaz hakları onaylanmış ve mevcut imtiyaz sözleşmelerine dâhil olmayan kaynaklar için yeni bir keşif ve üretim rejimi olan Association Coopérative (ASCOOP) kurulmuştur (Tordo, Tracy ve Arfaa, 2011:109). Sonatrach ile Fransız SOPEFAL şirketi arasında kurulan bir ortaklık olan ASCOOP'un amacı, 180.000 km'lik bir alanda petrol arama ve üretim faaliyetlerini organize etmektir (Malti, 2010:64). Bu çerçevede ASCOOP, 1966-1970 yılları arasında, 364 milyon tonluk rezerv keşfetmiş ve 4 milyon ton üretim gerçekleştirmiştir (Salut, 2006:378). Ayrıca Anlaşma uyarınca, Evian Anlaşması tarafından kurulması kararlaştırılan ikili idari ajansının Cezayir hükümetine devredilmesi kararlaştırılmıştır. Bu işlev devri Cezayir'e ilk defa tüm ülke genelinde petrol sektöründeki idari yönetimin kontrolünü vermiştir (Aissaoui, 2001:69).

Bu anlaşmayı takip eden yıllarda Sonatrach hızla büyümüş ve faaliyetlerini kademeli olarak genişletmiştir. 1965 Anlaşması, Sonatrach'a doğrudan deneyim kazanma ve

²¹ Fransız şirketlerinin kârlarına koyulan vergi oranları 1965-67'de % 53, 1968'de % 54 ve 1969 % 55 olarak belirlenmiştir. Fransız olmayan yabancı şirketlerin vergi oranları daha yüksek tutulmuştur (Bendib, 1988:168)

araştırma-geliştirme alanında yönetici olma fırsatı vermiştir. Trablus Programı'nda ve Cezayir Şartı'nda altı çizilen ulusal kalkınma ve kaynak milliyetçiliği hedefleri nihayet karşılık bulmaya başlamıştır. Bu sürecin tamamlayıcısı olarak, 1965 Anlaşması dışında kalan diğer şirketlerin imtiyazlarına son verilerek ülkedeki varlıkları kademeli olarak devralınmıştır. Bu sürecin tetikleyicisi, Altı Gün Savaşı (1967) sırasında ABD ve İngiltere'nin İsrail yanlısı tutumu olmuştur. Cezayir, bu iki devlete petrol ambargosu uygulayarak ülkedeki varlıklarına el koyma kararı almıştır. Bu karara müteakiben birkaç yıl içerisinde El Paso ve Getty dışında kalan tüm Anglo-Amerikan işletmeler kamulaştırılmıştır (Grimaud, 1972:1286). Bu olaylardan sonra Sonatrach'ın varlığı dört katına çıkarken, çatışmayı tırmandırmaktan korkan İngiliz ve Amerikan hükümetleri müdahale etmekten kaçınmıştır (Musso, 2017:87).

Tablo 8. 1967-1970 Yılları Arasında Kamulaştırılan Şirketler

1967	BP
24 Ağustos 1967	ESSO Cezayir
	ESSO Afrika
	ESSO Sahra
	Mobil
13 Mayıs 1968	Yurtiçi Dağıtım Ağları
20 Mayıs 1968	Shell
25 Nisan 1969	Sinclair
12 Haziran 1970	SOFRAPEL, AMIF, Phillips,
10 Kasım 1970	Newmont Overseas Petroleum

Kaynak: (Bendib, 1988:349)

Sonatrach'ın petrol endüstrisi üzerindeki kontrolünü genişletme kararlılığı ve Fransız petrol şirketlerinin daha önce elde ettikleri avantajlardan vazgeçme konusundaki isteksizliğinden kaynaklanan çatışmalar, Anlaşmaya ve dolayısıyla ASCOOP'a rağmen devam etmiştir. Cezayir'in ASCOOP'a dair en büyük şikâyeti, bir yatırımcı olarak Fransa'nın yatırdığı düşük miktardaki paraya karşın elde ettiği yüksek kârla ilgiliydi. 1965'ten 1968'e kadar, Fransız petrol şirketlerinin petrol üretiminden 380 milyar frank kazanç sağlarken, bunun için yalnızca 20 milyar frank yatırım yaptığı iddia edilmiştir (Iratni, 1986:214). Bunun gibi birçok alanda yaşanan rekabet ve çıkar çatışması göz önüne alındığında, uzlaşmanın son bulacağı her iki tarafça malum bir durumdu. Bu yüzden Naylor (2000), 1965 Anlaşması'nı, birkaç yıl öncesine kadar topraklarını sömüren Fransa ile "ortaklığın" şüpheli doğasının farkında olan Cezayir hükümetinin, tüm endüstriyi millileştirmeden önceki siyasi bir manevrası olarak

yorumlamıştır. Fransa'nın post-kolonyal faaliyetlerini bir süre daha hasıraltı eden bu anlaşma ve ortaklık girişimi, gerek içerde büyüyen rahatsızlık gerekse uluslararası gelişmeler nedeniyle kısa ömürlü olmuştur.

2.2.4. OPEC'e Üyelik

1960'ların sonuna gelindiğinde, Fransa'nın değişmeyen sömürgeci zihniyeti ve devam eden enerji bağımlılığına karşılık, bağımsızlığının ilk yıllarına kıyasla Cezayir'de önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu yeni dönemde, iç politikada giderek daha bağımsız hareket etme yeteneği ve imkânı kazanan Cezayir, uluslararası alanda da daha görünür olmaya ve aktif rol almaya başlayacaktır. Kuruluşundan dokuz yıl sonra üye olduğu OPEC de bu yeni dönemin önemli mihenk taşlarından biri olmuştur.

OPEC ile ilişkisi bağımsızlığının ilk yıllarına dayanan Cezayir, Temmuz 1963'te gözlemci olarak yüksek istişare toplantılarına katılmışsa da bu yıllarda örgüte katılma fikrine sıcak bakmamıştır. Bunun ilk nedeni, Cezayir'in, OPEC üyelerinin farklı rejim ve siyasi hedeflere sahip olması nedeniyle aralarındaki güven ortamının henüz inşa edilemediğine yönelik çekincesidir. Başka bir neden ise, bağımsızlığından bu yana ana kaygısı petrol endüstrisinde devlet katılımını ve kontrolünü arttırmak olan Cezayir'in, Fransa'nın sınırlandırıcı tutumuna ek olarak yeni bir üst otoritenin varlığına karşı isteksizliğidir (Malti, 2020:58). Ayrıca bu olumsuz nedenler ortadan kalkmış olsa dahi, Evian ve 1965 Anlaşmaları'na rağmen hareket edecek güce ve etkiye sahip değildi (Aissaoui, 2001:72). Bu yüzden Cezayir, 1969 yılına kadar hem içerideki şartların olgunlaşmasını hem de OPEC'in daha istikrarlı ve bütünlükçü bir örgüt profili çizmesini bekleyecektir (Skeet, 1988:29).

Şubat 1969'da Cezayir, CFP ve ERAP'ın varil başına ödediği 2,08 Amerikan Dolarını (USD), 2,65 USD'ye ve hatta daha sonra OPEC'in belirlediği 2,85 USD'ye yükseltmek istemiştir. Fakat Fransız hükümeti, Cezayir'in ilan ettiği fiyatı reddetmiştir. İki taraf da fiyat konusunda kararlılık sergileyince, gerilim artmıştır. Öyle ki, Cezayir'de yetkililer ve medya, Fransa ile yaşanan gerilimi 'petrol savaşı' olarak nitelendirmiştir (Iratni, 1986:218). Fiyat krizi devam ederken, Cezayir vergi oranlarında da düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu adımlar, Cezayir'in hidrokarbon sektörünü OPEC'in mali yönergelerine uyumlu hale getirme çabaları olarak yorumlanmıştır (Naylor, 2000:91). Zira OPEC'in 1968 yılında yayımladığı ve üye

ülkelerin fiyatlar üzerinde kontrol taleplerine yeşil ışık yakan “*Declaratory Statement of Petroleum Policy in Member Countries*” metni ile birlikte Cezayir’in üyelik için beklediği şartlar artık sağlanmıştır. Söz konusu metin; geliştirme, katılım, vergi referans fiyatları ve hidrokarbon kaynaklarının korunması gibi alanlardaki politikalarda daha esnek tavır ortaya koyan ve daha az müdahale eden bir dizi ilkeyi içermektedir (OPEC, 1968). Böylece 1969 yılında, hem içerideki koşullar üyelik için uygun hale getirilmiş hem de OPEC’in politikaları kendi hedefleriyle aynı zeminde buluşabilmiştir. Temmuz 1969 tarihine gelindiğinde ise Cezayir artık bir OPEC üyesidir.

Bağımsızlık savaşı yıllarında verdiği mücadele nedeniyle “Devrimcilerin Mekke’si” unvanıyla anılan Cezayir (Byrne, 2016), OPEC’e üye olduğunda da aynı anti-empyralist değerleri savunmaya devam etmiş, bu devrimci ruhu örgüt içinde de canlandırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede bağımsızlıktan sonra Sonatrach’la birlikte yabancı şirketlere karşı verdiği “petrol savaşlarını” örgüt içerisinde de yaygınlaştırmayı hedeflemiştir. Amerikalı bir şirket olan Getty Oil ile yapılan işbirliği şartları, bu anlamda diğer OPEC üyeleri için bir emsal olacaktı. Bu işbirliğine göre, Rhourde El Baguel petrol sahasında faaliyet gösteren şirket, yapılan görüşmeler neticesinde imtiyazının % 51’ini Sonatrach’a satmayı; ilan edilen afiş fiyatı % 20 artırmayı ve vergi oranını revize etmeyi kabul etmiştir. Ayrıca ilk kez bir Amerikan şirketi, üretici bir ülkenin ulusal şirketini güvenilir ve saygın bir ortak olarak görmüş ve şirket içindeki operasyonların yürütülmesini önemli sorumluluklar vermiştir (Grimaud, 1972:1286; Malti, 2020:59). Cezayir, Getty Oil şirketine uyguladığı bu stratejiyi birkaç sene sonra resmi bir politika haline getirerek ülkede faaliyet gösteren tüm yabancı şirketlerin kabul etmesini bekleyecektir.

2.2.5. Hidrokarbon Sektörünün Millileştirilmesi (1971)

Uluslararası şirketlerin dünyanın dört bir yanında, özellikle de sömürge topraklarında faaliyet gösterdiği ilk yıllardan itibaren tüketicinin kontrolünde olan petrol piyasası, OPEC etrafında toplanan devletlerin hedef ve politikalarıyla birlikte tüketicilerin lehine değişmeye başlamıştır. Petrol piyasasındaki söz konusu değişimler/gelişmeler, Cezayir için de bir fırsat olarak kabul edilmiştir. Sonatrach’ın ulusal petrol piyasasındaki görece özerkliği, OPEC’e üyelik ve artan ham petrol fiyatları, 1965

Anlaşması'nın yeniden müzakere edilmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Nitekim Cezayir'in OPEC'e katılmasının amaçlarından birinin de yabancı şirketlere karşı pazarlık pozisyonunu güçlendirmek olduğunu düşünürsek bu eski anlaşmaların ve ortaklıkların daha fazla sürmesi beklenemezdi (Bendid, 1988:171). Bumedyen 3 Şubat 1971'de verdiği bir demeçte Fransızlarla yapılacak işbirliğinin sınırlarını şu cümleyle çizmiştir: *"Bizimle karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliği kurmak isteyen herkesle anlaşma yapmaya hazırız; ancak tehdit ve baskıların üzerimizde hiçbir etkisinin olmayacağını herkes bilmelidir."*(Naylor, 2000:96).

Sonatrach genel müdürü Sid Ahmed Ghozali ise Cezayir'in yeni dönemdeki hedeflerini şu şekilde tanımlamıştır:

Ham petrol de dâhil olmak üzere ülkemizin potansiyellerini en üst düzeyde seferber ederek uygulayacağımız bir kalkınma planımız var. Bu plan üretim alanında, endüstriyel dönüşümünde ve mali alanda hayat bulmalıdır. Böylesi bir doğal zenginliğin varlığından kaynaklanan rant, bu doğal zenginliğin sahibi olan Cezayir'e gitmelidir (Garavani, 2015:85).

Bu açıklamaların Fransa tarafında bir karşılık bulmaması ve 1965 anlaşmasının güncellemesi için gerçekleştirilen müzakerelerin herhangi bir sonuç vermemesi üzerine 24 Şubat 1971'de Başkan Bumedyen, Cezayir'in petrol işletmelerindeki payının % 51'e çıkarıldığını ve doğal gaz sahalarının ve ulusal sınırlar içindeki tüm doğal gaz boru hatlarının tamamen millileştirildiğini duyurmuştur. Bu tarihten sonra Cezayir hidrokarbon sektöründe faaliyet göstermek isteyen yabancı şirketler, bunu ancak maksimum % 49'luk bir hisseye sahip olabildikleri bir işbirliği neticesinde Sonatrach'ın gözetiminde gerçekleştirebilecektir (Gaillard ve Lebois, 2015:21). Bu kararın sonucunda Sonatrach, Cezayir'de çıkarılan toplam ham petrol hacmindeki payını % 30'dan % 77'ye çıkarmıştır (Iratni, 1986:221). Aynı zamanda rafinelerin işletmesi de Sonatrach'ın sorumluluğuna bırakılmıştır. 1980 yılına gelindiğinde, % 51 hissesine sahip olunan Hassi Messaoud rafinerisi haricinde, tüm tesisler tamamen devlete aitti ve Sonatrach tarafından kontrol edilmekteydi (Belhoul, 1984:293).

Bumedyen tazminat sözü vererek Fransa ile ticari ilişkilerin devam etmesini istediklerini belirtmişse de, petrol endüstrisinin millileştirilmesi Fransa tarafından büyük bir tepki ve öfkeyle karşılanmıştır. Öyle ki Cezayir'den petrol ithalatını

durdurmuş ve müttefiklerinden Cezayir ham petrolünü kara listeye almaları konusunda ısrar etmiştir. Ayrıca uluslararası bankaların Cezayir'i finanse etmesini önlemek için yoğun bir şekilde lobi yapmıştır. Fransa'nın bu sert tavrı ancak 1974 yılında Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Valery Giscard d'Estaing'in Nisan 1975'te Cezayir'e ziyaretiyle normalleşmeye başlamıştır (Garavani, 2015:85).

Hidrokarbon endüstrisinin millileştirmesi, her ne kadar uluslararası petrol şirketlerinin faaliyetlerini tamamen yasaklamak anlamına gelmese de söz konusu kısıtlayıcı şartlar, potansiyel yatırımcıları keşif ve geliştirme faaliyetlerini artırmak için gereken fonları ve teknolojiyi taahhüt etmekten caydırmıştır. Bu da, yabancı sermayeye daha fazla hak tanıyan 1986 düzenlemesine kadar yatırım yükünün Sonatrach tarafından üstlenilmesi neden olmuştur. Böylece Bumedyen döneminden itibaren Sonatrach, yalnızca hidrokarbon üretimi, rafinasyonu, dağıtımı ve pazarlanmasından değil, aynı zamanda mühendislik ve keşiflerinden de sorumlu olan büyük bir ulusal şirkete dönüşmüştür (Entelis, 2012:561). Werenfels (2007:39), Sonatrach'a yüklenen anlam ve sorumlulukları tanımlarken çerçeveyi biraz daha genişleterek, şirketin teknik ve ekonomik sorumluluklarının yanı sıra ulusal egemenliğin sembolü haline geldiğini; devletçi, sosyalist, popülist ve kolektivist tahayyülün kristalleştiği bir alan olarak çerçevelenerek, ulusal kimlik inşası ve yeni devlet ideolojisinin teşviki için merkezi bir konuma yerleştirildiğini savunmuştur.

2.2.6. 1973 Petrol Krizi ve Sektöre Etkileri

Cezayir'in üretici olarak mütevazı potansiyeline rağmen petrol, 1970'li yıllara kadar hükümetin enerji politikasının merkezinde olmaya devam etmiştir. Bu döneme kadar doğal gaz üretimi ve ihracatı, petrole göre daha arka planda kalmıştır. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren benimsenen yeni strateji, o zamana kadar yurt içinde kullanımı teşvik edilen doğal gazın artık bir ihracat kaynağı olarak değerlendirilmesini içermektedir (Aissaoui, 2001:88). Bu stratejinin belirlenmesinde 1973 Petrol Krizi'nin ardından tüketici ülkelerin doğal gaza yönelmesi de etkili olmuştur. Zira arz güvenliğine ilişkin endişeler, bu devletleri yeni enerji kaynakları aramaya itecektir (El-Katiri, 2010:7).

Tablo 9. Kaynaklarına Göre Cezayir İhracat Verileri 1970-1980, (bin ton)

	1970	1973	1977	1979	1980
Ham Petrol	45,070	47,400	48,036	49,013	37,956
Doğal Gaz	1,587	2,522	4,221	12,256	6,623
Rafine Ürünler	490	2,397	1,368	3,235	7,078

Kaynak: (World Bank, 1982)

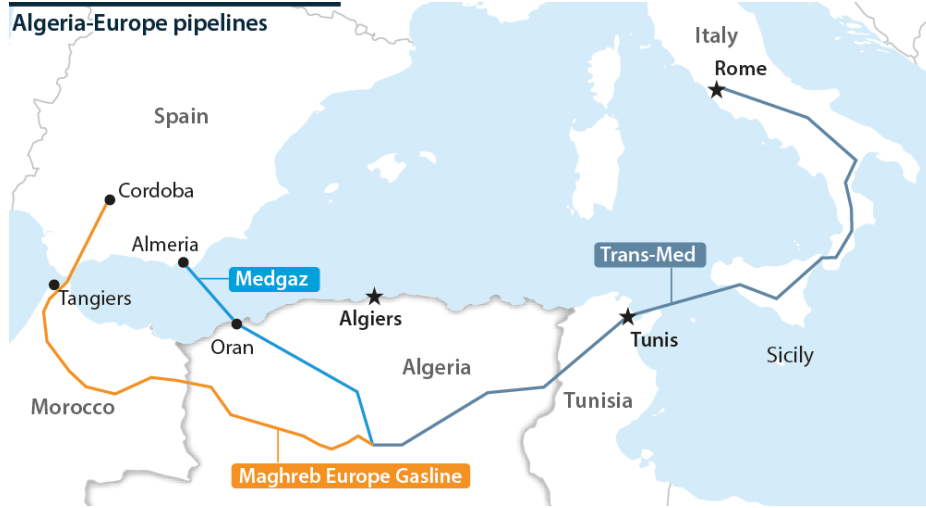
Bu dönemde Cezayir'in doğalgaz üretimi ve ihracatına ağırlık verme kararında iç piyasa şartlarının yanı sıra birçok petrol üreticisi ve tüketicisini derinden etkileyen 1973 Petrol Krizi'nin de etkisi olmuştur. 1973 Arap-İsrail Savaşı (Yom Kippur) sırasında İsrail'i destekleyen ABD'ye karşı petrolü siyasi bir silah olarak kullanan OPEC devletleri, 16 Ekim 1973'te varil fiyatı 3,09 USD olan petrolün afişe fiyatında %70'lik bir artış yapacaklarını açıklarken, Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (OAPEC) üyesi devletler ise 1973 Eylül üretimini temel alınarak petrol üretiminde her ay % 5 oranından az olmamak şartıyla kesinti yapmaya karar verdiler (Yılmaz ve Kalkan, 2017:185). Bu kararlarla birlikte petrol varil fiyatları 1974 yılında 9,35 USD'ye, 1975 yılında ise 12,21 USD'ye yükselmiştir (InflationData, 2020).

Her ne kadar yaşanan kriz ABD ve diğer petrol ithalatına bağımlı devletlerin ciddi ekonomik problemlerle yüzleşmesine neden olmuşsa da, söz konusu fiyat artırım ve düşük üretim politikası kısa bir zaman sonra OPEC ülkelerini de olumsuz etkilenmeye başlamıştır. Bunun en büyük sebebi, petrol ihracatına bağımlı olan bu devletlerin ikame bir gelir kaynağına ve faaliyet gösterebileceği alternatif bir pazara sahip olmamasından dolayı zamanla ekonomilerinin daralmasıdır (Öztürk ve Saygın, 2017:5). Görece daha parlak duran Cezayir kalkınma stratejisi dahi OPEC'in içine düştüğü durumdan etkilenmiştir.

Petrol endüstrisinin zora girdiği bu dönemde ekonomik bir manevra alanı yaratabilmek adına *Valorization Hydrocarbon Development Plan* (VALHYD) hazırlanmıştır. Bu plan, Sanayi ve Enerji Bakanı Belaïd Abdessalam tarafından, ülkeyi gelecekte kendi kendine yeten bir ekonomiye ulaştırmak için gerekli olan endüstriyel programının temel taşı olarak tasarlamıştı. Planın temel hedefi, doğal gaz ve ham petrol üretim oranlarını maksimize etmektir. Bu bağlamda hidrokarbon rezervlerinin kapsamlı bir şekilde yeniden değerlendirilmesi; uzun vadeli sürdürülebilir üretim, yerel ihtiyaçlar ve ihracat profillerinin yanı sıra ortaya çıkan yatırım maliyetleri ve getirisi için önem arz etmekteydi (Aissaoui, 2001:90).

VALHYD, keşfedilmiş tüm petrol ve doğal gaz rezervlerinin çoğunun 1976 ile 2005 yılları arasında üretilmesini, başka bir deyişle döviz gelirleriyle finanse edilen agresif bir büyüme önermekteydi (Hayes, 2004:4-5). Bununla birlikte petrol endüstrisinin olumsuz etkilendiği ve alternatif kaynaklara ilginin arttığı bu dönemde, bu plan kapsamında özellikle doğalgaz endüstrisine daha fazla yatırım yapıldığına şahit oluyoruz. Bu süreçte gaz sıvılaştırma ve sıvılaştırılmış gazın taşımacılığını içeren faaliyetleri de üstlenen Sonatrach, Akdeniz'e inşa edilen boru hatları sayesinde kısa zamanda Avrupa pazarlarına açılarak krizi fırsata çevirmeye çalışmıştır (Nashashibi ve diğerleri, 1998:71).

Cezayir, her ne kadar ilk LNG tesisine ev sahipliği yaparak bu alanda enerji sektörüne öncülük etmiş olsa da, sonraki yıllarda yatırım yaptığı boru hattı projeleriyle uluslararası enerji piyasasında ve dış politikada elini güçlendirmiştir. 2020 itibariyle Sonatrach, toplam uzunluğu 19.623 km olan 37 boru hattı projesini hayata geçirmiştir (Oirere, 2020). Bunların arasında, proje ortağı olduğu ve işletmesini üstlendiği uluslararası boru hatları da vardır. Akdeniz'i aşarak iki kıta arasında doğal gaz taşımacılığını sağlayan bu uluslararası projeler şunlardır: Cezayir-İtalya arasında inşa edilen 1650 km uzunluğundaki ve 38 bcm/y taşıma kapasitesine sahip Transmed Boru Hattı, Cezayir-İspanya arasında inşa edilen 523 km uzunluğundaki ve 11 bcm/y taşıma kapasitesine sahip olan Mağrip-Avrupa ve yine İspanya'ya ulaşan 201 km uzunluğundaki ve 8 bcm/y taşıma kapasitesine sahip olan Medgaz Boru Hattı (Oirere, 2020). Bunlara ek olarak henüz proje aşamasında olan Galsi Doğal Gaz Boru Hattı da dördüncü proje olarak Akdeniz'deki yerini almaya hazırlanmaktadır (Hamouchene ve Pérez, 2016:10).

Şekil 5. Cezayir-Avrupa Arasına İnşa Edilmiş Doğal Gaz Boru Hatları, (Oxford Analytica Daily Brief, 2018)

2.2.7. 1986 ve 1991 Hidrokarbon Yasaları

Bağımsızlıktan 1980'lerin ortalarına kadar devam eden milliyetçi ekonomi politikalarına paralel olarak devletin petrol üretimindeki artan payı, giderek hidrokarbon pazarının üretkenliğini daraltmıştır.²² Büyümenin yavaşladığı ve petrol fiyatlarının düştüğü bu dönemde Cezayir, hidrokarbonla ilgili faaliyetleri yöneten yasal çerçeveyi yeniden tanımlamak zorunda kalmıştır (Gaillard ve Lebois, 2015:21). Nitekim başarısızla sonuçlanan tarım reformları, artan ekonomik dışa bağımlılık, azalan petrol rezervlerine karşılık artan uluslararası borçlar ve yüksek seviyelerde seyreden işsizlik Cezayir'i çıkmaza sürüklüyordu (Abderrezak, 2007:108).

Cezayir'in içine düştüğü istikrarsızlıkta uluslararası koşullar da etkili olmuştur. Bunların başında OPEC içinde yaşanan anlaşmazlıklar gelmektedir. Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi tüketici ülkelerle siyasi olarak müttefik olan büyük ihracatçılar, aşırı yüksek petrol fiyatlarıyla dünya ekonomisini ve ticari ilişkilerini zayıflatmaktan kaçınırken; İran, Cezayir ve Irak gibi diğer üye ülkeler, endüstriyel büyüme programlarını sürdürebilmek için mümkün olduğunca fiyatları yüksek seviyede tutmak istemekteydi (Addi, 1995:94). OPEC'in ortak karar alma yeteneğini kaybetmesine paralel olarak Bumedyen'in halefi olan Şadli Bin cedid döneminde

²² 1962'de % 10 ve 1972'de % 77 olan devletin petrol üretimindeki payı 1981'e gelindiğinde ise % 99'a yükselmiştir (Nashashibi, 1998:71).

(1979-92) Cezayir'in OPEC'e olan ilgisi ve aktif katılımı da azalmıştır (Malti, 2020:57). Söz konusu ulusal ve uluslararası gelişmeler Cezayir'i yeni stratejiler belirlemeye yöneltmiştir.

Bin Cedid döneminde belirlenen yeni stratejiler çerçevesinde öncelikle devletin, ekonomi üzerindeki sıkı kontrolü liberal politikalar ile yumuşatılmıştır. Fakat şunu belirtmek gerekiyor ki, ilk aşamada petrol sektörü dışarıda tutulmuştur. Bu çerçevede hükümet, devlete ait (Sonatrach haricindeki) büyük şirketleri ekonomik açıdan daha verimli hale getirmek için özelleştirme politikası benimsemiştir. 1980'lerin ortalarına kadar petrol sektöründeki korumacı tavır sürdürülmüştür. Bu süreçte, Sonatrach'a iki önemli görevi verilmiştir: Petrol ve gaz üreticisi olarak, ülkedeki en kârlı projeleri işleten uluslararası petrol şirketleri ile yakın işbirliğini sürdürmek ve bir gelir kaynağı olarak genç, huzursuz ve genişleyen nüfusun artan sosyal ihtiyaçlarını karşılamak (Entelis, 2011:562).

1986 yılında Suudi Arabistan'ın 3.8 milyon varillik günlük üretimini, 10 milyon varile çıkarmasıyla birlikte petrol fiyatlarında yaşanan düşüşün²³ neden olduğu kriz, Cezayir'in 1971 yılından beri izlediği kapalı ve korumacı politikaların değiştirmesine neden olacaktır. Bunun en büyük nedeni petrol fiyat şokunun Cezayir'in dış gelirleri üzerindeki çarpıcı etkisiydi. Bir yılda % 55 düşen dış gelirin yanı sıra, hidrokarbon gelirlerinin toplam devlet gelirleri içindeki payı da % 44'ten % 24'e düşmüştür (Lowi, 2009:3). Böylece, Bencedid'in liberalleşme politikasının yansımaları petrol sektöründe de kendisini hissettirmeye başlamıştır. Nitekim bu dönemde, petrol ve gaz üretiminde yabancı yatırımcıyı teşvik edecek ve ihracatı yeniden canlandıracak bir ulusal petrol stratejisi hazırlanmıştır (Addi, 1995:89).

19 Ağustos 1986 yılında yürürlüğe giren Hidrokarbon Yasası (Hydrocarbons Law), yabancı katılımının önündeki yasal kısıtlamaları gevşetmiş ve daha verimli bir yerel enerji fiyatlandırma politikası sunmuştur (Nashashibi, 1998:72). Fakat ulusal petrol şirketi Sonatrach'ın hidrokarbon arama, kullanma ve taşıma faaliyetleri üzerindeki yetkilerinde herhangi bir değişiklik gerçekleştirilmemiştir. Bu yüzden yasaya, yabancı petrol şirketlerinin Sonatrach ile bir ortaklık kurmaksızın hidrokarbon arama ve

²³ 1985 yılında 26.92 USD olan varil fiyatı 1986 yılında 14.44 USD'ye kadar düşmüştür (InflationData, 2020).

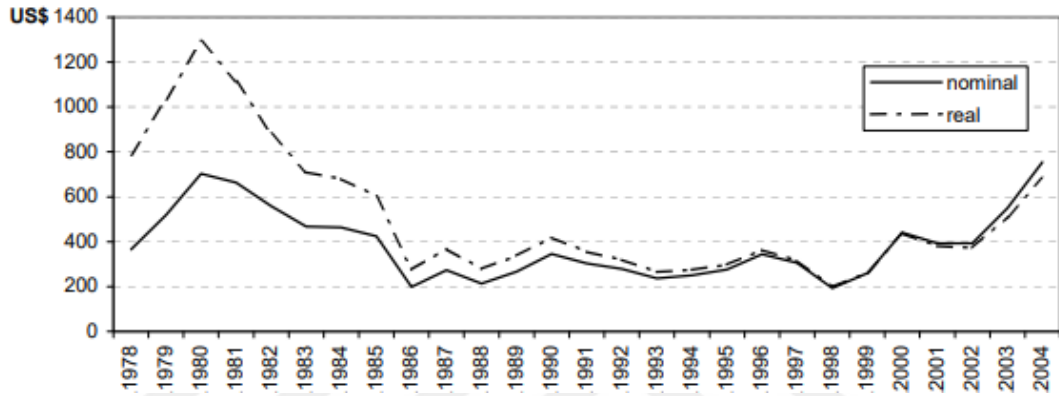
retme faaliyetlerinde bulunamayacakları eklenmiştir (Krotoff ve Bonnefoy, 2007:57). Hükümetin herhangi bir ortak girişimde çoğunluk hissesini edinme hakkı korunurken Uluslararası Petrol şirketleri'ne % 49'ı geçmeyecek şekilde ortaklık hakkı tanınmıştır. Bu hak, Total'e (eski CFP) hitap eden ortak girişimlere ve hizmet veya üretim paylaşım sözleşmelerine izin vermiştir (Naylor, 2000:158)

1986 yasasıyla getirilen hidrokarbon sektöründeki düzenlemelere rağmen, ülkenin mali durumu bozulmaya devam etmiştir (Malti, 2006:290). Çok geçmeden yeni bir düzenlemenin getirilmesi bu gidişatın bir tezahürü olarak kabul edilmiştir. 1991 yılında hazırlanan yeni hidrokarbon düzenlemesinde, hidrokarbon sektörünü daha da serbestleştirerek petrol ve gaz sahalarının geliştirilmesi ve işletilmesi için gerekli olan yabancı yatırımcıların sayısı artırılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede yabancı şirketlere üretim alanlarında sermaye edinmelerine izin verilecek; doğal gaz üretimi de petrol üretimi gibi imzalanan sözleşmelerle ortak girişimlere açılacaktır. Ayrıca yabancı yatırımcıların boru hattı inşa etmelerine ve işletmelerine izin verilerek Sonatrach'ın taşımacılıktaki tekeline kırılmıştır. Bu tarihten sonra çoğu ABD merkezli olan birçok petrol şirketi, petrol ve gaz endüstrisine yatırım yapmak üzere yeniden Cezayir'e yönelmiştir (Shabafrouz, 2010:17). Söz konusu değişiklikler ve kararlar, 1971'de sektörün millileştirilmesine neden olan ideolojik tutumun reddi olarak yorumlanmıştır (Naylor, 2000:175).

Tüm siyasi ve hukuki düzenlemelerin yanı sıra bu tarihlerde Sonatrach'ın yapısında da kurumsal reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu reformlardan ilki Sonatrach'ın operasyonel yeteneğinin iyileştirilmesine yöneliktir. şirketin istihdamında eğitim, tecrübe ve bilgi birikimi öncelikli hale getirilmiştir. Ücretlendirme ve ödül programları düzenlenerek, yüksek vasıflı işgücünü ve şirket içinde stratejik pozisyonlarda istihdam edilen yüksek vasıflı teknokratları çekmek ve elde tutmak amaçlanmıştır. Bir diğer reform ise şirketin çalışmalarını, uluslararası pazarın yeni gerçeklerine uyarlamaya ve şirketi uluslararası alanda rekabetçi hale getirmeye yöneliktir. Bu kapsamda yukarı akış yatırımlarındaki payını güçlendiren projelerde aktif rol alması teşvik edilmiştir (El-Katiri, 2020:8).

2.2.8. İç Savaşta Devam Eden Üretim

Cezayir'in 1985 yılında gerçekleştirdiği ihracatta petrolün % 95 payı olduğu ve ihracat gelirlerinin toplam devlet gelirinin % 58'ini oluşturduğu (IMF, 2000) göz önünde bulundurulursa, bu bağımlılığın ülkeyi fiyat şoklarına karşı oldukça savunmasız hale getireceği açıkça fark edilebilir. Nitekim ihracat gelirleri 1980'de 13,2 milyar USD iken, 1986'da 4,5 milyar USD'ye düşmüştür. Buna paralel olarak kişi başına düşen milli gelirde ciddi bir düşüş yaşanmıştır (Shabafrouz, 2010:13).

Şekil 6. Kişi Başına Düşen Net Petrol-İhracat Gelirleri, (Shabafrouz, 2010:14)

Kronikleşen ekonomik problemler, ne endüstrinin liberalleşmesiyle ne de Sonatrach'ın yapısında gerçekleştirilen reformlarla çözülemeyince halkın sokağa çıkması kaçınılmaz olmuştur.²⁴ Bu protestolar, ekonominin seyrini değiştirmemişse de bazı siyasi hakların kazanılmasında etkili olmuştur. Nitekim 1989 yılında yeni bir anayasa hazırlanmış ve çok partili siyasi düzene geçilmiştir. Bu süreçte, Cezayir siyasetindeki yerini alan İslami Selamet Cephesi (Front Islamique du Salut, FIS), iç ve dış politikada yaşanan gelişmelerden rahatsız olan geniş halk kitlesinin desteğini alarak bir yıl sonra gerçekleştirilecek seçimlere güçlü bir aday olarak girmiştir. 1990 yılında gerçekleştirilen belediye seçimlerinde önemli bir başarı sağlayan FIS, 1991 yerel seçimlerinin ilk turunu da ezici bir çoğunlukla geçmeyi başarmıştır. Fakat seçimin ikinci turu yapılmadan vuku bulan askeri müdahaleyle birlikte hem FIS hem de

²⁴ Addi (1995), Ekim 1988'den itibaren Cezayir'i sarsan toplumsal olayları, rantçı devletin bir sonucu olarak görürken, Shabafrouz (2010) daha geniş bir perspektif sunarak hidrokarbon merkezli ekonomi, demografik gelişmeler, belirli aktörlerin tutum ve davranışları, siyasi sistemin türü ve meşruiyeti, ideolojik tutumlar, sömürgecilik kalıntıları ve güç dağılımındaki değişiklikler gibi nedenlere bağlamaktadır.

Cezayir halkı tüm siyasi kazanımlarını kaybetmiştir. Bu müdahalenin ardından ülke, yıllarca sürecek olan iç savaşın içine sürüklenmiştir (Kurt, 2021:267).

Cezayir İç Savaşı, Sonatrach ile yabancı firmalar arasındaki müzakerelerin kapsadığı hidrokarbon faaliyetlerini doğrudan etkilememiş, müzakereler ve anlaşmalar devam etmiştir (Nashashibi, 1998:77). İç savaşın yaşandığı yıllarda devlet başkanlığı görevine getirilen Liamine Zeroual (1994-1998), sosyal ve siyasal kargaşaya rağmen, Sonatrach'ı dünya petrol endüstrisi ile rekabet edebilecek şekilde modernize etmek için çabalarını sürdürmüştür. Bu çabaların arkasında, iç savaş nedeniyle uluslararası toplumdan soyutlanan Cezayir'i, Sonatrach aracılığıyla baskı ve kaos ortamından çıkarma hedefleri yatmaktaydı. Bu çerçevede PROMOS (Projet de Modernization de Sonatrach) olarak bilinen üç aşamalı bir program hazırlamıştır. Buna göre Sonatrach, birinci aşamada (1993–1995) yukarı ve aşağı akış faaliyetlerine yoğunlaşarak bunları geliştirecek; ikinci aşamada (1995–2000) enerji ve kimya endüstrisindeki uluslararası operasyonlarını genişletecek; son aşamada ise 2000 yılından itibaren faaliyet alanını madencilik ve diğer hizmet türlerini içerecek şekilde yaygınlaştıracaktır (Naylor, 2000:563). İç savaşın ilerleyen yıllarda şiddetini arttırması bu planların hayata geçmesini büyük oranda engellemiştir. Hidrokarbon alanında elle tutulur düzenlemeler için 2000 yılını beklemek gerekmiştir.

2.3.Yeni Bir Milenyumda Sektöre Dair Son Gelişmeler

Yeni bir milenyum, Cezayir için yeni bir başlangıcı ifade ediyordu. Hem siyasi hem de ekonomik olarak görece istikrarlı bir döneme giren Cezayir, ekonomisini ve uluslararası alandaki prestijini yeniden inşa etmek için daha geniş bir planın parçası olarak hidrokarbon üretimini ve ihracatını arttırmaya yönelik hedefler belirlemiştir. Bu dönemde, petrol fiyatlarındaki artış ve iç savaşın sona ermesi gibi ulusal ve uluslararası gelişmeler de Cumhurbaşkanı Abdülaziz Buteflika'nın söz konusu stratejiyi yürütmesi için gerekli olan siyasi ve ekonomik zemini hazır hale getirmiştir (Ainas, Ouarem ve Souam, 2012:15).

Tablo 10. Hidrokarbon Gelir ve İhracat Verileri (2002-2004)

	2000	2002	2004
Hidrokarbon Gelirlerinin Toplam Gelirlere Oranı	76.9	62.9	70.9
Hidrokarbon İhracatının Tüm İhracata Oranı	97.3	96.8	97.9

Kaynak: (Werenfels, 2007)

Belirlenen yeni hedefler ve küresel değişikliklere paralel olarak, Cezayir hidrokarbon sektörünü yöneten yasal çerçeveyi yeniden tanımlamayı amaçlayan bir dizi düzenleme gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemeler tek bir metinde, 2005 Hidrokarbon Yasası'nda toplanmıştır. Ana düzenlemeler/değişiklikler, her kuruma ait rolün açıklığa kavuşturulması ve devlet ile Sonatrach arasındaki ayrım dâhil olmak üzere, sektör üzerinde doğrudan etkisi olan görevlerin düzenlenmesiyle ilgili olmuştur (Senator, 2015:6). Yasanın getirdiği en önemli değişiklik, Sonatrach'ın hidrokarbon arama ve üretimini içeren faaliyetler üzerindeki tekeline son verilmesidir. Buna göre hidrokarbon sektöründe yer alan devlet kurumlarının, yani Enerji ve Maden Bakanlığı, Ulusal Hidrokarbon Kaynaklarını Geliştirme Ajansı (Agence Nationale pour la Valorisation des Ressources en Hydrocarbures, ALNAFT), Hidrokarbon Düzenleme Kurumu (Autorité de Régulation des Hydrocarbures, ARH) ve son olarak Sonatrach'ın sektördeki sorumluluk alanları yeniden düzenlenmiştir (Sahbani, 2020:1-2).

Yeniden dağıtılan görevlere göre, Enerji ve Maden Bakanlığı enerji politikasına ilişkin stratejik karar alma süreçlerine müdahale edebilirken, teknik konulara artık karışamayacaktır. 2005 Yasası ile kurulan ARH ve ALNAFT ise Sonatrach'a ait bazı görevleri üstlenmiştir. ARH, teknik düzenlemelerin yanı sıra tarifelerin uygulanmasından ve üçüncü tarafların boru hattı taşımacılığına ve depolama tesislerine erişimine ilişkin düzenlemelerden sorumludur. Keşif ve işletme yatırımlarından sorumlu olan ALNAFT, aynı zamanda hidrokarbonun araştırılması ve kullanımıyla ilgili teknik bilgilerin yönetilmesi ve güncellenmesiyle görevlendirilmiştir (Krotoff ve Bonnefoy, 2007:58; Ainas, Ouarem ve Souam, 2012:15-6). ALNAFT'ın diğer görevleri arasında, Sonatrach ve yabancı şirketler arasında keşif ve üretim faaliyetleri için gerçekleştirilen anlaşmaları düzenlemek; taraf sıfatıyla keşif ve/veya üretim sözleşmelerinin performansını izlemek/teftiş etmek ve geliştirme programlarını onaylamak yer almaktadır (Gaillard ve Lebois, 2015:23).

Sonatrach’a verilen görev ise genel olarak hidrokarbonun keşfi, üretimi, taşınması, işlenmesi ve satışıyla ilgilidir. Daha öncesinde düzenleme yetkileri olan ve bakanlık gibi hareket edebilen Sonatrach’tan bundan sonra yalnızca “şirket” gibi hareket etmesi istenilmiştir (Senator, 2015)

2006 yasada yılında yapılan değişiklikle Sonatrach'ın yabancı şirketlerle ortaklıklarını düzenleyen 51/49 kuralı getirilmiştir. Buna göre yabancı şirketler ile yapılacak anlaşmalarda Sonatrach en az %51 paya sahip olmalıdır. Bu kural, hükümetin ulusal hidrokarbon kaynakları üzerindeki kontrolünün ana sigortasını olmuştur (Senator, 2015). 2013 verilerine göre Sonatrach, Cezayir'deki toplam hidrokarbon üretiminin yaklaşık % 80'ine, ülkede faaliyet gösteren Uluslararası Petrol Şirketleri ise % 20'sine sahiptir²⁵ (EIA, 2013).

2005 Hidrokarbon Yasası’nın çeşitli değişikliklere rağmen (2006, 2013, 2014 ve 2015) günümüze kadar varlığını korumuştur. Bu süreçte yaptığı üretim ve ihracat ile yabancı şirket ve ülkelerle ticari ilişkilerini sürdürmüştür. Cezayir hidrokarbon sektörüne ait istatistiksel veriler paylaşılarak bu bölüme son verilecektir. Cezayir ekonomisindeki yerini ayrıntılı olarak açıkladığımız hidrokarbon sektörü bugün, GSYİH’nin %30’unu, toplam ihracatın %95’ini ve bütçe gelirlerinin %60’ını oluşturmaktadır (CIA, 2020). 2020 verilerine göre, kanıtlanmış doğal gaz rezervi 4.33 trilyon metreküp ile dünyadaki en büyük 11. doğal gaz rezervine sahip olan Cezayir, 12,2 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervi ile 16. sırada yer almaktadır (BP, 2020:32). Yıllık 89.5 milyar metreküp ürettiği doğal gazın yaklaşık 42.4 milyarını ihraç ederken, günlük 1.02 milyon varil üretim gerçekleştirdiği petrolün ise 584 binini ihraç etmektedir (OPEC, 2019).

Cezayir, son yıllarda düşen üretim ve artan tüketim nedeniyle ihracat rakamlarında yaşanan dalgalanmalara rağmen AB’nin artan talebini; sahip olduğu hidrokarbon rezervleri, mevcut gaz taşıma altyapısı ve coğrafi yakınlığı sayesinde karşılama potansiyelini korumaktadır. AB’nin de farkında olduğu bu potansiyel ve enerji sektöründeki güçlü karşılıklı bağımlılık ilişkisi, enerji bağlamında AB-Cezayir

²⁵ Petrol ve gaz alanlarında kayda değer hisseye sahip Uluslararası Petrol Şirketleri şunlardır: Cepso (İspanya), BP (Birleşik Krallık), Eni (İtalya), Repsol (İspanya), Total (Fransa), Statoil (Norveç) ve Anadarko (Amerika Birleşik Devletleri).

stratejik ortaklığının kurulmasına zemin hazırlamaktadır. 2016 verilerine göre Cezayir'in doğal gaz ihracatının yaklaşık % 85'ini Avrupa'ya gerçekleştirmektedir. AB'nin gerçekleştirdiği doğal gaz ithalatında ise %11'lik paya sahiptir (BP, 2020).

Bu bölümde Cezayir petrol endüstrisinin doğuşu ve gelişimi incelenmiştir. Bu süreç ile Sonatrach'ın sektörel bir otorite oluşu arasında paralellik olduğu tespit edilmiştir. Nitekim kuruluşundan kısa bir süre sonra enerji sektörünün ve dolayısıyla ekonominin bel kemiği olmayı başaran şirket, devletin hedef ve politikalarına entegre bir şekilde faaliyet ve etki alanını genişletmiştir. Petrol sektörüne dair önemli kırılma noktalarının sıralanmasıyla oluşan bu bölüm, bir sonraki bölüm için tarihsel bir arka plan sunmuş ve aktörlerin nitelik ve hedeflerini tanıtmıştır. Bir sonraki bölümde bu bilgilerden yararlanılarak, Cezayir ve Sonatrach arasındaki ilişkinin dinamikleri ve politik yansımaları incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SONATRACH'IN İÇ VE DIŞ POLİTİKADAKİ KONUMU VE ETKİSİ

Birinci bölümde, Ulusal Petrol Şirketleri'ni ortaya çıkaran tarihsel sürece ve şirketlerin işleyişine göre yapılan sınıflandırmalara; ikinci bölümde ise, Cezayir'in hidrokarbon sektörüne ve Sonatrach şirketinin kuruluşuna ışık tutulmuştur. Bu bölümde ise Ulusal Petrol Şirketleri'ne dair çizdiğimiz teorik çerçeveden yararlanarak, Sonatrach'ın Cezayir iç ve dış politikası üzerindeki etkisi örneklerle incelenecektir.

Bu bölümde, uluslararası enerji piyasasında artan önemiyle Sonatrach'ın bir diplomasi aracı olarak kullanıldığı, yöneticilerinin ise bir diplomat gibi hareket ettiği sürece değinilecektir. Bu süreç bağımsızlığını kazandıktan sonra Cezayir'in yabancı devletlerle ilişkiler kurmasına ve geliştirmesine katkı sağlayarak uluslararası sisteme entegre olmasını kolaylaştırmıştır. Dış politikaya dair çizeceğimiz çerçeve, ithalat-ihracat verilerinin yer aldığı ekonomik değerlendirmelerden daha ziyade, devlete ve Sonatrach'a uluslararası ilişkilerde alan açan siyasi ve diplomatik gelişmeleri içerecektir.

Uluslararası alanda artan etki ve gücüne paralel olarak Sonatrach'ın iç politikadaki varlığı da genişlemiştir. Özellikle devletin rantçı bir kalkınma modeli benimsemesiyle birlikte, Sonatrach enerji sektörünü düzenleyen bir devlet kuruluşu olmasının yanı sıra giderek siyasi ve toplumsal gelişmelerin merkezinde daha fazla yer almaya başlayacaktır. Fakat bu tezin de ortaya koyduğu gibi iç politikada katkısı şirket içinde büyüyen siyasi elitlerin saydam olmayan politikaları, rantın dağılımı konusunda yaşanan anlaşmazlıklar, otokratik rejimin müdahaleci tutumu ve ekonominin kırılan yapısından dolayı dış politikadaki gibi kapsayıcı ve inşa edici olmaktan uzak kalmıştır. Başka bir deyişle, harici unsurlara karşı korumacı bir tavırla kurulan Sonatrach'ın petrol rantını ülke içinde tutma, enerji güvenliğini sağlama ve enerji diplomasisi yürütme hususundaki önemli katkılarına karşılık, dış politikada elde ettiği bu siyasi ve ekonomik avantajları ülke içinde etkili bir şekilde kullanma konusunda aynı oranda başarılı olduğu söylemek güçtür.

3.1. Cezayir Dış Politikasında Sonatrach

Küreselleşmeyle birlikte enerji piyasası derin bir dönüşüm sürecinden geçerken, sektördeki aktörlerin nitelikleri ve hedefleri de değişmektedir. Bu değişimin

arkasındaki itici güçlerden biri de, Ulusal Petrol Şirketleri'nin küresel pazardaki rollerinin genişleyen sınırları olmuştur. Bu şirketlerin küresel arz-talep dengesi içindeki artan önemi, uluslararası aktörlerin bu kuruluşların politikaları, hedefleri ve öncelikleri hakkında daha fazla soru sormasına neden olmuştur. Üstlenilen rollerin değişen ve genişleyen yapısı nedeniyle, bu şirketlerin küresel petrol ve gaz piyasası üzerinde giderek daha fazla etkiye sahip olacağı tahmin edilmektedir (Baker Institute, 2007:1).

Söz konusu küresel dönüşümün aktörlerinden biri de Sonatrach'tır. Hedef ve politikalarıyla enerji piyasasında önemli roller üstlenen şirket, aynı zamanda uluslararası ortamda Cezayir'e güç ve ağırlık vermektedir (El-Katiri, 2010). Bu durum, Ulusal Petrol Şirketleri'nin kendi ulusal hükümetleri tarafından dış politika hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak kullanılmasıyla yakından ilişkilidir (Congressional Research Service, 2007:7). Bu çerçevede Cezayir'in kuruluşundan bu yana ulusal hidrokarbon sektörünün düzenleyiciliğini üstlenen Sonatrach, aynı zamanda uluslararası anlaşma ve işbirliklerine taraf olarak, devletin ideoloji temelli dış politikasının²⁶ temsilcisi olarak ve uluslararasılaşma hedeflerini yerine getirerek dış politika yapımında önemli bir araç olmuştur.

3.1.1. Anlaşma ve İşbirlikleri

Bağımsızlığının ilk yıllarında, –başta Fransa olmak üzere- ülke sınırları içerisindeki yabancı şirketlerin gerçekleştirdiği petrol arama ve üretme faaliyetlerine doğrudan müdahale edemeyen Cezayir, Sonatrach'ı kurarak bu şirketlerin karşısına muadili bir aktörle çıkma kararı almıştır. Böylece şirket, kurulduğu günden bu yana ulusal

²⁶ 1963 Anayasası ve 1964 yılında FLN tarafından hazırlanan Cezayir Şartı, dış politikaya ve diplomasi uygulamalarına dair ipuçları vermektedir. Bu metinlerde, bağımsızlıktan sonra da sömürgecilik ve emperyalizme karşı mücadelenin kararlılıkla sürdürüleceği vurgulanmıştır. Afrika ve Üçüncü Dünya'da aktif bir rol oynama niyetini açıkça ortaya koyan bu metinler, aynı zamanda Cezayir'in Arap-Müslüman kimliğine atıfta bulunarak ve ortak tarih, kültürü ve dil vurgusu yaparak dış politikaya dair bir perspektif sunmuştur. Bu çerçevede Mağrip, Afrika ve Arap dünyasında kurulacak örgütlenmelerle antiemperyalist mücadelenin genişletilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Nitekim bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren Cezayir, Üçüncü Dünya ülkelerinin gelişimini teşvik etmeyi amaçlayan bir dizi forum ve konferansa katılmış, Afrika Birliği Örgütü ve Mağrip Arap Birliği gibi örgütlerin kurulmasında önemli roller oynamıştır. Kuruluşunun ilk yıllarında izlenen bu ideolojik tutum, Bumedyen döneminde (1965-1978) daha belirgin hale gelmiştir. Bu döneme izlenen dış politika hedefleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür: Emperyalizm ve sömürgeciliğe karşı mücadele, birlik için savaşan hareketlerin desteği, kurtuluş hareketlerini desteklemek ve uluslararası işbirliği için mücadele (Kesseiri, 2005; Mortimer, 2015).

çıkarları korumayı, enerji güvenliğini sağlamayı, üretimi artırmayı, yabancı yatırımcıları çekmeyi ve denizaşırı operasyonlarını genişletmeyi içeren ulusal enerji politikasının bir parçası haline gelmiştir. Bağımsızlığın sembollerinden biri olarak kabul edilen şirket, kurulduğu ilk yıllardan itibaren düzenleyici yetkilerle donatılarak yabancı şirketlerle müzakere ve sözleşmeler yoluyla diplomasi yürütmekle sorumlu tutulmuştur (El-Katiri, 2010:3).

Sonatrach'ın ilk yıllarındaki hızlı yükselişinde, yabancı ortaklarla kurulan işbirliklerinin ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen teknoloji transferinin önemli bir payı vardır. Nitekim denizaşırı operatörlerle kurulan milyarlarca dolarlık ortaklıklar, zamanla şirketin strateji programındaki temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Cezayir hükümeti, bir yandan ülkedeki hidrokarbon sektörünü yasalarla düzenleyerek kontrolünü kendi elinde toplamaya çalışırken bir yandan da Uluslararası Petrol Şirketleri'yle Sonatrach aracılığıyla anlaşmalar yaparak ekonomik kalkınmayı ve enerji güvenliğini güvence altına almaya çalışmıştır (Entelis, 2012:585).

Dünya'nın birçok çatışmaya ve anlaşmazlığa ev sahipliği yaptığı Soğuk Savaş yıllarında Cezayir, Sonatrach aracılığıyla gerçekleştirdiği enerji diplomasisi sayesinde bağımsızlığını her alana yaymaya ve uluslararası sahnedeki varlığını ispatlamaya çalışmıştır (Adjel-Debbich 2020:42). Bu çerçevede, Sonatrach'ın kurucularından biri olan Belaïd Abdessalem, bir yandan Sahra'da Fransa'yla yaşanan yetki ve imtiyaz sorunuyla ilgilenmesi için görevlendirilirken, bir yandan da Sahra gazını Avrupalı şirketlere pazarlamak ve doğal gaz satın almakla ilgilenen şirket, kuruluş ve hükümetlerle iletişim kurmakla yetkilendirilmiştir.²⁷ Ayrıca Bin Bella tarafından "sınırsız yetki" ile donatılan Abdessalem, Amerikan şirketlerini Cezayir'e çekmek için ABD'ye birçok kez ziyaret gerçekleştirmiştir²⁸ (Adjel-Debbich 2020:45-6).

²⁷ Sonatrach, bu dönemde yalnızca yabancı şirketlerle iletişim kurmamış aynı zamanda finansman sağlayabilmek için banka ve uluslararası finans kuruluşlarıyla da anlaşmalar imzalamıştır. Aralık 1966'da Bank of America ve Manufacturers Hanover Trust bankalarından 15 milyon dolarlık bir kredi desteği alırken, Londra'daki finans kuruluşlarından 18,5 milyon sterlin, Kuveyt'tekilerden ise 7,5 milyon Kuveyt dinarı değerinde bir yatırım desteği almıştır.

²⁸ Cezayir'in Soğuk Savaş döneminde Doğu ve Batı Bloklarında yer almayarak Bağlantısızlar'a katılması, iki Süper Güç arasında dengeli bir ilişki kurmasına yardımcı olmuştur. Fransa'nın ekonomik baskılarını kırmak için daha eşit ilişkiler kurabileceği ortaklara ihtiyaç duyduğu bu dönemde, hem Sovyetler Birliği hem de ABD ile merkezinde ticaretin yer aldığı ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir. Öyle ki, Bumedyen her iki bloğun da birbirine ait mal ve hizmetleri kullandığını belirterek bu ülkelerle kuracağı ticari ilişkilere meşruiyet zemini hazırlamaya çalışmıştır. Soğuk Savaş'ın yıkıcı ortamından

Fransız imtiyazlarının 1965 yılından itibaren Sonatrach’a devredilmesiyle teknoloji transferinde yaşanan sıkıntılar, ABD’li şirketlerle kurulacak ortaklıkları zorunlu hale getirmiştir. Sonatrach’ın gerçekleştirdiği müzakereler neticesinde ABD’li şirketlerle imzalanan LNG tedarik sözleşmeleri, Cezayir’in Fransa’ya rağmen yürüttüğü enerji diplomasinin bir sembolü olmuştur. Sonatrach’ın öncülük ettiği bu diplomasi girişimleri, Cezayir ile ABD arasındaki resmi ilişkileri de güçlendirecektir (Adjel-Debbich 2020:44). Aşağıda, bu dönemde hayata geçirilen bazıları projelerin katılımcılarıyla birlikte isimleri verilmiştir.

Tablo 11. ABD-Cezayir Ortak Hidrokarbon Projeleri, 1965-1970

Projeler	Cezayir Şirketi	ABD Şirketi
SONAGET	Sonatrach	Getty Oil Co.
ALFLUID	Sonatrach	Davis Mud & Chemical, Inc.
ALCORE	Sonatrach	Core Laboratory, Inc.
ALRGEL	Sonatrach	Globe Universal Service, Inc.
ALTEST	Sonatrach	Baker Tools, Inc.
ALGEO	Sonatrach	Independex Exploration Co.
ALFOR	Sonatrach	Southeastern Drilling Co.

Kaynak: (CIA, 1970:10)

Sonatrach’ın teknolojik anlamda kendine yeter bir hale geldiği 1970’li yıllardan itibaren Cezayir, Arap-İsrail Savaşları gibi ABD-Cezayir ilişkilerini etkileyen gelişmelerin de etkisiyle yönünü Avrupa’ya çevirecektir. Özellikle mesafenin yakın oluşu ve sahip olduğu rezervlerin büyüklüğü nedeniyle Cezayir; enerji bağımlılığının güvenlik problemine dönüştüğü Portekiz, İspanya, Fransa ve İtalya gibi ülkelerde stratejik bir ortak olarak görülmüştür. Doğalgazın, Cezayir-Avrupa ilişkilerinin merkezinde yer aldığı bu yeni dönemde Sonatrach, Akdeniz’de yeni bir enerji diplomasinin kapısını aralamıştır. Bu bağlamda, Akdeniz üzerine inşa edilecek doğalgaz boru hatları için Sonatrach yöneticilerinin katıldığı görüşmelerin ardından,

zarar almamak ve devlet inşa sürecinde ihtiyaç duyulan siyasi ve ekonomik hakimiyet alanını yaratmak bu dönemin pragmatik hedefleri arasında yer almıştır (Kesseiri, 2005)

Cezayir gazını doğrudan İspanya ve İtalya'ya ulaştıran Transmed, Medgaz ve Mağrip-Avrupa Boru Hattı Projeleri hayata geçirilmiştir (Hamouchene and Pérez, 2016:11).

Tablo 12. Boru Hattı Projelerinin Güzergâh ve Ortakları

Boru Hattı İsmi	Başlangıç Yılı	Güzergâh	Ortak Şirketler
Transmed	1983	Tunus üzerinden Cezayir'den İtalya'ya	Sonatrach, Sotugat, TMPC, SNAM
Mağrip-Avrupa	1996	Fas üzerinden Cezayir'den İspanya'ya	Sonatrach, EMPL, Metragaz, Transgas, Enagás
Medgaz	2011	Akdeniz üzerinden Cezayir'den İspanya'ya	Sonatrach, Cepsa, berdrola, Endesa, BP, Total, Gaz de France Suez

Kaynak: (Hamouchene and Pérez, 2016:11).

Sonatrach'ın, devletin temsilcisi olarak taraf olduğu işbirlikleri ve ortaklıklar günümüze kadar devam etmiştir. 2019 yılında yayımlanan EIA raporuna göre Sonatrach, Cezayir'deki toplam hidrokarbon üretiminin yaklaşık % 75'inden, işbirliği yaptığı Uluslararası Petrol Şirketleri ise % 20'den sorumludur. Bu verilere göre, petrol ve gaz alanlarında Sonatrach'ın kontrolünde faaliyet gösteren ve kayda değer hisselere sahip olan uluslararası şirketler arasında; Cepsa (İspanya), BP (Birleşik Krallık), Eni (İtalya), Repsol (İspanya), Total (Fransa), Statoil (Norveç) ve Anadarko (ABD) yer almaktadır (EIA, 2019). Aşağıda, 2010 yılı sonrasında başlatılması planlanan bazı projeler ve ortakları verilmiştir. Bu projelerin de yine bir tarafında Sonatrach, diğer tarafında çeşitli yabancı şirketler yer almıştır.

Tablo 13. 2010 Sonrasında Başlanılması Planlanan Doğal Gaz Projeleri

Proje İsmi	Proje Ortakları	Kapasite (Bcf/y)
In Salah	BP/Sonatrach	200
Reggane Nord	Repsol/Sonatrach	102
Timimoun	Total/Sonatrach	57
Touat	GDF Suez/Sonatrach	159
Ahnet	Total/Sonatrach	100-150
Hassi Ba Hamou	BG Group/Sonatrach	70-100
Isarene	Petroceltic/Sonatrach	-

Kaynak: (EIA, 2013)

Sonatrach merkezli işbirliklerinde ABD ve AB ülkeleri önemini ve ağırlığını korumayı sürdürürken, yeni partnerler için diplomasi kanalları her zaman açık tutulmuştur. Bu kanallar aracılığıyla ikili ilişkilere yeni bir boyut kazandırılan ülkelere biri de Türkiye olmuştur. 2016 yılında 500. yılı kutlanan Türkiye-Cezayir münasebetlerinde enerji başlığı ancak 1990'lı yıllardan itibaren kendisine yer bulabilmiştir. 1994 yılından itibaren uzun dönemli sözleşmelerle yapılan LNG alımı, günümüze kadar bu alandaki ithalatın en büyük payını oluşturmuştur. Nitekim 2019 yılında toplam LNG ithalatın %73,05'lik kısmı Cezayir'den karşılanmıştır (EPDK, 2020). Bu süreçte Sonatrach, Türkiye'deki en önemli yabancı enerji yatırımcılarından biri olmuş; Türk enerji kurum ve şirketleriyle çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. 2016 yılında Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş. (BOTAŞ) ile yıllık 4,4 milyar m³ doğal gaz eşdeğeri LNG alımı anlaşması (BOTAŞ, 2020), 2018 yılında Rönesans Holding ile Ceyhan Mega Petrokimya Sanayi Bölgesi'nde 1,2 milyar dolarlık yatırımla bir polipropilen üretim tesisi için ortaklık anlaşması (Toumi, 2019) ve 2020 yılında imzalanan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ile yukarı akış için işbirliği anlaşması (Elliott, 2020) bunlardan en dikkat çekici olanlarıdır.

Enerji diplomasisinin karşılık bulduğu ülkelere biri de Çin Halk Cumhuriyeti olmuştur. Pekin ile kurulan ortaklıkla birlikte hem hidrokarbon ihracatı için yeni bir pazar hem de ülkedeki yatırımcı ihtiyacı için alternatif bir seçenek fırsatı doğmuştur. Nitekim 2019 yılında Çin'e 1,03 milyar USD'lik petrol ürünleri ihracatı gerçekleştirilirken (OEC, 2019), aynı süreçte Çinli enerji şirketleri -China National Petroleum Corporation (CNPC), China Petroleum & Chemical Corporation (SINOPEC) ve China National Offshore Oil Corporation (CNOOC) - Cezayir'de aktif rol almaya başlamıştır (Calabrese, 2021). Bunlara ek olarak, China Harbour Engineering Company (CHEC) ile Sonatrach arasında doğu Cezayir'deki liman inşası için 445 milyon USD değerinde bir sözleşme imzalamıştır. Böylece Sonatrach hem enerji hem de altyapı çalışmaları açısından önemli bir girişimin ortağı olmuştur (Global Times, 2019).

Bu başlık altında değinilmesi önem arz eden diğer bir ülke ise Rusya'dır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Cezayir'in yaşadığı iç savaş nedeniyle 1990'lı yıllarda durağanlaşan Rusya-Cezayir ilişkileri 2000'li yıllarında başından itibaren yeniden ivme kazanmıştır. Sovyetler döneminde enerji alanında bazı adımlar atılmışsa da

verimli sonuçlar alınamamıştır. Zira Sonatrach, bu dönemde SSCB Petrol Bakanlığı ile diplomatik görüşmeler gerçekleştirmiş; fakat Soğuk Savaş şartları nedeniyle bu girişimler sahada karşılık bulamamıştır. Dönemin şartları nedeniyle ilişkiler enerjiden ziyade silah anlaşmaları üzerine kurulmuştur (Malti, 2013:15). Günümüze gelindiğinde ise Sonatrach'ın, ikili ilişkilerde daha işlevsel bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür. Zira yeni dönemde önemli anlaşmaların altına imza atmıştır. Rusya devlet başkanı Vladimir Putin'in 2006 yılındaki Cezayir ziyareti sırasında imzalanan bir dizi ekonomik işbirliği anlaşmasına paralel olarak aynı yıl içerisinde Gazprom ve Sonatrach arasında petrol ve gaz endüstrisindeki başlıca işbirliği alanlarının ana hatlarını çizen Mutabakat Zaptı imzalanmıştır (Barth, 2019:2-3). İki şirket arasında kurulan ortaklık, Cezayir'in, hem tüketici ülkelere karşı fiyat belirleme kapasitesini artırma çabalarının hem de uluslararası piyasada daha güçlü bir aktör olarak var olma isteğinin bir kanıtı ve sonucu olarak değerlendirilmiştir

Petrol ve doğal gazı alternatif olarak son dönemde isminden çokça bahsettiren kaya gazının Cezayir'deki keşfiyle birlikte Sonatrach için yeni bir faaliyet ve rant sahası doğmuştur. Bu süreçte şirket, petrol ve doğalgaz çıkarma işlemlerinden daha farklı teknik ve teknolojiye ihtiyaç duyan bu yeni doğal kaynağa ulaşmak ve üretmek için yeniden yabancı yatırımcılara yönelmiş (Chikhi, Zhdannikov ve Bousso, 2019), aralarında eski ortaklarının yer aldığı bir takım Uluslararası Petrol Şirketi ile anlaşmalar yapmıştır. Mayıs 2011'de İtalyan enerji şirketi Eni, Eylül 2012 yılında İngiliz şirket Royal Dutch Shell ve 2013'te Kanadalı şirket Talisman Energy ile imzalanan sözleşmeler buna örnek gösterilebilir (Oxford Business Group). 2017-2019 yılları arasında Sonatrach CEO'su olarak görev yapmış olan Abdelmoumen Ould Kaddour, Cezayir'i yatırımcılar için daha çekici kılmak amacıyla, petrol şirketleri ve yatırımcıları bloke eden bir dizi anlaşmazlığı çözmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlere paralel olarak daha yakın tarihlerde BP, US Anadarko, Total ve Exxon gibi şirketlerle de kaya gazı arama anlaşmaları imzalanmıştır (Pepper, 2018).

3.1.2. Küresel Piyasada Üçüncü Dünyacılık

XX. yüzyılın ortalarına kadar, Cezayir de dâhil olmak üzere birçok üretici devletin enerji piyasasına doğrudan katılımı ve müdahale etmesi mümkün olmamıştır. Bu

devletler, topraklarında faaliyet gösteren büyük uluslararası şirketler tarafından yönetilmiş ve kontrol edilmiştir. Fakat II. Dünya Savaşı'ndan sonra petrol zengini devletlerin topraklarındaki yabancı varlığına karşı bir tepki olarak benimsedikleri kaynak milliyetçiliği, Soğuk Savaş döneminde Doğu ve Batı bloğunda yer almayan “bağılantısızların”²⁹ ortak bir enerji politikası oluşturmaya yardımcı olmuştur. Bu politikanın yürütülmesinde yine Sonatrach gibi Ulusal Petrol Şirketleri'nin önemli bir payı olmuştur.

Huari Bumedyen (1965-1978), ideoloji temelli dış politika hedefleri ile ulusal petrol endüstrisini uyumlu hale getirilmiştir. Bu çerçevede Cezayir, bir yandan üçüncü dünyacı bir dış politika benimseyerek bağılantısızlar arasında aktif bir diplomasi geliştirirken bir yandan da petrol endüstrisi millileştirilerek enerjiyi bu diplomasinin bir parçası haline getirmiştir. OPEC üyeliği, bu iki politikanın ortak bir çıktısı olarak kabul edilmektedir. Bu süreçte Sonatrach, hem bir önceki başlıkta değinildiği gibi bir diplomasi aracı olarak hareket etmiş hem de politik hedefler için bir finans kaynağı olmuştur. Bumedyen'in bağılantısız ülkelerin temsilcileriyle gerçekleştirdiği toplantıların, hazırlanan ortak eylem planlarının, delegasyonların seyahatlerinin ve bu ülkelere gelen gençlere verilen bursların masrafları Sonatrach tarafından oluşturulan gizli fonlarla karşılanmıştır (Malti, 2013:12).

Dış politikadaki ve Sonatrach'a yüklenen misyondaki ideolojik tavır, Arap-İsrail Savaşları sırasında daha da keskinleşmiştir. Zira bu savaşlar sırasında petrolün siyasal bir silah olarak kullanılmaya başlamasıyla Sonatrach, dış politikaya uyumlu bir şekilde bu “silahı” kullanmakla görevlendirilmiştir. Bu süreçte ülkenin hidrokarbonlarla ilgili uluslararası arenadaki stratejisi, OPEC'e paralel olarak başta ABD olmak üzere İsrail'i destekleyen diğer Batılı devletleri petrolle cezalandırmak olmuştur. Bu da Sonatrach'ın yükünün artması anlamına gelmiştir (Kesseiri, 2005:178). Bumedyen

²⁹ Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB'nin başını çektiği iki kutuplu sistemin nispeten dışında kalan birçok ülke olmuştur. Birbirinin zıttı olan bu iki ayrı bloktan farklılığını ortaya koymak için “Üçüncü Dünya” olarak adlandırılan bu devletlerin dış politika stratejisini tanımlamak için “Bağılantısızlık” kavramı kullanılmıştır. Zamanla daha sıkı bir şekilde örgütlenen bağılantısız devletlerin bir hareket haline gelmesi 1955 yılında Endonezya'da gerçekleştirilen Bandung Konferansı ile mümkün olmuştur. Konferansın ana hedefi bağımsızlıklarını yeni kazanan Asya ve Afrika ülkelerinin varlıklarını, ABD ve SSCB gibi iki süper güç karşısında korumak için gerekli olan birlik ve dayanışmayı sağlamak olmuştur. Cezayir'i temsilen FLN'nin katıldığı konferansa toplandı 29 ülke iştirak etmiştir (Armaoğlu, 2020:476; Sönmezoğlu, 2009:2-3).

dönemi bakanlarından Ahmed Taleb-Ibrahimi, bu durumu açıklarken aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

Bumedyen, 1967’de İsrail’e savaş ilan etti; askerler, silahlar ve ihtiyaç duyulan her türlü yardımı sağlayarak Mısır, Suriye ve Ürdün’ü tavizsiz bir şekilde desteklemişti. ABD ile diplomatik ilişkileri kesti ve İsrail’i destekleyen ülkelere petrol ihracatını kesintiye uğratmış ve (Sonatrach aracılığıyla) ülkede faaliyet gösteren tüm Anglo-Amerikan petrol girişimlerini devralmıştır (Garavini, 2015:83).

Cezayir’in OPEC içerisindeki görece deneyimli pozisyonu ve üçüncü dünyacı dış politikası, diğer üye devletlerin ambargo nedeniyle ihtiyaç duyduğu teknik desteği sağlamasında etkili olmuştur. OPEC üyelerinin, enerji piyasasındaki Anglo-Amerikan tekeline karşı direnişinde önemli bir payı olan bu tecrübe transferinde Sonatrach’ın katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Abu Dabi Ulusal Petrol Şirketi’nin (Abu Dhabi National Oil Company, ADNOC) kuruluş süreci, bu durum için iyi bir örnek niteliğindedir. Abu Dabi Emiri Şeyh Zayed İbn Sultan El Nahyan, Bumedyen’den ambargo süresince alınan kararların uygulanması hususunda yardım istemesi üzerine, Sonatrach’tan bir ekip bu talebi yerine getirmek üzere görevlendirilmiştir. 13 yıl süren bu görev süresince çokuluslu şirketlerle ortaklık anlaşmalarının müzakere edilmesine, büyük bir petrol endüstrisinin oluşturulmasına ve ADNOC adlı ulusal bir petrol şirketinin kurulmasına yardımcı olunmuştur (Malti, 2020:60).

Sonatrach’ın, Üçüncü Dünya ile petrol çerçevesinde kurduğu ilişki Abu Dabi ile sınırlı kalmamış, başka devlet ve şirketlerle de ilişkilerini artırmıştır. Bu çerçevede Sonatrach, Petrobras (Brezilya) ve Aramco (Suudi Arabistan) şirketlerinin CEO’ları ile bir araya gelerek ulusal şirketlerin temel yetkinliklerini nasıl geliştireceklerine dair tartışmak ve kararlar almak üzere Ulusal Petrol Şirket Forumu’nu kurmuştur. Ulusal şirketler arasındaki ilişkilerin büyümesine katkı sağlayan bu girişim, Sonatrach’ın ülke sınırları dışındaki gelişmeleri daha fazla takip etmesine ve diğer üreticilerin deneyimlerine ilgi duymasına neden olmuştur (Marcel, 2006:220).

3.1.3. Uluslararasılaşma Politikası

Yakın bir zamana kadar Ulusal Petrol Şirketleri, çoğunlukla devlete ait ve ulusal sınırlar dâhilinde faaliyet gösteren şirketler olarak görülmüştür. Ancak bu şirketlerin, stratejik hedefleri arasında uluslararasılaşma hedeflerine yer vererek yurt dışındaki operasyonlarını arttırmasıyla birlikte görev tanımı ve alanı değişmeye başlamıştır. Marcel'e (2005) göre, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki Ulusal Petrol Şirketleri'nin faaliyet alanları ve işleyişleri zamanla değişmeye ve kuruluşunda kendilerine biçilen ulusal roller giderek daha endüstriyel ve uluslararası bir boyut kazanmaya başlamıştır. Başka bir deyişle, bu zamana kadar ulusal sınırlar dâhilinde faaliyet gösteren bu şirketlerin uluslararası operasyonlara yönelmesiyle hedef ve politikaları yeniden tanımlanmıştır.

Marcel'in tanımladığı bu sürece dâhil olan Ulusal Petrol Şirketleri'nden biri de Sonatrach'tır. Zira bir yandan petrol rantını garanti altına alarak ulusal yükümlülüklerine yerine getirirken, bir yandan da verimliliğini ve ticari performansını geliştirerek uluslararası alanda daha görünür olmaya çalışmaktadır. Uzun yıllar ulusal sınırlar içerisinde edindiği tecrübeyle uluslararası hedefler belirlemekte ve bunları aşamalı olarak hayata geçirmektedir. Sonatrach'ın hidrokarbon projelerinin keşfi ve üretimine yönelik uluslararası yatırımları, 1999 yılında kurulan *Sonatrach International Petroleum Exploration & Production (Sipex)* tarafından yürütülmektedir. Cezayir, Sipex'i uluslararası bir oyuncu olma hedefine ulaşmadaki rolünü kolaylaştırmak için kurmuştur. Bunun için yalnızca yatırım yapmanın yetersiz olduğunu bilen Cezayir, kendi topraklarında faaliyet göstermek isteyen uluslararası aktörlere ancak Sipex'in yutdışındaki faaliyetlerini desteklemeleri şartıyla buna izin verebileceğini belirterek uluslararası alanda karşılaşılabileceği engellerin önüne geçmeye çalışmıştır (El-Katiri, 2010:13).

Sonatrach, 2000'li yılların başından itibaren yeni pazarlara erişim sağlamak için faaliyet gösterdiği coğrafyayı ve ürettiği ürün çeşitliliğini genişletmiştir (Entelis, 2012:588). Bu çerçevede Afrika ve Güney Amerika'daki bazı ülkelerde çok sayıda yukarı akış yatırımı gerçekleştirmiştir. Bu faaliyetlerini genişletmek için bugüne kadar biriktirdiği tecrübe ve bilgi birikiminin yanı sıra Cezayir'in Afrika ve Güney Amerika ülkeleriyle olan özel siyasi ilişkilerinden de yararlanmıştır.

2003 yılında Perulu şirket Transportadora de Gas del Peru'dan (TGP) %21 ve Consorcio Camisea konsorsiyumundan ise %10'luk bir hisse satın alarak uluslararasılaşma hedefleri bağlamında önemli bir adım atmıştır (El-Katiri, 2010:14). Peru Ekonomi ve Maliye Bakanı Jaime Quijandria, Sonatrach'ın Peru'daki girişiminin ardından Güney Amerika'daki yatırımlarını artırabileceğini; Ekvador, Kolombiya ve Venezuela'da faaliyet gösterebileceğini belirtmiştir (Oil and Gas Journal, 2003).

Şirket kısa zamanda faaliyet gösterdiği coğrafyayı genişleterek; Mali, Nijerya, Nijer, Libya, Mısır, İspanya, İtalya, Portekiz, Birleşik Krallık gibi ülkelerde de faaliyet göstermeye başlamıştır (EIA, 2013). Sonatrach'ın faaliyet gösterdiği coğrafyanın genişliği göz önünde bulundurulursa, diğer Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki Ulusal Petrol Şirketleri'ne kıyasla uluslararasılaşma hedeflerini daha başarılı bir şekilde gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür (Alvarez, 2010:6343).

Bununla birlikte Alvarez (2010), Sonatrach'ın uluslararası genişleme politikasının bazı zorlukları beraberinde getireceğini belirtmiştir. Bu zorluklardan ilki, uzun vadeli ilişkilere dayalı yatırımların doğasıyla yakından ilişkilidir. Buna göre, Sonatrach'ın kontrolünde olmayan dışsal etkenler (piyasalar, hükümetler arasındaki ilişkiler vs.), uluslararası faaliyetlerin sürdürülebilirliğini olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir. İkinci zorluk, ev sahibi ülkelerde çevresel konularla ilgili sonradan hazırlanan düzenlemelere, daha önceki şartları kabul ederek gelen şirketlerin de uyması beklenilmektedir. Bu da Sonatrach gibi şirketleri, yalnızca küresel piyasayı değil aynı zamanda faaliyet gösterdiği ülkedeki düzenleme ve değişiklikleri de takip etmek ve ayak uydurmak zorunda bırakmaktadır. Üçüncü ve sonuncu zorluk ise, aşağı akış ve yukarı akış alanlarında uzman olan dev şirketler, uluslararası faaliyetlerde Sonatrach gibi Ulusal Petrol Şirketleri'nin rekabet gücünü kırmaktadır.

Buna karşın Marcel (2006), Sonatrach'ın benimsediği uluslararasılaşma politikasının bazı avantajlara sahip olduğunu savunmaktadır. Buna göre, ulusal ve uluslararası şirket arasındaki ayrımı³⁰ hatırlattıktan sonra Üçüncü Dünya dayanışmasına dikkat çeken Marcel, Sonatrach'ın, (özellikle Afrika ve G. Amerika'daki sömürge geçmişi olan) ev sahibi ülkelerin istek ve hedeflerini daha iyi anlayacağını iddia etmektedir. Bir Sonatrach yetkilisi ile yaptığı mülakatı bu düşüncelerini desteklemek için

³⁰ Ayrıntılı bilgi için birinci bölüme bakınız (Bölüm: 1.4.).

kullanmıştır: “Bir Ulusal Petrol Şirketi, başkalarının ihtiyaçlarını dinlemek ve onları iyi anlamak açısından –uluslararası şirketlere nazaran- daha avantajlıdır. Şirket ile ev sahibi ülkeler arasında kültürel bir yakınlık olması gerekmektedir” (Marcel, 2005:71).

Söz konusu olası riskler bir kenara bırakılırsa Sonatrach’ın uluslararasılaşma politikası Cezayir’in uluslararası arenada, özellikle de enerji piyasasında görünürlüğünü arttırarak Uluslararası Petrol Şirketleri’ne karşı pazarlık gücünü arttırmıştır. Ayrıca Sonatrach’ın bu çabaları, Güney Amerika ve Afrika ülkeleriyle ilişkilerini arttırmak için önemli bir fırsat olarak düşünülmektedir. Zira bu bölgedeki ülkelerle gerçekleştirilen ticaretin önemli bir kısmı petrol ve doğal gazdan oluşmaktadır. Komşusu Tunus hem Afrika’daki en büyük ticaret ortağı hem de en çok petrol ve doğalgaz ihraç ettiği ülkedir. Bu bağlamda dikkat çeken bir diğer ülke ise Fas’tır. Zira iki ülke arasındaki sınır ve Batı Sahra meselelerinin merkezinde olduğu anlaşmazlıklara rağmen, 400 milyon USD’nin üzerinde hidrokarbon ticareti gerçekleşmektedir (OEC,2019). Ayrıca Sonatrach’ın proje ortağı olduğu Mağrip-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı’nın transfer noktalarından biri de Fas’tır. Böylece siyasi anlaşmazlıklara rağmen Sonatrach sayesinde iki ülke arasında bir bağ kurulması mümkün olmuştur (Hamouchene ve Pérez, 2016:11).

3.2. Cezayir İç Politikasında Sonatrach

Petrol zengini üçüncü dünya devletlerinin ekonomik bağımsızlığı kazanabilmek adına 1970’li yıllardan itibaren kurdukları şirketler ve millileştirdikleri petrol endüstrisi sayesinde hidrokarbon rantı üzerinde giderek daha fazla söz sahibi olmuşlardır. Söz konusu şirketlerin bazıları, ait oldukları devletlerin petrol piyasasındaki etkisini arttırarak, dış politika yapımında hem karar alıcı hem de uygulayıcı bir rol üstlenmişlerdir. Bir önceki bölümde bahsedildiği gibi bu şirketler, dış politika yapımında uluslararası veya ulusal petrol şirketleriyle işbirliği zeminini hazırlayarak ve hayata geçirerek, dış politikada finansman desteği sağlayarak ve uluslararasılaşma politikalarıyla siyasi ve ekonomik ilişkilerin alanını genişleterek devletler için vazgeçilmez bir kurum olduklarını kanıtlamışlardır.

Çalışmanın bu bölümünde ise Sonatrach’ın Cezayir iç politikasındaki etkisi incelenecektir. Cezayir’in ekonomi üzerindeki yaygın müdahalesi, bağımsızlığının ilk yıllarında Fransa’nın post-kolonyal politikasına karşı bir tepki ve savunma şeklide

gelişmişse de, bu müdahale sonraki yıllarda da devam ederek Cezayir'in otokratik kimliğini güçlendirmiş, Sonatrach ve dolayısıyla petrol rantı üzerinde şeffaf olmayan bir düzenin kurulmasına neden olmuştur. Dışarıda, ülkenin uluslararası siyaset sahnesinde kalıcı bir konuma sahip olmasına yardımcı olan Sonatrach, içeride elitlerin³¹ siyasi ve ekonomik hırslarından nasibini alarak baskıcı bir otorite aracına dönüşmüştür (Werenfels, 2007). Bu durumun bir yansıması olarak daha fazla siyasi, ekonomik ve idari ilişkiler ağına dâhil olan Sonatrach, farklı hükümet çevreleri tarafından özel çıkarlar için sistematik olarak sömürülmüş, en ölümcül siyasi mücadelelerin odağı haline gelmiştir (Lowi, 2009:179).

Cezayir ve Sonatrach arasındaki ilişkiyi incelerken, devletin rantçı bir ekonomiye sahip olduğunu, şirketin ise söz konusu rantı düzenlemekle sorumlu tutulduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Petrol rantı üzerine kurulmuş olan bu ilişkinin özellikle iç politik düzen içerisinde önemli yansımaları olmuştur. Bu sebeple, ilk bölümde incelediğimiz Rantçı Devlet Teorisi dikkate alınarak bu başlık altında Cezayir ekonomisi ve Sonatrach'ın bu ekonomik sistem içerisindeki konumu sorgulanacaktır.

3.2.1. Cezayir-Sonatrach İlişkisinde Rantçılığın Yansımaları

Rantçı devletin genel kabul gören bir tanımı olmamakla birlikte teorisyenleri tarafından çerçevesi çizilen ve fikir birliği sağlanan bazı ilkeleri mevcuttur. Bu çerçeveye göre öncelikle şunun kabul edilmesi gerekmektedir: Vergi dışında elde edilen her gelir rant olarak tanımlanamaz. Bu sebeple bir devleti rantçı olarak niteleyebilmek için; rant kaynağının ekonomiye hâkim olması, gelirin ülke dışından gelmesi ve devletin rant gelirinin temel alıcısı olması gerekir (Yates, 1996).

Rantçı devletlerin büyük ölçüde vergiden bağımsız gelir elde etmesi, eylemlerinin kamu baskısı tarafından daha az kısıtlanması anlamına gelmektedir. Böylece devletin birçok hizmeti vergilendirmediği, vatandaşların ise görece daha az siyasi talepte bulunduğu bir sosyal sözleşme gelişmektedir. Losman (2012:429) verginin ve dolayısıyla temsiliyetin olmadığı böyle bir siyasi düzende iki sorunla

³¹ Bu çalışmada elitler, devlet için önem taşıyan stratejik kararlar üzerinde doğrudan veya dolaylı etkiye sahip tüm bireysel ve kolektif aktörler olarak tanımlanmaktadır. Cezayir özelinde bu aktörler çoğunlukla, bağımsızlıktan bu yana iktidarını aralıksız sürdüren FLN'nin içinde yer alan asker kökenli bürokratlardan oluşmaktadır.

karşılaşılabileceğini düşünmektedir. Bunlardan ilki, devlet, ekonomik gelirin ana dağıtıcısı olduğu için paylarından memnun olmayanların (halkın) açık bir hedefi haline gelebilir. Halk, petrol gelirlerinden yararlandığı sürece hükümet içinde neler olup bittiğiyle daha az ilgilenip endişelenirken devlet, meşruiyetini sürdürebilmek için bu endişeleri minimum seviyede tutmak zorundadır; fakat iç ve dış sebepler bunun her zaman mümkün olmadığını defalarca göstermiştir. İkinci sorun ise siyasi ve ekonomik konularda yurttaşların onayını alamayan rejimler, yönetimlerini ahlaki ve kültürel temellerde meşrulaştırmaya çalışırlar. Rantçı devletler, altın çağ mitlerine başvurarak bir meşruiyet görüntüsü yaratmaya çalışırlar. Ancak bu durum kültür, ideoloji ve dini; devlet ile sivil toplum arasındaki ana çatışma alanlarına dönüştürebilmektedir.

Mahdavy (1970), devletin, petrol gelirleri üzerindeki yegâne konumunu ve ana dağıtıcı olarak üstlendiği rolü tesadüfi devletçiliğin (fortuitous etatism) bir parçası olarak yorumlamaktadır. Buna göre dağıtım mekanizmasının devlet tarafından siyasi bir şekilde gerçekleştiği ve vergilendirmenin olmadığı rantçı devletlerde sivil toplumdan mahrum kalan halk giderek daha fazla kamuya bağımlı hale gelmektedir. Bu bağımlılık - Ulusal Petrol Şirketleri'nin da katkısıyla elde edilen- rant gelirleri kullanılarak gerçekleştirilen eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, istihdam ve altyapı gibi kamu mal ve hizmetleriyle sıkılaştırılmaktadır (Luciani ve Beblawi, 1987; Herb, 2005). Bu konuya *Sosyal Sorumluluk veya Bağlılık Satın Almak* başlığı altında Cezayir'deki örnekleriyle tekrarda değinilecektir.

Rantçı devlet ile ekonomik istikrar ve temsiliyet arasında kurulan bağlantıların yanı sıra rejim tipleriyle olan ilişkisi de inceleme konusu olmuştur. Nitekim sonraki başlıklarda Cezayir'in "yağmacı otokratik" yapısı ile rantçı ekonomisi arasında bir ilişki olup olmadığı tartışılacak. Devlet gelirlerini şekillendiren faaliyetlerin, siyasi düzeni nasıl etkilediği sorusuna cevap arayan Luciani (1987), devlet yönetimi ile rantçılık arasında bir bağlantı olduğunu düşünmektedir. Bunu yaparken rantçı devletin her türlü faaliyetini doğal kaynak gelirleriyle açıklamanın mümkün olmadığına dikkat çekerek başlar. Ona göre rantın değerlendirilişi en az rantın elde edilişi kadar önemlidir. Devletleri dağıtım (allocation) ve üretim (production) olarak ikiye ayıran Luciani'ye (1987:73) göre demokrasi, -rantçı devlet ile özdeşleştirdiği- dağıtım devletlerinin toplumsal/siyasal meşruiyeti açısından etken bir unsur değildir. Demokrasi ancak, gelir kaynaklarını dışsal rant aracılığıyla değil de üretim ve

vergilendirme yoluyla sağlayan “retim devletleri” için bir anlam ifade etmektedir. Zira bu devletlerde halkın da dâhil olduğu üretim ve vergilendirme süreçleri, siyasi düzenin meşruiyet zeminini oluşturmaktadır.

Peki, Cezayir rantçı bir devlet midir? Öyle ise siyaset veya ekonomisinde yukarıda bahsettiğimiz özellikleri barındırmakta mıdır? Petrol endüstrisinin düzenleyicisi olarak Sontrach’ın rantçı bir düzen kurulmasında payı olmuş mudur? Bunlar, bu başlığın altında cevabı aranılacak temel sorular olacaktır.

Cezayir’in rantçı bir devlet olup olmadığı, farklı teorisyenler tarafından rantçılığa dair çizilen sınırlar incelenerek anlaşılabilir. Teorinin fikir babası olarak kabul edilen Mahdevy, İran’ı merkeze aldığı ve Ortadoğu devletlerine de yer verdiği *The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran* (Rantçı Devletlerde Ekonomik Gelişmenin Yapısı ve Problemleri: İran rneği) başlıklı çalışmasında Cezayir’e rantçı devletler arasında yer vermemişse de, kısa süre sonra bu kategoriye girebilecek devletler arasında ismini saymıştır. Petrol rantının, ulusal gelirler ve toplam döviz gelirleri içerisindeki yüzdelik payı dikkate alınarak hazırlanan tabloda Cezayir’in olmamasının en büyük nedeni, bu çalışmanın Cezayir’in bağımsızlığından ve Sonatrach’ın kuruluşundan önce, 1960 yılında hazırlanmış olmasıdır (Mahdevy, 1970:431). Bu yüzden Cezayir Mahdevy’nin araştırmasında yalnızca potansiyeliyle gündeme gelmiştir.

Mahdevy’den yaklaşık 17 yıl sonra teoriye katkıda bulunan Luciani, Cezayir’i de içine dâhil ettiği dağıtım devleti, ulusal gelirinin %40’ından fazlasını petrol veya diğer doğal kaynaklardan elde eden devletler olarak tanımlamıştır. Luciani’ye (1987:70,72) göre her devlet dağıtım faaliyeti gerçekleştirebilir; fakat rantçı devletlerin kendi yerel ekonomilerini büyük oranda bu faaliyet üzerine inşa etmesi, onları dağıtıcı nitelendirilmesinin muhatapları yapmaktadır. Yazarın çizdiği bu çerçeveye göre, 1981’de hidrokarbon geliri, ulusal geliri içindeki oranı % 67 olan Cezayir, bir rant ve dolayısıyla dağıtım devletidir.

Tablo 14. Hidrokarbonun Yıllara göre Cezayir Ekonomisine Getirisi (%)

Yıl	2004	2005	2006	2007	2008
Yüzdelik Pay	45.48	52.09	52.85	50.89	53.46
Yıl	2009	2010	2011	2012	2013
Yüzdelik Pay	38.41	43.14	46.45	44.70	38.78

Kaynak: (Nawal ve Ibrahim, 2015:23)

Michael Herb (2003), rantçı devleti açıklarken, Beblawi'nin rant tanımını (yurt dışından elde edilen, doğrudan hükümetin kontrollüne giren ve çok az kişinin bu gelirin ortaya çıkmasından sorumlu olduğu gelir) yeniden hatırlattıktan sonra Luciani'ye atıfta bulunarak ulusal geliri en az % 40'ı ranttan oluşan devletlere işaret etmiştir. Herb'ün (2003:8), rant gelirleri / diğer tüm gelirler + rant gelirleri şeklinde formüle ettiği rantçılığın ölçümünde devletlerin zenginliği veya yoksulluğunun da etkili bir unsur olduğunun altını çizilmiştir. Herb, rantçı bir devlet olan Angola'dan 19 kat daha fazla petrol geliri olmasına rağmen Norveç'in rantçı devlet olarak değerlendirilmemesini de bu sebebe bağlamaktadır.

Aşağıdaki tabloda Herb, 1972-1999 yılları arasında rantçı devlet tanımlamasını uyan devletleri sınıflandırmıştır. Bu dönemler arasında petrol gelirinin, ulusal gelir içindeki payı ortalama %53 olan Cezayir, rantçı devletler arasında yer almıştır.

Tablo 15. Rantçı Devletler ve Rantçılık Oranları (1972-1999)

Ülke İsmi	Rantçı Dönem İçerisindeki Rantçılık Oranı (%)	Ülke İsmi	Rantçı Dönem İçerisindeki Rantçılık Oranı (%)
Kuveyt	%88	Kongo	%57
Katar	%87	İran	%55
BAE	%84	Trinidad & Tobago	%53
Umman	%81	Cezayir	%53
S. Arabistan	%80	Gabon	%50
Nijerya	%71	Gine	%50
Botsvana	%64	Endonezya	%49
Angola	%62	Kiribati	%47
Venezüella	%61	Ekvator	%47
Bahreyn	%59	Yemen	%46
Libya	%58	Bolivya	%43
Ekvator Ginesi	%58		

Kaynak: (Herb, 2005:299).

Yapılan tanımlamalar ve sınırlamalar ışığında güncel verileri incelediğimiz zaman sahip olduğu hidrokarbon rezervleri ve gelir oranları nedeniyle Cezayir'in rantçı devlet olma özelliğini sürdürdüğünü söyleyebiliriz. 2019 yılına gelindiğinde, GSMH'nin % 30'unu, bütçe gelirinin % 60'ını ve ihracat gelirinin % 95'ini oluşturan hidrokarbon geliri, Cezayir ekonomisinin ana kaynağı olmaya devam etmiştir (CIA, 2020).

Tüm kanıtlar Cezayir'in, bağımsızlığından bu yana rantçı bir devlet modeli benimsediğini göstermektedir. Peki, rantçılığın Cezayir siyaseti ve ekonomisine etkileri neler olmuştur? Söz konusu etkilerdeki Sonatarch'ın payı nedir? Bu sorulara cevap vermeden önce, rant merkezli bir ekonominin neden olabileceği üç farklı soruna değinilecektir. Alvarez'in (2010) dikkat çektiği bu sorunların benzerleri, bazı dönemler Cezayir'de de yaşanmıştır. Bunlardan ilki rantçı bir zihniyetin ya da bir "petrol çılgınlığı" kültürünün gelişmesidir. Bu kavram, petrol faaliyetlerine katılan hem ekonomik hem de politik temsilcilerin/elitlerin, gelirlerin yenilenemeyen bir doğal kaynaktan elde edilmesine aldırış etmeden, yağmacı ve kısa vadeli davranışlara yönelik güçlü yönelimi ifade etmektedir. Diğer bir olası sorun ise hidrokarbon ihraç eden ülkeler tarafından elde edilen gelirlerin esas olarak uluslararası pazarların gelişimine bağlı olması nedeniyle hükümetlerin uzun vadeli planlama girişimlerini ciddi şekilde kısıtlanmasıdır. Alvarez'in son çıkarımı ise hem upstream hem de downstream faaliyetlerde yaşanan ekonomik belirsizliklerin kamu gider yönetiminde güçlüğüne sebep olmasıdır.

Bu üç sorun, yalnızca rant geliriyle zenginleşmenin değil aynı zamanda bu zenginliğin paylaşımı ve yönetiminin de ekonomik kalkınma ve siyasi istikrar için önem arz ettiği göstermektedir. Ancak; tüketim ve yatırım arasında denge kurularak, varlık fonları yaratılarak, ekonomik üretim çeşitlendirilerek, şeffaf hareket edilerek gerçekleştirilen rant yönetimi sorunları minimize edecektir. Şimdi, Cezayir'in söz konusu yönetim sürecini sağlıklı bir şekilde yürütüp yürütmediği ve Sonatrach'a biçilen rolün bu süreci nasıl etkilediği sorularının cevabı aranılacaktır.

Hidrokarbon rantı üzerindeki Fransız şirketlerin kontrolünü ve etkisini kırmak üzere kurulan ve tamamen devletin kontrolü altında faaliyet gösteren Sonatrach, bağımsızlıktan itibaren Cezayir siyasetinde önemli bir yer işgal etmiştir (Werenfels, 2007). Sonatrach'ın sorumluluğunda olan petrol ve doğalgaz sektöründen elde edilen

gelirlerin neredeyse tamamı hükümet (patrimonyal ve askeri elitler) tarafından kontrol edilmiştir. Böylece rantçı-devlet mekanizması sorunsuz bir şekilde işlemiştir: Devlet, bu rant geliri sayesinde halk üzerindeki otoritesini yükseltmiş ve bunu koruyabilmek için yüksek güvenlik harcamaları gerçekleştirmiştir (Shabafrouz, 2010:16). Michael Ross (2001:334) bu durumu şöyle ifade etmiştir: *“Petrol gelirleri, bir hükümet tarafından siyasi hak talep etme eğiliminde olabilecek sosyal grupların oluşumunu önlemek için kullanabilmektedirler.”* Cezayir, Libya, Tunus ve İran vakalarını örnek veren Ross (2001), petrol zengini devletlerin bağımsız sosyal grupların oluşumunu ve dolayısıyla demokrasi için gerekli bir önkoşulu engellediklerini düşünmektedir. Özellikle petrol fiyatlarının arttığı 1970'lerin başından itibaren hidrokarbon rantıyla güçlenen elitlerin neredeyse dokunulmaz olmasına izin verilmiştir. Askeri destekli rejim, sonraki yıllarda Sonatrach aracılığıyla elde ettiği ranta ve güce giderek daha fazla güvenecek ve bağlanacaktır (Lowi, 2009:91).

Siyasiler ve Sonatrach arasında gelişen söz konusu rant-elit ilişkisi, baskıcı bir siyasi ve güvenlik yapısı inşa etmeye, geniş koalisyonları sağlamlaştırmaya ve geleneksel yağmacı uygulamaları desteklemeye yardımcı olmuştur (Martinez, 2010:8). Sonatrach'ın elde ettiği rantın seçici bir şekilde dağıtılmasıyla sadık destekçilerden oluşan ağlar inşa edilmiştir. Bu gelişme, rant-temelli politik ekonomilerin, yalnızca yüksek gelir elde edilen dönemlerde istikrarlı olduklarını savunan rantçı devlet teorisiyle büyük ölçüde uyumludur (Shabafrouz, 2010:16).

1980'lerin başında petrol fiyatlarındaki düşüş, Cezayir'in oldukça merkezileşmiş ekonomisinin kötü yönetimiyle birleştiğinde, bağımsızlığın ilk günlerinden beri üstü örtülen sosyal ve ekonomik problemler gün yüzüne çıkarmıştır. Petrol kaynaklı gelirlerdeki düşüş, Cezayir ekonomisinde zaten var olan sorunları daha da ağırlaştırmıştır. Bunun yanı sıra Bin Cedid'in 1980'lerin ortasında başlattığı ekonomik liberalleşme hamleleri problemin kaynağıyla ilgilenmekten uzak kalmıştır. Petrol ve doğalgazın yönlendirdiği ekonomiyi Sonatrach'a müdahale etmeden çözmeye çalışan beyhude çabası sürdürülmüştür (Entelis, 1992:16).

FLN üyesi bürokratların liberalleşme hedeflerini birçok alanda kabul ederken özellikle Sonatrach'ın yapısındaki değişiklik taleplerine şiddetle karşı çıkmaları, esasında Martinez(2010) ve Ross'un(2001) iddialarına paralellik arz etmektedir. Bu karşı çıkış;

ekonomik dar boğazın toplumun her kesiminde hissedilmesine, uluslararası baskıların artmasına ve hatta reform paketlerinin hazırlanmasına rağmen ısrarla sürdürülmüştür. Nitekim Sonatrach'ın özelleştirilmesi “kişinin kalbindeki kendi kan dolaşımını yabancıların ellerine devretmekle eşdeğer” tutulmuştur (Martinez, 2010:14).

Hidrokarbon ve daha özelde Sonatrach'ın özelleştirilmesine karşı çıkanlar, ordu üyelerinden ve rant akışının farklı noktalarında bulunan bürokratlardan oluşmaktadır. Bunlar herhangi bir statüko değişikliğinde en çok kaybedecek elitlerdir. Rant üzerindeki kontrol; -yolsuzluk ve baskı ile- asker, bürokrasiler ve elitlerden oluşan rejime ayrıcalıklar tanıyarak iktidarlarını sürdürmesine izin vermektedir. Entelis (1999) bu durumu “(halk tarafından) kısıtlı bir şekilde desteklenen rejimin iktidardaki varlığı tamamen petrol ve gazdan elde edilen ranta bağlıdır” diyerek açıklamıştır.

Beblawi'nin rantçı zihniyet olarak ifade ettiği Alvarez'in ise petrol çılgınlığı olarak açıkladığı durumun bir örneği olarak; Cezayirli siyasiler, güçlerinin kaynağını yani hidrokarbon rantlarını kaybetmenin felaket olacağı konusunda hemfikirlerdi. Bu durum, Enerji ve Madencilik Bakanı Chakib Khelil tarafından Sonatrach'ı özelleştirmek için hazırlanan ve 2001 yılında ilk kez sunulan hidrokarbon reform yasasına karşı güçlü direnci de açıklamaktadır. Bu yasaya başbakan Ali Benl ve gelecek dönemde başbakanlık yapacak olan Ahmed Ouyahia da tamamen karşı çıkmıştır (Entelis, 2012:579). Böylece şirketin özelleştirilmesine yönelik baskı ve çabalara rağmen temel ayrıcalıklardan ve kaynaklarını kaybetmekten korkan rejim elitlerinin siyasi öncelikleri, reform girişimlerini boşa çıkarmış ve bürokrasiyi zayıflatmıştır.

Isabelle Werenfels (2002:2-3), uluslararası baskılara rağmen Cezayir'in Sonatrach gibi Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) özelleştirilmesi hususunda neden isteksiz -ve bunun bir sonucu olarak başarısız- olduğunu açıklarken sıraladığı üç sebep, devlet-şirket arasındaki rant ilişkisini gözler önüne sermektedir:

İlk olarak, yönetimdeki rekabet halindeki gruplar nedeniyle tutarlı bir ekonomik stratejiye sahip birleşik bir bürokrasinin oluşmaması hem özelleştirmenin önünde bir engel olmuş hem de genel ekonomik kalkınmayı geciktirmiştir. İkinci neden ise, devlete ait sanayi kuruluşlarının özelleştirilmesinin rant dağıtımını ve patronaj ilişkileriyle yakından ilişkili oluşudur. Ticaretin serbestleştirilmesi, KİT'lerden rant sağlayan sınıflar için

tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla, rantın ve gücün yeniden dağıtılmasıyla statükoda yaşanan herhangi bir değişiklik, bu grupların direnmesine ve çatışmaların başlamasına neden olabilmektedir. Son sebep, bağımsızlık sonrası Cezayir'in üzerine inşa edildiği milliyetçi, devletçi ve ideolojik temellerin devam eden güçlü kalıntısıyla ilgilidir. Özel sektöre ve dahası yabancı yatırıma karşı güçlü bir güvensizlikle çevrili olan bu kalıntı, özelleştirme ile mücadele eden grupların söyleminde güçlü bir araç olmaya devam etmektedir.

Buteflika döneminde de Sonatrach'ın varlığıyla varlıklarını sürdüren elitlerin etki ve güçleri olduğu gibi devam etmiştir. 2005 Hidrokarbon Reformu ve 2006'daki revizesi, devletin ekonomik hedefleri ile iktidardaki elitlerin rantı kontrol etme ve kullanma konusundaki uzun vadeli stratejik hedefleri yine birbiriyle ilişkili ve tutarlıydı. Bumedyen gibi Buteflika'da Sonatrach'ı kendi varlığının bir garantisi olarak görmüş ve bunu her fırsatta kullanmıştır. Öyle ki, Enerji Bakanlığına ve Sonatrach CEO'luğuna atadığı isimlerin bazıları, Sonatrach merkezli yolsuzluk davalarında sanık koltuğuna oturmuştur (The Arab Weekly, 2019). Sonatrach ve yolsuzluk arasındaki ilişkiye ve yukarıda bahsi geçen kişilere, *Şeffaflığın Tahribatı ve Yolsuzluğun Kaçınılmaz Varlığı* başlığı altında ayrıntılı olarak yer verilecektir.

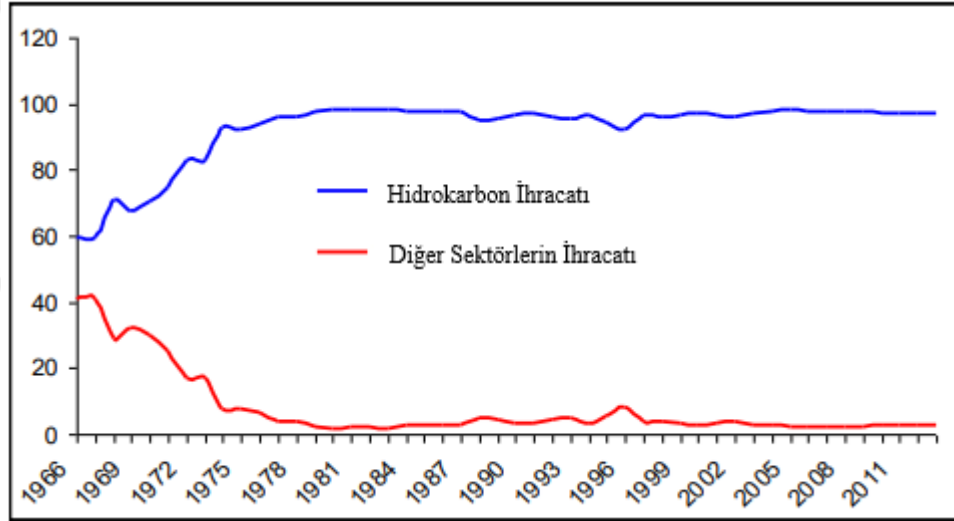
3.2.2. Sonatrach ve Kronikleşen Ekonomik Problemler

Hidrokarbon rantının kontrolü ve dağıtımı bir yandan çekirdek seçkinlere önemli bir güç sağlarken, bir yandan da ekonomiyi daha kırılgan bir hale sokmuştur. Esasında, Cezayir'deki ekonomik düzen (veya düzensizlik), rantçı politikaların hem bir sebebi hem de bir sonucudur. Daha açık ifade etmek gerekirse, keşfedilen hidrokarbon rezervleri ve sömürgeciliğin geride bıraktığı ekonomik buhran, hızlı bir kalkınma modeli olarak Cezayir'i rantçılığa yöneltirken, sonraki yıllarda bu ekonomik yapı diğer (hidrokarbon haricindeki) sektörlerin gelişimini engelleyerek yeniden ekonomik bir krize neden olmuştur. Başka bir deyişle, hidrokarbon sektörünün ihracat ve GSMH'daki büyük payı, sektörel çeşitliliğin zayıf kurumsallaşmasıyla sonuçlanacaktır.

Bazı araştırmacılar, Cezayir tek bir sektöre olan bağımlılığını 1970'lerde ve 1980'lerin başında hükümet tarafından başlatılan geniş sanayileşme programı ve özelleştirme politikalarının başarısızlığına bağlamaktadır. Bu bağlamda, Cezayir ekonomisini

dünya ekonomisine entegre olma girişimlerinin başarısızlığını büyük ölçüde ekonomik reformlara yönelik siyasi muhalefete, kötü yönetişime ve rant arayışıyla özdeşleştirmektedir. (Mohammed, Mohamed ve Abderrahim 2017:11).

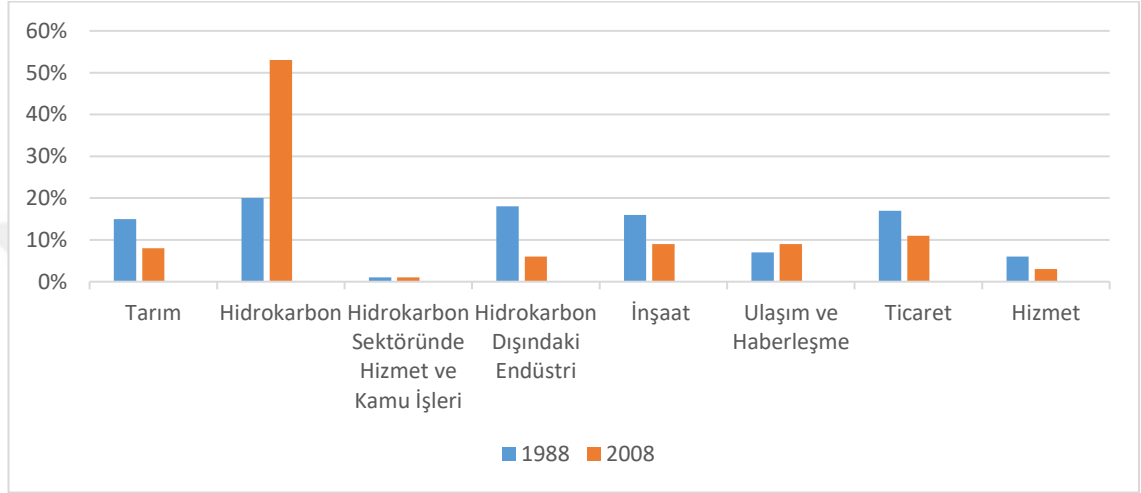
1970'lerde petrol fiyatlarının patlama yaptığı dönemi, Cezayir ekonomisi için “Hollanda Hastalığı”³² (Dutch Disease) olarak özetlenebilecek bir dizi sorunu beraberinde getirmiştir. Buna göre yüksek petrol fiyatları yurt içi fiyatlarını ve gelirlerini etkilemiş; bu da mali kaynaklar ve işgücünün, gıda mahsulleri ve mamul mallardan Sonatrach’a doğru kaymasına neden olmuştur. Bu gelişmeler, tarım ve sanayinin zayıflamasına, gıda ve tüketim mallarının ithalatına daha fazla bağımlı hale gelmesine ve hidrokarbon dışı ihracatın tam anlamıyla ortadan kalkmasına neden olmuştur (Shabafrouz, 2010:14-5).

Şekil 7. Hidrokarbon ve Haricindeki Sektörlerin İhracat Oranları (1966-2011) (World Development Indicator Database, 2013)

³² İlk defa 1977 yılında Ekonomist (The Economist) dergisinde yayımlanan bir makalede kavramsallaştırılan bu terim ismini, 1970’li yıllarda Hollanda’da yaşanan ekonomik problemlere binaen almıştır. 1959 yılından itibaren keşfedilmeye başlanılan rezervler sayesinde doğal gaz ihracatçısı haline gelen Hollanda, çok geçemden bazı ekonomik problemlerle yüzleşecektir. Bunun en önemli sebebi yatırımların doğal gaz sektörüne kayması sonucunda diğer sektörler için yatırımların durma noktasına gelmesidir. Bu dönemde yaşanan problemlerin bir başka sebebi ise, Hollanda para biriminin (Gulden) reel olarak değer kazanmasıyla ihracat ve ithalat yapan üreticinin olumsuz etkilenmiş olmasıdır. Hollanda ekonomisinde görülen bu durum üzerine araştırmacılar, doğal kaynaklardaki artışın sanayileşmeyi olumsuz etkileyebileceğine dikkat çekmişlerdir (Şanlısoy ve Ekinci, 2019). Böylece Hollanda’da yaşanan bu süreç kavramsallaştırılarak, büyük bir doğal kaynağın keşfi veya ihraç edilebilir bir malın uluslararası fiyatındaki artışıyla yaşanan şokun ardından üretim yapısında yaşanan değişiklikleri ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Bu değişikliklerin başında ise diğer sektörlerin önemini kaybetmesi ve yapılan yatırımların azalması gelmektedir.

Yanis Ainas, Nacer Ouarem ve Saïd Souam tarafından hazırlanan aşağıdaki tablo, hidrokarbon sektörüne, dolayısıyla Sonatrach’a yapılan yatırımların sonraki yıllarda da artarak devam ettiğini göstermektedir. 1988 ve 2008 yılları arasında farklı sektörlerin GSYİH içerisindeki paylarına yer veren tabloya göre, 20 yıl içerisinde diğer sektörlerin payında düşüş yaşanırken hidrokarbon sektörünün payı %20’den %50’nin üstüne çıkmıştır.

Şekil 8. Farklı Sektörlerin GSYİH’deki Payları (1988-2008), (Ainas, Ouarem ve Souam, 2012:5-6).

Tarıma yapılan yatırımın azılması kırsal kesimden şehre doğru düzensiz göçün önünü açmış; bu da işsizliğin artmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Cezayir, artan düzensiz göçe ve işsizliğe paralel olarak tarım sektörünü yeniden canlandırmaya çalışmışsa da, alınan tedbirler yeterli olmamıştır. Nitekim tarıma yapılan yatırımın payı 1977’de %6’dan 1980’lerin ortalarında % 12’ye kadar yükseltilmişse de bu rakamlar demografik büyümeye oranla yetersiz kalmıştır (Lowi, 2009:106).

Tablo 16. Cezayir’deki Planlanan ve Fiili Olarak Gerçekleştirilen Yatırım Oranları, (1967-1977)

	1967-69		1970-73		1974-77	
	Hedef %	Gerçekleşen %	Hedef %	Gerçekleşen %	Hedef %	Gerçekleşen %
Toplam Endüstri	48.7	55.3	44.7	57.0	43.6	62.0
Hidrokarbon	41.9	50.9	36.9	47.1	40.6	48.6
Sermaye ve Ara Malları	47.0	40.6	48.9	46.2	47.6	44.5
Tüketim Malları	11.1	8.5	14.2	6.7	11.8	6.9
Tarım	16.9	16.4	14.9	13.0	13.2	4.7
Ekonomik ve Sosyal Altyapı	34.4	28.3	40.4	30.0	43.2	33.3

Kaynak: (D’Amato, 2015:10).

Çoğunlukla yüksek eğitimli gençleri hedefleyen istihdam programları, işsizliğin yayılmasına ve kronikleşmesine neden olmuştur. Silvia D’Amato (2015:13) çalışmasında söz konusu işsizlik ve yetersiz istihdamın yanı sıra petrol ihracatına bağımlılığın, devlet içindeki siyasi kimlik faktörü üzerinde önemli sonuçları olduğunu iddia etmektedir. Buna göre rantçılık, yeni bir eliteryen iktidar yapısı oluşturarak Cezayir toplumu içinde kimliksel bir ayrışmayı önemli ölçüde güçlendirmiş ve yeniden üretmiştir. Bu kimlik sorunu ile işgücü piyasasında rantçılığa bağlı olarak gelişen ve ayrımcılığın boyutunu belirleyen eğitim ve dil politikaları arasında sıkı bir bağ olduğunu iddia ediyor. Buna göre özellikle ayrımcılık, 70’li yıllarda zaten açıkça görülen, işgücü piyasası içinde daha geniş bir ayrımcılığın temelini oluşturuyordu. Petrole bağımlı iş piyasasına yalnızca Fransızca konuşan Cezayirliler tarafından erişilebilmektedir.

Aissoaoui (2001), Sonatrach etrafında gelişen hidrokarbon sektörü büyümenin ana lokomotif olduğu sürece, ekonomik büyümenin tek başına yükselen işsizlik eğilimini tersine çeviremeyeceğini düşünmektedir. Böyle düşünmesinin en büyük nedeni, ulusal gelirlerdeki payına karşın emek yoğun olmayan bir sektörün temsilcisi olan Sonatrach’ın, beklenilenin aksine oldukça düşük bir istihdam gerçekleştiriyor olmasıdır. Nitekim 2007 verilerine göre Sonatrach’ın istihdama katkısı % 0,6 ile sınırlı kalmıştır (Alvarez, 2010:6340). GSYİH’nın % 33’ünü oluşturan tarım, imalat ve inşaat sektörlerinin toplam istihdamdaki payı ise yaklaşık % 54’tür (Aissoaoui, 2001).

1986 yılında yaşanan petrol krizinden en çok etkilenen ülkelerden biri de Cezayir olmuştur. Petrol gelirlerinde yaşanan düşüş, Cezayir ekonomisini uzun bir duraklama dönemine sokmuştur (Laourari ve Gasmi, 2017:1031). Sonatrach etrafında gelişen ekonomik düzen, petrol fiyatlarındaki dalgalanma ile ülkeyi önemli krizlerin içine sokması kaçınılmaz olmuştur. Cezayir ekonomisinin ve siyasi programının Sonatrach'a olan yoğun bağımlılığı, Cezayir'in uluslararası değişikliklere karşı savunmasızlığının en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Bu süreçte ekonominin dinamosu ve bağımsızlığın sembollerinden biri olan şirketin halkla arası giderek açılmış; ismi sürekli yolsuzlukla anılmaya ve varlığı ekonomik eşitsizliğin nedeni olarak görülmeye başlanmıştır. 1980'lerde FLN ve ordu gibi Sonatrach da halk ayaklanmalarının hedeflerinden biri olmuştur. Martinez (2010), yakın bir gelecekte petrol zenginliğinden dışlananların (halkın) Sonatrach'a karşı daha fazla rahatsızlık duyacağını ve işleyişinde daha fazla değişiklik talebinde bulunacağını düşünmektedir.

3.2.3. Şeffaflığın Tahribatı ve Yolsuzluğun Kaçınılmaz Varlığı

İktidarın omurgası ve temel aracı olan Sonatrach, kurulduğu ilk yıllarından itibaren devlet denetiminin haricinde tutulmuştur. Bu ayrıcalıklı politika, Sonatrach'ın diğer şirketlere uygulanan mali kontrollere tabi olmadığı anlamına gelmektedir. Bu durum bir yandan ekonomik düzen ve altyapının oluşturulmasına engel olurken bir yandan da yolsuzluğun yaygınlaşmasına neden olmaktadır (Werenfels, 2002:15). Yolsuzluğun boyutu zamanla o kadar büyümüştür ki, ekonominin bel kemiği olan Sonatrach artık zimmete para geçirmenin ve elitleri zenginleştirmenin ana kaynağı olarak anılmaya başlanmıştır (Werenfels, 2007:50).

Önemli fonlara ve sermayelere şeffaf olmayan erişim imkânının yaratılması, hesap verebilirliğin göz ardı edilmesine sebep olmaktadır. Noreng'in (1994) de ifade ettiği gibi, Sonatrach gibi devlet tekelinde olan şirketlerin yönetimindeki bu düzen(sizlik), hesap verebilirliğin önemini tahrip etmektedir. Bu durumu dair artan rahatsızlıkları, İslamcı HAMAS partisinin üyelerinden biri şöyle dile getirmiştir:

Petrolümüzü yönetmek için yabancılara değil, şeffaf bir yönetime, dürüst yetkililere, ihanet etmeyen gerçek Cezayirlilere ihtiyacımız var... Sonatrach'ta neler yaşandığını ve şirketin hesap ve planlarını öğrenmek için dürüst milletvekillerine ihtiyacınız var (Martinez, 2010:23).

Sonatrach etrafında örülen yolsuzluk ağları, Cezayir siyasetinin önemli problemlerinden biri olarak varlığını korumaktadır. Peki, Sonatrach neden bu problemin merkezinde yer almaktadır? Benn Eifert, Alan Gelb ve Nils Borje Tallroth'un çalışmasına göre rejim tipinin bunda büyük bir etkisi vardır. Araştırmacılara göre, devletlerin sahip olduğu rejim tipleri Ulusal Petrol Şirketi-devlet ilişkisini, dolayısıyla rantın yönetimini şekillendirmektedir. 5 farklı kategoride topladıkları rejim tiplerine göre Cezayir'in içinde bulunduğu durumu en iyi açıklayan başlık *yağmacı otokrasidir*. Araştırmacılara göre şeffaf olmayan bir yönetime sahip olan bu tür rejimlerde yolsuzluklar sıkça ve her kademedede yaşanmaktadır. Kamu idaresi, beraberinde bir dizi rant arama fırsatı sağladığından, süreç tamamen himayeyle işlemektedir. Bu tür rejimlerde hidrokarbon sektörü dışındaki diğer üretim kalemlerine çok az mali ve beşeri sermaye aktarılır, statükoyu besleyen petrol geliri ise zamanla ekonomide kronik bir probleme dönüşür (Eifert, vd., 2002:8).

Söz konusu rejim tipinin devamlılığında ısrar eden yöneticiler, esasında Sonatrach çevresinde genişleyen çıkarlarını korumayı hedeflemişlerdir. Mohammed Halim Limam'ın (2012) çalışmasında verilen örnekler, bu çıkar ilişkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu örneklerin en dikkat çekenini, 63 milyar Cezayir dinarını aşan ve en az 27 sözleşmeyi içeren Brown & Root-Condor'ın (BRC) vakasıdır. BRC, Ould Kaddour'un başında olduğu Sonatrach ve daha sonra ABD başkan yardımcısı olacak olan Dick Cheney'in başında olduğu Haliberton şirketleri arasında kurulan bir mühendislik girişimiydi. Daha sonra adı yolsuzluk davalarında anılacak olan BRC'nin, Cezayir'de petrol fiyatlarının yükseldiği yıllarda Savunma Bakanlığı'ndan komisyon aldığı iddia edilmiştir (Ghiles, 2017). Bu iddiaların ardından Şubat 2006'da Maliye Bakanlığı'nın, Sonatrach ve Savunma Bakanlığı'nı içeren ve değeri 185,7 milyar Cezayir dinarının üzerinde bir değere sahip olan 41 projeye yönelik yaptığı soruşturma sonucunda yolsuzluğun ve zimmete para geçirmenin boyutunun çok daha büyük olduğunu fark edilmiştir (Limam, 2012:258).

Sonatrach'ın adının karıştığı yolsuzluk suçlamalarından bir diğeri ise 1971'de Chemico şirketi ile imzalanan anlaşmaya müteakiben gerçekleşmiştir. Toplam bedeli 300 milyon USD'yi aşan bu sözleşme öncesinde Başkan Bumedyen'e yakın isimlerden biri olan Messaoud Zéghar'ın, 2,75 milyon USD tutarında bir komisyon vererek Chemico'yu anlaşmaya ikna ettiği ortaya çıkmıştır (Malti, 2010:224). Yine aynı

şekilde Sonatrach ve İtalyan şirket ENI yapılan sözleşmelerde 20 milyon USD ile 33 milyon USD arasında bir komisyon ödemesi yapıldığı 1993 yılında yapılan bir soruşturma ile ortaya çıkarılmıştır (Liman, 2012:263).

Daha güncel bir tarih olarak 2010 yılında da, yolsuzluk vakaları ve suçlamaları farklı kişiler üzerinden devam etmiştir. Bu tarihte, Sonatrach'ın CEO'su olarak atanan Mohame Meziane ve dört yardımcısından üçü, yolsuzluk iddialarına ilişkin adli soruşturmaya tabi tutulmuş ve görevlerinden alınmışlardır. Mahkeme, Mr. Meziane'i serbest bırakırken, şirketin upstream departmanından sorumlu yardımcısı Belkacem Boumediene ve petrol ve gaz taşıma departmanından sorumlu yardımcısı Benamar Zenasni hapsine hükmetmiştir (Entelis, 2012:576-7). Cezayir cumhurbaşkanı, Sonatrach'ın Aralık 2009 ile Şubat 2010 arasında imzaladığı veya ihale verdiği 275 sözleşmenin tamamını dolandırıcılık şüphesi nedeniyle dondurmasını emretmiştir (Achy, 2013:5).

Farklı tarihlerde Sonatrach'ta yöneticilik yapmasının yanı sıra Enerji Bakanlığı da yapan Chekib Khelil'in ismi bugün hala bazı yolsuzluk davaları ile anılmaktadır. 2013 yılında hakkında yakalama kararı çıkarılmışsa da, henüz ülkesine iade edilmediğinden yargılama süreci tamamlanmamıştır. 2019 yılında yeniden gündeme gelen yolsuzluk suçlamaları nedeniyle Khelil hakkında bir kez daha dava açılmıştır (Anadolu Agency, 2019).

Son olarak 1999-2019 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı yapmış olan Abdülaziz Buteflika hakkında, seçim kampanyasını finanse etmek için hidrokarbon rantından faydalandığına dair suçlamalar bulunmaktadır. Henüz yargıya taşınmayan suçlamaların doğruluğu önümüzdeki yıllarda belli olacaktır (Werenfels, 2007:140).

Limam (2012), Cezayir'deki yolsuzluğu "elitlerin sporuna" benzetmektedir. Ona göre, sistematik olarak ve her düzeyde gerçekleşen yolsuzluk, ülkede başlı başına bir kültür haline gelmiştir. Bu kültürün Sonatrach etrafında gelişmesi ise şaşırtıcı değildir. Zira kamu tarafından denetlenmesi gereken şirket, bizzat üst düzey kamu personelleri tarafından bu yasadışı "kültürle" çevrelenmiştir. Yolsuzluğu kontrol altına almak yerine, bundan yararlanan üst düzey politikacıların, askeri liderlerin ve işadamlarının oluşturduğu bu yolsuzluk ağının boyutları her geçen gün daha çarpıcı bir şekilde gün yüzüne çıkmaktadır.

3.2.4. Sosyal Sorumluluk veya Bağlılık Satın Almak

Özellikle kamu yatırım kapasitesi düşük ve sosyal güvenlik ağları zayıf olan ülkelerde Sonatrach gibi Ulusal Petrol Şirketleri, kurumsal sosyal sorumluluk programları ile görevlendirilirler. Yerli halk için istihdam yaratma, ticari ve teknik kapasitenin geliştirilmesi, sosyal hizmetlerin sağlanması (okullar ve hastaneler gibi) ve altyapı işlerinin (yollar, köprüler ve su temini gibi) gerçekleştirilmesi gibi faaliyetler bu programların içeriğini oluşturur (Tordo, 2011:26).

İhtiyaç sahibi nüfusa yardımcı olmak ve bilimsel, kültürel ve sportif faaliyetleri geliştirmek için Sonatrach'ın da ülkenin çeşitli bölgelerinde çalışmaları bulunmaktadır. Ayrıca kültürel mirasın korunması yönelik projeler de gerçekleştirmiştir. 2002 yılında ise "Sağlık Güvenliği ve Çevre" (Health Security and Environment-HSE) adlı bir projeyi hayata geçirerek insan hayatını ve çevreyi koruyan sürdürülebilir bir kalkınma için kolları sıvamıştır (Rihane and Oudaifia, 2016:96-7).

Bununla birlikte Sonatrach'ın gerçekleştirdiği bu sosyal programların amaç ve sonuçlarına dair bazı soru işaretleri ve eleştiriler bulunmaktadır. Werenfels'e (2007) göre devlet, çoğu zaman -Sonatrach'ın elde ettiği- hidrokarbon rantını bağlılık satın almak ve sosyal sakinliği sürdürmek için bir araç olarak kullanmıştır. Böylece Cezayir'in yalnızca yönetici elitler için değil, vatandaşları için de bir tahsis devleti olduğunu anımsatılmak istenmektedir. Bu bağlamda Sonatrach, petrol ve gaz üretimini genişletirken bir yandan genç, huzursuz ve genişleyen nüfusun artan sosyal ihtiyaçlarını cevap vermekle bir yandan da devlet gücünü korumakla görevlendirilmiştir (Entelis, 1999:11).

SONUÇ

1850’li yıllarda Amerika’da gerçekleştirilen keşifler sırasında petrole yatırım yapmanın dahi kârlı bir iş olup olmadığı tartışılırken, bu doğal kaynağın sonraki 150 yılı aşkın bir süre boyunca birçok küresel gelişmenin merkezinde yer alacağı tahmin bile edilemezdi. Nitekim kullanım alanının yaygınlaşması ve endüstriyel gelişmelere paralel olarak siyasi ve ekonomik hâkimiyeti de kapsayan bir güç ilişkisinin aktörü olarak tüm dünyada varlığını ispatlayacaktır. Modern sanayi toplumunda merkezi bir öneme kavuşması ve stratejik bir hedefe dönüşmesi, küresel piyasada yeni aktörlerin doğmasına ve uluslararası rekabetin daha geniş bir coğrafyaya yayılmasına neden olmuştur. XXI. yüzyılın ortalarına kadar bu rekabetin ana aktörleri Amerika ve Avrupa merkezli uluslararası şirketlerden ibaret iken, bu tarihten sonra kaynak zengini devletlerin de petrol endüstrisine dâhil olmasıyla birlikte aktör sayısı artmıştır.

Petrol zengini devletlerin, zamanla kartel bir yapıya bürünerek “Yedi Kız Kardeş” ismiyle anılacak olan büyük Uluslararası Petrol Şirketleri’nin kendi topraklarındaki varlığına karşı duydukları isteksizliğe ve petrol rantını kontrol etme hususundaki kararlılıklarına paralel olarak, petrol rezervlerinin ve üretim tesislerinin mülkiyeti yeniden düzenlenecektir. Tam da bu noktada ortaya çıkan Ulusal Petrol Şirketleri, devletlerin söz konusu korumacı ve milliyetçi söylemlerinin sektördeki yansıması olarak kabul edileceklerdir. İlk kuruldukları yıllarda küresel piyasadaki zayıf konumlarına rağmen imtiyaz sözleşmelerini yeniden düzenleyerek, teknoloji transferinde aracı roller üstlenerek ve yabancı şirketlere karşı milli çıkarları koruyarak kısa zamanda ait oldukları devletlerin vazgeçilmez bir parçası haline gelmişlerdir. Bugün de varlığını ve etkisini sürdüren bu şirketler dünya petrol rezervlerinin %73’ünü ve üretimin ise %61’ini kontrol etmektedirler.

Bir ulusal güvenlik meselesi olarak enerjinin artan önemi ve Ulusal Petrol Şirketleri’nin kuruluşundaki siyasi ve ekonomik dinamikler göz önünde bulundurulduğunda, bu şirketlerin yalnızca teknik işlerle sorumlu tutulduğunu düşünmek yanıltıcı olacaktır. Bu bağlamda, çalışmanın birinci bölümünde bu şirketlerin gerek üstlendiği görevler gerekse iç ve dış politikadaki etkileri incelenerek ulusal ve uluslararası düzeyde daha geniş bir misyonları olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır. Nitekim çalışmada, Ulusal Petrol Şirketi-devlet arasında siyasi bir ilişki

kurulmuş ve bunun seviyelerini belirleyen unsurlar tartışılmıştır. Her iki tarafın sahip olduğu ve muadillerine göre farklılık gösterebilen özellik ve misyonların, aralarındaki ilişkinin çerçevesini ve niteliğini belirlediği tespit edilmiştir. Bu tespitin teze en büyük katkısı, bu kuruluşların kendi aralarında ayrıldığını ve hepsinin aynı güç ve etkiye sahip olmadığını kanıtlamak olmuştur. Böylece Cezayir-Sonatrach ilişkisinin benzerlerinin olabileceği fakat her Ulusal Petrol Şirketi-devlet ilişkisinin bu örnekteki gibi vuku bulmama ihtimalinin de olduğu hatırlatılmıştır. Nitekim Ulusal Petrol Şirketleri'ni, yönettiği petrol ve doğal gaz rezervlerinin büyüklüğü ve kendilerine verilen düzenleyici yetkilerin genişliği ile sınıflandıran Mahdavi (2015), çalışmasında bu özelliklerin devlet ile kurulan ilişkide belirleyici unsurlar olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede, her iki niteliğe de minimum seviyede sahip olan Tunuslu Entreprise Tunisienne d'Activities Pétrolières (ETAP) ve Ganalı National Petroleum Corporation şirketleri yalnızca işletmecilerden vergi gelirlerini toplayarak ve küçük ortaklıklara dâhil olarak devlet hazinesine katkı sağlarken, her ikisine de sahip olan Sonatrach gibi *Entegre Şirketler*, üretim ve düzenlenme yetkilerine sahip olmanın yanı sıra petrol endüstrisindeki tekel işletmeci statüsüyle politik süreçlere de dâhil olmaktadır.

Ulusal Petrol Şirketi-devlet ilişkisindeki dinamikler incelerken yalnızca şirkete ait değişkenler söz konusu değildir; aynı zamanda devletin nitelik ve hedeflerini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Nitekim ilk bölümde elde edilen önemli sonuçlarından biri de devletin izlediği kalkınma modeli ve rejim tipinin, şirkete yüklenen anlamı ve verilen görevlerin yapısını ve işleyişini değiştirebildiğidir. Bu durum incelenirken özellikle Rantçı Devlet Teorisi'nden çokça istifade edilmiştir. Petrol rantı ile kalkınma sorunu ve rejim tipi arasında bir ilişki kuran teorisyenler, bu bağlantıyı incelerken Ulusal Petrol Şirketleri'ne de atıfta bulundukları tespit edilmiştir. Devletler, sahip oldukları şirketin faaliyeti ile elde ettiği rant gelirini, siyasi sistemi üzerine inşa ettikleri toplumsal mutabakatı sürdürmek için dağıtmaktadır. Böylece bu şirketler rant ve devlet arasında hem bir aracı hem de bir kontrol mekanizması görevini görmektedir. Vergi yoksa temsiliyet de yoktur anlayışıyla özdeşleşen söz konusu mutabakatın sürdürülebilirliği için Ulusal Petrol Şirketleri'nin petrol gelirini maksimum seviyede tutması gerekmektedir. Petrol gelirlerinin düşüşü veya çeşitli anlaşmazlıklar nedeniyle ihracatında yaşanan aksamalar sübvansiyonların ortadan kalkmasına ve halkın düzene karşı rahatsızlığını dışa vurmasına neden olabilmektedir.

Her ne kadar Sonatrach doğrudan hedef alınmış olmasa da, 1980’li yıllarda yaşanan petrol krizine paralel olarak Cezayir’de gerçekleşen ayaklanmalar ve çatışmaya dönen anlaşmazlıklar petrol rantı üzerine kurulmuş hassas dengeyi açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Birinci bölümde varılan sonuçlardan bir tanesi de, rant unsurunun yanı sıra rejim tipinin de ulusal şirketlerin konum ve görevlerini etkilediğidir. Eifert, Gelb ve Tallroth’un (2002) hazırlamış olduğu tablo, çalışmanın ortaya koyduğu bu iddiayı destekler niteliktedir. Petrol üreticilerinin rejimlerini Olgun Demokrasi, Hizipçi Demokrasi, Ataerkil Otokrasi, Reformcu Otokrasi ve Yağmacı Otokrasi olarak ayıran çalışma, bunlara sahip olan devletlerin politik ekonomilerine ve şirketlerle kurdukları ilişkilere ışık tutmuştur. Buna göre Norveç gibi olgun demokrasiye sahip olan devletlerde şeffaf bir kurumsal yapı ve hizmet veya doğrudan transferler yoluyla halka devredilen rantlar söz konusu iken, Cezayir gibi yağmacı otokrasiye sahip olan devletlerde ise şeffaf olmayan kurumsal düzen ve yolsuzluk gibi yöntemlerle elitlerin müdahale ettiği rantlardan bahsedilebilir.

Şunu da ifade etmek gerekir ki, devletlerin izledikleri rant politikası ve sahip oldukları rejim tipleri, Ulusal Petrol Şirketleri’nin dış politikada aktif bir şekilde rol oynamasına ve küresel enerji piyasasında bir temsilci olarak hareket etmesine engel olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Ulusal Petrol Şirketleri’nin bir düzenleyici olarak gerçekleştirdiği işbirlikleri ve anlaşmaların yanı sıra son zamanlarda yoğunlaşan uluslararasılaşma politikaları, üretici devletleri uluslararası arenada daha görünür kılmaktadır. Ayrıca bu şirketlerin düzenleyici faaliyetleri sayesinde topraklarında faaliyet gösteren yabancı varlıklara karşı elini güçlendiren devletler, imtiyaz ve pazarlık konusunda avantajlı bir konuma geçmişlerdir.

İkinci bölümde, Cezayir hidrokarbon endüstrisindeki gelişimler merkeze alınarak; izlenilen enerji politikaları, hedefler ve Sonatrach’ın bunlar içindeki payı ve önemi incelenmiştir. Bu bölümde elde edilmek istenen sonuç, birinci bölümde bahsi geçen şirket-devlet ilişkisinin yapısını belirleyen değişkenleri örnek üzerinden tespit etmek ve Sonatrach’ı kuran ve düzenleyici yetkilerle donatan motivasyonu tahlil etmek olmuştur. Cezayir’in, bağımsızlığını kazanmasına rağmen ekonomisi -daha özelden petrol kaynakları- üzerinde devam eden Fransız hâkimiyetine karşı korumacı bir

hedefle kurduğu Sonatrach, sonraki yıllarda da kaynak milliyetçiliği politikalarının bir aracı olarak varlığını sürdürmüştür. Fransız tehlikesinin ortadan kalkmasına rağmen devam eden bu korumacı tavır, şirkete daha fazla düzenleyici yetki verilmesine ve siyasi süreçlere daha fazla entegre edilmesine neden olmuştur. Üst kademelere atanan yöneticilerin, tek parti yönetiminin sahibi olan FLN'den atanması, Enerji Bakanı ve şirket CEO'sunun zaman zaman yer değiştirmesi ve enerji işbirliği için gerçekleştirilen diplomatik faaliyetlerde şirket temsilcilerinin de katılması gibi örnekler bu entegrasyonun boyutları hakkında fikir vermektedir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, söz konusu bütünleşme her ne kadar korumacılık anlamında istenilen sonucu vermiş olsa da, ilerleyen süreçte başka problemleri de beraberinde getirecektir. Yukarıda da zikredildiği üzere, FLN'nin siyasi bir aktör olarak ülke yönetimindeki yegâne varlığı hesap verilebilirlik ve şeffaflık ilkelerinin tahribata uğramasına sebep olmuştur. Bu da üçüncü bölümde ayrıntılı olarak üzerinde durulduğu üzere, rant kaynağının yani Sonatrach'ın içerisinde ismi yolsuzluklara karışan elitlerin doğmasına kaçınılmaz hale getirmiştir.

İlk bölümde kavramsal ve teorik çerçevesi çizilen şirket-devlet ilişkisini ve ikincisinde Cezayir petrol endüstrisinin yapısını ve Sonatrach'ı içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik ortamı inceledikten sonra üçüncü bölümde bu iki konu arasında bağlantı kurulmuştur. Bu bağlamda Sonatrach'ın yalnızca devlet kasasına girdi sağlayan ekonomik araç olmadığı, aynı zamanda kuruluşundan itibaren kendisine verilen görev ve yetkiler neticesinde iç ve dış politikayı olumlu veya olumsuz etkisi olan bir teşebbüs olduğu tespit edilmiştir.

Sonatrach'ın dış politikadaki etkileri 3 başlık etrafında toplanmıştır: Anlaşma ve işbirlikleri, küresel piyasada Üçüncü Dünyacılık ve uluslararasılaşma politikası. Bu üç başlığın da ortak özelliği şirketin dış politikada bir temsilci gibi hareket ederek düzenleyici faaliyetlerde bulunuyor olmasıdır. Kuruluşunun ilk yıllarından itibaren Uluslararası Petrol Şirketleri ve yabancı devletlerle anlaşma masalarına oturan Sonatrach'ın özellikle 1960'lı yıllarda Amerikalı şirketlerle kurduğu ilişkiler, ilk başlığın altında incelenen dikkat çekici örneklerden biri olmuştur. Nitekim Sonatrach'ın kurucularından biri olan Belaïd Abdessalem, diplomatik misyon ve "sınırsız yetki" ile donatılarak Amerikalı şirketleri Cezayir'e çekmek için ABD'ye birçok kez ziyaret gerçekleştirmiştir. Üçüncü Dünyacılık başlığı ile tartışılmaya açılan

konu, Cezayir'in ideoloji temelli dış politikası ile Sonatrach'ın ortak hareket etmesini içermektedir. Bu bağlamda, Bağlantısızlar arasında yer alan devletlerle ilişkilerde Sonatrach'ın aktif bir şekilde rol aldığı örneklerle ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu devletlerle gerçekleştirilen toplantıların maliyetinin karşılanmasında, Orta Doğu'da yaşanan savaşlar sonrasında emperyalist devletlere karşı petrolün bir silah olarak kullanılmasında ve tecrübe ve teknolojiye ihtiyaç duyan petrol zengini devletlere yapılan yardımlarda bu ilişkiyi açık bir şekilde görebiliriz. Dış politika bağlamında incelenen uluslararasılaşma meselesi ise, Sonatrach'ın 2000'li yılların başından itibaren faaliyet alanını ulusal sınırlar dışına taşımaya karar vermesiyle gündeme gelmiştir. 1999 yılında Sonatrach'a bağlı bir birim olarak kurulan International Petroleum Exploration & Production (Sipex) tarafından yürütülen bu süreç, Mali, Nijerya, Nijer, Libya, Mısır, İspanya, İtalya, Portekiz, Birleşik Krallık gibi ülkelerde faaliyet gösterilmesine yardımcı olmuştur. Bunlar arasında İtalya örneği dikkat çekicidir. Zira İtalya'da 1 rafineri ve 3 depolama tesisi bulunan Sonatrach Raffineria Italiana şirketi, Cezayir'in Avrupa'daki en önemli yatırımı olarak kabul edilmektedir. İtalyan şirket ENI ile Sonatrach arasındaki bağımsızlığın ilk yıllarına dayanan ilişkiler, iki devlet arasındaki yatırımları ve ilişkileri kuvvetlendirmiştir. Sonatrach'ın uluslararasılaşma politikasının sonraki yıllarda artarak devam edeceği düşünülmektedir.

İç politika ve Sonatrach arasındaki ilişki 4 başlık altında incelenmiştir: Cezayir-Sonatrach ilişkisinde rantçılığın yansımaları, Sonatrach ve kronikleşen ekonomik problemler, şeffaflığın tahribatı ve yolsuzluğun kaçınılmaz varlığı ve bağlılık satın almak veya sosyal sorumluluk. Cezayir-Sonatrach ilişkisi bu başlıklar kapsamında incelendiğinde, devletin rant üzerindeki tekel kurma ve bunu yönetme çabalarının ön plana çıktığını görmek mümkündür. Cezayir'in petrol sektörü üzerindeki yaygın müdahalesi, bağımsızlığının ilk yıllarında Fransa'nın post-kolonyal politikasına karşı bir tepki ve savunma şeklide gelişmişse de, bu müdahale sonraki yıllarda da devam ederek Cezayir'in otokratik kimliğini güçlendirmiş, Sonatrach ve dolayısıyla petrol rantı üzerinde şeffaf olmayan bir düzenin kurulmasına neden olmuştur. Ülkenin, ilk bölümde yağmacı otokrasi ile özdeşleşen yapısı ise bu durumu pekiştiren bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Zira aralarında devlet başkanı ve şirket CEO'larının da isminin yer aldığı milyon dolarlık yolsuzluk davaları açılmıştır. Şirket etrafında bu

yolsuzluk olayları ayyuka çıkmaya devam ederken ekonomide yaşanan krizler Cezayir’de kronik bir probleme dönüşmüştür. Nitekim petrol endüstrisinin düşük istihdam sağlaması ve diğer sektörlere yapılan yatırımların düşük oranlarda seyretmesi henüz kalıcı bir çözümün bulunamadığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Achy, L. (2013). *The Price of Stability in Algeria*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- Addi, L. (1995). Algeria's New Oil Strategy. *Oil in the New World Order*. Kate Gillespie ve Clement M. Henry (Ed.). s. 89-102. Florida: University Press of Florida,
- Adjel-Debbich, S. (2018). La crise de l'oléoduc Edjeleh-Gabès: Au cœur des enjeux de souveraineté du Maghreb (1954-1962). *L Année du Maghreb*, 18(18), 129-148.
- Ainas, Y., Ouarem, N. ve Souam S. (2012). Hydrocarbons: An Asset or an Impediment to Algerian Development? *Revue Tiers Monde*, 210(2), 69-88.
- Aissaoui, A. (2001). *Algeria: The Political Economy of Oil and Gas*, Oxford: Oxford Univeristy Press.
- Al-Fattah, S. M. (2013). National Oil Companies: Business Models, Challenges, and Emerging Trends. *Corporate Ownership & Control*, 11(1), 727-736.
- Alkadiri, R. ve Ewers, B. (2020). Preparing National Oil Companies for a New Energy Landscape. *Boston Consulting Group*.
- Álvarez, A. M. (2010). Rentierism in the Algerian Economy Based on Oil and Natural Gas. *Energy Policy*, 38(10), 6338-6348.
- Armaoğlu, F. (2020). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Augé, B. (2010). *The Trans-Saharan Gas Pipeline: An Illusion or a Real Prospect*, Notes de l'Ifri, Paris.
- Baker Institute Policy Report. (2007). *The Changing Role of National Oil Companies in International Energy Markets*. Texas: James A. Baker III Institute.
- Barth, M. (2019). *The Algeria-Russia Strategic Partnership: An Assertive Geopolitical Move?*, Brussels: Brussels International Center.
- Beblawi, H. (1987). The Rentier State in the Arab World The Rentier State. H. Beblawi ve G. Luciani (Ed.). s. 43-62, London: Croom Helm.
- Bernardini, P. (2008). Stabilization and Adaptation in Oil and Gas Investments. *Journal of World Energy Law & Business*, 1(1), 98-112.
- Belhoul, H. C. (1984). *The Performance of Public Industrial Enterprises in Algeria: An Empirical Study*. Unpublished doctoral dissertation. University Of Keele.
- Bendib. R. (1988). *Hydrocarbons, Rent And The Algerian Growth Strategy: A Critical Appraisal Of The Process Of Building An Independent And National Economy*. Unpublished doctoral dissertation. Department of Political Economy, University of Glasgow.

- Beyazay-Odemis, B. (2015). *The Nature Of The Firm in The Oil Industry: International Oil Companies in Global Business*. New York: Routledge Publishing.
- Blin L. (1990). *L'Algérie du Sahara au Sahel*, Paris: L'Harmattan.
- BOTAŞ. (2020). Türkiye'nin Merkez Çarkı BOTAŞ. <https://www.botas.gov.tr/uploads/galeri/85904-2-temmuz-brosur.pdf> adresinden erişilmiştir (26 Mayıs 2021).
- Bourcier, P. (1988). National Oil Companies: Issues and Prospects. *Natural Resources Forum*, 12(4), 369-373.
- BP. (2020). Statistical Review of World Energy
- Bremmer, I. ve Johnston R. (2009). The Rise and Fall of Resource Nationalism. *Survival*, 51(2), 149-158.
- Byrne, J. J. (2016). *Mecca of Revolution: Algeria, Decolonization, and the Third World Order*. Oxford: Oxford University Press.
- Calabrese, J. (2021, 26 Ocak). *The New Algeria and China*. Middle East Institute, https://www.mei.edu/publications/new-algeria-and-china#_ftn36 adresinden erişilmiştir (27 Mayıs 2021).
- Cantoni, R. ve Veneer, L. (2014). Underground and Underwater: Oil Security in France and Britain During the Cold War. *The Surveillance Imperative: Geosciences During the Cold War and Beyond*. S. Turchetti, Peder Roberts (Editor). New York: Palgrave, 45-66.
- Charte d'Alger. (1964). http://www.axl.cefan.ulaval.ca/afrique/algerie-charte_d%27alger1964.htm adresinden erişilmiştir (23 Mart 2021).
- Chikhi, L., Zhdannikov D. ve Bousso, R. (2019, 20 Mart). Exxon's talks to tap Algeria shale gas falter due to unrest source, <https://www.reuters.com/article/us-algeria-protests-exxon-mobil-idUSKCN1R11G8> adresinden erişilmiştir (27 Mayıs 2021).
- CIA. (1970). Algeria: The Impotrance of the Oil Indsutry. Intelligence Memorandum, (ER IM 70-146.)
- CIA. (2020). The World Factbook- Algeria, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ag.html> adresinden erişilmiştir (5 Mayıs 2021).
- Claes, D. H. ve Garavini G. (2020). *Handbook of OPEC and the Global Energy Order Past, Present and Future Challenges*, New York: Routledge.
- Congressional Research Service (2007). *The Role of National Oil Companies in the International Oil Market*. Washington DC.
- Cornat, H. (1965, 26 Kasım). Senat: Première Session Ordinaire de 1965-1966, https://www.senat.fr/rap/1965-1966/i1965_1966_0022.pdf adresinden erişilmiştir (23 Mart 2021).

- D'Amato S. ve Pantab, G. D. (2016). Does rentierism have a conditional effect on violence? Regime oil dependency and civil war in Algeria, *The Extractive Industries and Society*, 1-10.
- Dekhili T. (2019). *The Impact of Oil Price Changes on the Economic Growth Of Selected OPEC Countries*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, İ. (2007). *Uluslararası Petrol Sistemi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dunning, T. (2008). *Crude Democracy: Natural Resource Wealth and Political Regimes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- EIA. (2013, 20 Mayıs). Algeria, https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Algeria/archive/pdf/algeria_2013.pdf adresinden erişilmiştir (1 Mayıs 2021).
- Eifert, B., Gelb A. ve Tallroth N.B. (2002). *The Political Economy of Fiscal Policy and Economic Management in Oil Exporting Countries*. World Bank Policy Research Working Paper, 289.
- Elliott, S. (2020, 16 Nisan). Algeria's Sonatrach signs upstream MOUs with Turkey's TPAO, Russia's Zarubezhneft. <https://www.spglobal.com/platts/en/market-insights/latest-news/natural-gas/041620-algerias-sonatrach-signs-upstream-mous-with-turkeys-tpao-russias-zarubezhneft> adresinden erişilmiştir (26 Mayıs 2021).
- El-Katiri, M. (2010). *Sonatrach: An International Giant in the Making*. Defence Academy of the United Kingdom, Special Series.
- Entelis, J. P. (1999). Sonatrach: The Political Economy of an Algerian State Institution. *Middle East Journal*. 53(1). 9-27.
- Entelis, J. P. (2012). Sonatrach: The Political Economy of an Algerian State Institution. *Oil and Governance State-Owned Enterprises and the World Energy Supply* David G. Victor, David R. Hulst ve Mark C. Thurber (Ed.). s. 557-598. Cambridge: Cambridge University Press.
- EPDK. (2020). *Doğal Gaz Piyasası 2019 Yılı Sektör Raporu*. Ankara: Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı.
- International Legal Materials, *Cambridge University Press*, 1(2), 214-230.
- Gaillard E. ve Lebois M. (2015). Algeria. *African Upstream Oil and Gas: A Practical Guide to the Law and Regulation*. Eduardo G Pereira ve Kim Talus (Ed.). London: Globe Business Publishing Ltd.
- Garavini, G. (2015). From Boumedienomics to Reaganomics: Algeria, OPEC, and the International Struggle for Economic Equality. *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, 6(1), 79-92.

- Ghiles, F. (2017, 26 Mart). *New Sonatrach Pick Reflects Algeria's Infighting*, <https://theArabweekly.com/new-sonatrach-pick-reflects-algerias-infighting>, adresinden erişilmiştir (3 Mayıs 2021).
- Grayson, L. E. (1987). *Who and How in Planning for Large Companies: Generalizations from the Experiences of Oil Companies*. New York: Palgrave Macmillan.
- Grimaud, N. (1972). Le Conflit Pétrolier Franco-Algérien. *Revue française de science politique*, 22(6), 1276-1307.
- Hamouchene, H. ve Pérez, A. (2016). *Energy Colonialism: The EU's Gas Grab in Algeria*. Barcelona: Observatory on Debt and Globalisation.
- Hanighen F. C. ve Zischka, A. (1935). *The Secret War: The War for Oil*. London: G.Routledge.
- Hassan, A. (2013). Review of the Global Oil And Gas Industry: A Concise Journey From Ancient Time to Modern World. *Petroleum Technology Development Journal*, 3(2), 123-141.
- Hayes, M. H. (2004). *Algerian Gas to Europe: The Transmed Pipeline And Early Spanish Gas Import Projects*. Geopolitics of Natural Gas Study Working Paper (27).
- Heller, C. A. (1980). *The Birth and Growth of the Public Sector and State Enterprises in the Petroleum Industry. State Petroleum Enterprises in Developing Countries*. New York: Pergamon Press.
- Herb, M. (2005). No Representation without Taxation? Rents, Development and Democracy. *Comparative Politics* (37)3, 297-316.
- Herodotos. (2018). *Tarih*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Herrmann, L., Dunphy, E. ve Copus, J. (2010). *Oil & Gas for Beginners: A Guide to the Oil Industry*. London: Deutsche Bank.
- Hughes, L. (2014). *Globalizing Oil: Firms and Oil Market Governance in France, Japan, and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ikenberry G. J. (1998). *Reasons of State*. New York: Cornell University Press.
- Iratni, B. (1986). *Foreign policy and Nation-State building in Algeria, 1962-1985*. Unpublished doctoral dissertation. University of Warwick
- James R. A. (2011). *Strategic Alliances Between National And International Oil Companies*, Freeman Spogli Institute For International Studies Working Paper, (104).
- Jenkins, J. C., Meyer, K., Costello, M. and Aly H. (2011). International Rentierism in the Middle East and North Africa, 1971-2008. *International Area Studies Review*, 14(3), 3-31.
- Kesseiri, R. (2005). *Ideologised Foreign Policy and the Pragmatic Rationale: The Case of Algeria under Houari Boumedienne, 1965-1978*, Unpublished doctoral dissertation The Department of Arabic and Middle Eastern Studies, The University of Leeds.

- Krotoff, F. ve Bonnefoy, N. (2007). Hydrocarbons Legislation in Algeria: Back to Square One?. *International Oil and Gas Finance Review*, 57-62.
- Kurt, M. Y. (2021). Masinissa'dan Tebbun'a Cezayir Diplomasisi. *Mağrib Diplomasisi: Kuzey Afrika Devletlerinin Dış İlişkiler Tarihi*. Mürsel Bayram (Ed.). s. 220-285. Raleigh: Glasstree Academic Publishing.
- Laourari, I. ve Gasmi, F. (2016). Has Algeria Suffered From The Dutch Disease? Evidence From 1960-2016 Data, *Revue d'économie politique*, 127, 1029-1058.
- Levy, B. (1982). World Oil Marketing in Transition. *International Organization*. 36(1), 113-133
- Licklider, R. (1997). Oil and World Politics. *Encyclopedia of U.S. Foreign Relations*. Bruce W. Jentleson, Thomas G. Paterson ve Nicholas X. Rizopoulos (Ed.). s. 308-316. New York: Oxford University Press.
- Limam, M. H. (2012). Detailed Analysis Of The Phenomenon Of Political Corruption In Algeria: Causes, Repercussions And Reform. *Contemporary Arab Affairs*, 5(2), 252-278.
- Linde v. d. C. (2000). *The State And The International Oil Market*. New York: Springer.
- Losman, D. L. (2010). The Rentier State and National Oil Companies: An Economic and Political Perspective. *The Middle East Journal*, 64(3), 427-445.
- Lowi, M. R. (2009). *Oil Wealth and the Poverty of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Luciani, G. (1987). Allocation vs Production States: A Theoretical Framework. *The Rentier State*. H. Beblawi ve G. Luciani (Ed.). s. 63-82. London: Croom Helm.
- Madelin, H. (1974). *Oil and Politics*. London: Saxton House/Lexington Books.
- Mahdavi, P. (2014). Why Do Leaders Nationalize the Oil Industry? *The Politics of Resource Expropriation*. *Energy Policy*, 75, 228–243.
- Mahdavi, P.(2015). *The Politics of Oil Nationalizations*, Unpublished doctoral dissertation. University of California.
- Mahdavy, H. (1970). Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran. *Studies in the Economic History of Middle East*, M.A Cook (Ed.). s. 428-467. Oxford: Oxford University Press..
- Malti, H. (2010). *Histoire secrète du pétrole algérien*. Paris: La Découverte.
- Malti, H. (2013). *Le Maghreb face aux nouveaux enjeux mondiaux: La Sonatrach, un État dans l'État ?*, Ifri, Paris.
- Malti, H. (2020). Algeria and OPEC. *Handbook of OPEC and the Global Energy Order Past, Present and Future Challenges*, Dag Harald Claes and Giuliano Garavini (Ed.). New York: Routledge.

- Marcel, V. (2006). *Oil Titans: National Oil Companies in the Middle East*. Washington: Brookings Institution Press.
- Martinez, L. (2010). Algérie: les illusions de la richesse pétrolière. *Les Etudes du CERI*, (168).
- Maugeri, L. (2006). *The Age of Oil: The Mythology, History, and Future of the World's Most Controversial Resource*. Westport: Praeger.
- McPherson, C. (2013). National Oil Companies: Ensuring Benefits and Avoiding Systemic Risks. *The Handbook of Global Energy Policy*. In Andreas Goldthau (Editor). (First Edition), s.146-155, Oxon: John Wiley & Sons Ltd. Published.
- Mitchell, T. (2011). *Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil*. London: Verso Publishing.
- Mohammed, C.D., Mohamed, B. ve Abderrahim C. (2017). Oil rents and institutional quality: empirical evidence from Algeria. *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 19(2). 2-31.
- Mortimer, R. A. (2015). Algerian Foreign Policy: From Revolution to National Interest. *The Journal of North African Studies*, 20(3), 466-482.
- Musso, M. (2017). Oil will Set us Free: The Hydrocarbon Industry and the Algerian Decolonization Process. *Britain, France and the Decolonization of Africa*. Andrew W.M. Smith, Chris Jeppesen (Ed.). s. 62-84. London: UCLPress.
- Nashashibi K., Alonso-Gamo P., Bazzoni, S., Feler, A., Laframboise, N. ve Horvitz, S.P. (1998). *Algeria: Stabilization and Transition to the Market*. Washington, DC: International Monetary Fund.
- Naylor, P. C. (1985). A Post-Colonial Decolonization: French-Algerian Hydrocarbon Relations, 1962-71. *Proceedings of the Meeting of the French Colonial Historical Society*, 8, 179-190.
- Naylor, P. C. (2000). *France and Algeria A History of Decolonization and Transformation*. Florida: University Press of Florida.
- Noreng, Ø. (1994). National Oil Companies and Their Government Owners: The Politics of Interaction and Control, *The Journal of Energy and Development*, 19(2), 197-226.
- OECD. (2019). *Algeria*. <https://oec.world/en/profile/country/dza> adresinden erişilmiştir (27 Mayıs 2021).
- Oil and Gas Journal. (2003, 3 Kasım). *Peru approves Pluspetrol's 10% transfer to Sonatrach*, <https://www.ogj.com/general-interest/article/817255810/peru-approves-pluspetrols-10-transfer-to-sonatrach> adresinden erişilmiştir (1 Mayıs 2021).
- Oirere S. (2020). Sonatrach to Expand Pipeline Network in New Contracts. <https://pgjonline.com/magazine/2020/november-2020-vol-247-no-11/features/sonatrach-to-expand-pipeline-network-in-new-contracts> adresinden erişilmiştir (5 Mayıs 2021).

- Olorunfemi, M. A. (1991). The Dynamics of National Oil Companies. *OPEC Review*, 15(4), 321-333.
- OPEC. (2020). Annual Statistical Bulletin.
- Oxford Analytica Daily Brief. (2018, 15 Mart). Algeria-Europe Pipelines, <https://dailybrief.oxan.com/Analysis/GI230453/Algeria-Europe-Pipelines> adresinden erişilmiştir (27 Mart 2021).
- Özev, M. H. (2010). *Petrol Sermayesi ve Uluslararası İlişkiler: 1973 Sonrası Körfez Ülkeleri Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.
- Öztürk, S. ve Semih, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(12), 1-12.
- Parra, A. A. The International Role And Commercial Policies Of National Oil Companies. *OPEC Review*, 6(1), 1981, 1-13.
- Peigo, N. F. ve Ruas, J. A. G. (2015). Rethinking “Energy Nationalism”: A Study Of The Relationship Between Nation States And Companies in The Oil Industry, *Brazilian Journal of Political Economy*, 35(3).
- Pepper, T. (2018, 23 Nisan). Sonatrach, Total to Target International Upstream, https://www.energyintel.com/pages/eig_article.aspx?DocId=996360 adresinden erişilmiştir (7 Mayıs 2021).
- Petroleum Intelligence Weekly, February 25, 1980.
- Pirog, R. (2007). The Role of National Oil Companies in the International Oil Market. *CRS Report for Congress*.
- Rihane, C. ve Oudaifia, L. (2016). Corporate Social Responsibility in Developing Countries: the Case of Algeria the Sonatrach Model. *Valahian Journal of Economic Studies*. 7(21), 93-100.
- Ross M. L. (1999). The Political Economy of the Resource Curse. *World Politics*. 51(2), 297-322.
- Ross M. L. (2001). Does Oil Hinder Democracy?, *World Politics*, (53)3, 325-361.
- Salut, S. (2006). *Politique Nationale Du Pétrole, Sociétés Nationales Et Pétrole Franc*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Sassi, M. (2003). The Emergence of the French Oil Industry between the Two Wars, <https://thebhc.org/sites/default/files/sassi.pdf> adresinden erişilmiştir (1 Nisan 2021).
- Sèbe B. (2010). In the Shadow of the Algerian War: The United States and the Common Organisation of Saharan Regions (OCSR), 1957–62. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 38(2), 303-322.

- Senator, K. (2015). The New Legal Framework of the Hydrocarbons and its Impact on Investments in the Sector. *Les politiques d'utilisation des ressources énergétiques: entre les exigences du développement national et la sécurité des besoins internationaux*. Université Sétif.
- Seymour I. (1980). *OPEC Instrument of Change*, New York: Palgrave Macmillan.
- Shabafrouz, M. (2010). *Oil and the Eruption of the Algerian Civil War: A Context-sensitive Analysis of the Ambivalent Impact of Resource Abundance*. GIGA German Institute of Global and Area Studies, Working Papers.
- Skeet, I. (1988). *OPEC: Twenty-Five Years of Prices and Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Soustelle, J. (1959, Temmuz). The Wealth of the Sahara, <https://www.foreignaffairs.com/articles/north-africa/1959-07-01/wealth-sahara> adresinden erişilmiştir (20 Mart 2021).
- Sönmez, Ş. (2007). *Cezayir Bağımsızlık Hareketi Ve Türk Kamuoyu (1954–1962)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Sönmezoğlu, F. (2009). Bağlantısız Üçüncü Dünya'dan Çevre Ülkelerine. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41, 1-8.
- Stein S. A. (2014). *Saharan Jews and the Fate of French Algeria*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Stevens, P. (2003). *National Oil Companies: Good or Bad?*. Washington D.C.: World Bank.
- Stevens, P. (2008). National Oil Companies and International Oil Companies in the Middle East: Under the Shadow of Government and the Resource Nationalism Cycle. *Journal of World Energy Law & Business*, 1(1), 5–30.
- Stivers, W. A Note on the Red Line Agreement. *Diplomatic History*, (7)1, 23-34.
- Şanlısoy, S. ve Ekinci R. (2019). Azerbaycan Ekonomisinin Hollanda Hastalığı Açısından Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 26(2), 595-608.
- Tordo, S., Tracy, B. S. ve Arfaa, N. (2011). *National Oil Companies and Value Creation*. World Bank Working Paper, (218).
- Toumi, A. (2019, 23 Ekim). *Turkey-Algeria: Desire of Warm Relations*. <https://www.orsam.org.tr/en/turkey-algeria-desire-of-warm-relations-/> adresinden erişilmiştir (27 Mayıs 2021).
- Turner, L. (1976). The Oil Majors in World Politics. *International Affairs*, 52(3), 368-380.
- Vassiliou, M. S. (2018). *Historical Dictionary of the Petroleum Industry*. Maryland: Rowman & Littlefield.

- Werenfels I. (2007). *Managing Instability in Algeria Elites and political change since 1995*. Oxon: Routledge.
- Wolf C. (2008). Does Ownership Matter? The Performance and Efficiency of State Oil Vs. Private Oil (1987-2006). Cambridge Working Papers, <https://www.repository.cam.ac.uk/bitstream/handle/1810/229481/0828%26EPRG0813.pdf?sequence=2&isAllowed=y> adresinden erişilmiştir.
- Wood, A. D., Mason, C. ve Finnoff, D. (2016). OPEC, the Seven Sisters, and Oil Market Dominance: An Evolutionary Game Theory and Agent-Based Modeling Approach. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 132, 66-78.
- World Bank. (1982). Algeria The Five-Year Development Plan and the Medium-Term Prospects for 1980-84. Report No. 3668-AL.
- Yergin, D.(2019). *Petrol: Para Ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yılmaz, S. ve Kalkan, D.K. (2017). Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergi*. 1 (3), 169-199.